

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Liisa Kongot

SOOROLLIDE KONSTRUEERIMINE EESTI UUEMAS LASTEKIRJANDUSES.
KRIITILINE TEKSTIANALÜÜS

Magistritöö

Juhendaja vanemteadur Reet Kasik

Tartu 2014

Sisukord

SISSEJUHATUS	4
1. KRIITILINE TEKSTIANALÜÜS	7
2. SOOLISE IDENTITEEDI KUJUNEMINE	9
2.1. Identiteet	9
2.2. Soouuringud	10
2.3. Bioloogiline ja sotsiaalne sugu	11
2.4. Sotsiaalse soo identiteedi omandamine	12
3. LASTEKIRJANDUS.....	14
3.1. Lastekirjandus uurimisvaldkonnana.....	14
3.2. Lastekirjandus kui soospetsiifilisi tunnuseid konstrueeriv tekstiliik.....	15
3.3. Varasemad uurimused	20
4. OSALISTE JA SÜNDMUSTE REPRESENTEERIMINE	23
4.1. Meetod ja materjal.....	23
4.2. Nimetamine ja kategoriseerimine	33
4.2.1. Nimetamine.....	34
4.2.2. Kategoriseerimine	37
4.2.2.1. Funktsiooni alusel kategoriseerimine	38
4.2.2.2. Suhete alusel kategoriseerimine	40
4.2.2.3. Välimuse alusel kategoriseerimine.....	43
4.2.2.4. Ühiskonnakategooriate alusel kategoriseerimine	48
4.2.2.5. Hindav kategoriseerimine.....	49
4.2.3. Assimileerimine	53
4.3. Materiaalsed protsessid	56
4.3.1. Kodused tööd	66

4.3.1.1. Toiduvalmistamine	67
4.3.1.2. Majapidamistööd	73
4.3.2. Tööülesannete täitmine	80
4.3.3. Vaba aja tegevused	86
4.3.3.1. Loomade eest hoolitsemine	86
4.3.3.2. Loodus	88
4.3.3.3. Sportlikud tegevused	92
4.3.3.4. Loomingulised tegevused	94
4.3.3.5. Lugemine	96
4.3.3.6. Televiisori vaatamine	97
4.3.3.7. Mängud	97
4.3.3.8. Välimuse ja hügieeni eest hoolitsemine	98
4.4. Soovitused ja edasised uurimissuunad	101
KOKKUVÕTE	104
MATERJALI ALLIKAD JA LÜHENDID	109
KIRJANDUS.....	110
CONSTRUCTION OF GENDER ROLES IN ESTONIAN CHILDREN’S LITERATURE	
SUMMARY	114

Sissejuhatus

Kriitiline tekstianalüüs näeb keeles tähenduslikke valikuid, mis loovad tegelikkust, kujundavad keele ja ühiskonna suhteid. Keelekasutuse uurijale ei ole olemas ühte keelt, vaid palju erinevaid keelekasutusviise, sest keel on oma põhiolemuselt varieeruv ja muutuv, igal kasutuskorral erinev. Keelekasutuse ja sotsiaalsete tegurite vahel on mitmetahulised suhted. Samasugused teemad kerkivad üles ka keelekorralduse valdkonnas. Kuigi keelehoole tegeleb enamasti tekstide sõna- ja vormitasandiga, võiks keeleteimetaja võtta eeskujuks kriitilise lähenemise ning pöörata avaramalt tähelepanu ka lause- ja tekstitasandile, et märgata keele rolli ja keeleliste valikute olulisust inimeste mõjutamisel, väärtuste ja hinnangute kujundamisel, ning suurendada ka tekstide autorite kriitilist keeleteadlikkust, et nad oskaksid märgata tekstide mitmekesisust, uusi vaatenurki ja teiste valikuvõimaluste olemasolu. (Kasik 2002b) Keeleteimetaja kui lasteraamatu esimene kriitiline lugeja võiks aidata autoril näha maailma, mida ta keele abil loob, sh ühiskonnas loomulikustunud, ent iganenud viisi, mida autor kasutab naiste ja meeste rollide kujutamisel.

Magistritöö eesmärk on uurida, milliseid keelelisi valikuid on lasteraamatute autorid teinud naiste ja meeste representeerimisel, millistes tegevustes on osalisi kujutatud ning mida sellest järeldada, kuidas kujundatakse keele abil väikeste poiste ja tüdrukute arusaama ühiskonnas kehtivatest soorollidest ning kas raamatud aitavad kaasa soorollide taastootmisele või hoopis nende lõhkumisele.

Töö teoreetilises osas tutvustatakse kriitilise tekstianalüüsi põhimõtteid, misjärel antakse ülevaade sotsiaalse soo kujunemisest, sh identiteedi olemusest ning bioloogilise ja sotsiaalse soo erinevustest. Kirjeldatakse, kuidas omandavad lapsed sotsiaalse soo identiteedi ning kuidas soouuringud soolisele ebavõrdsusele tähelepanu pööravad. Peter Hunti (2005, 2006) ning Karín Lesnik-Obersteini (2004) käsitlustele tuginedes tutvustatakse lastekirjanduse teooriat, Paul Bakeri (2008) ning Jane Sunderlandi (2011) toel vaadeldakse lastekirjandust kui soospetsiifilisi tunnuseid konstrueerivat tekstiliiki. Seejärel kirjeldatakse varasemate sarnaste uurimuste tulemusi.

Kuivõrd magistritöö eesmärk on uurida, mida räägib eesti uuem lastekirjandus naiste ja meeste soorollide kohta tänapäeva Eesti ühiskonnas, analüüsitakse Tallinna Keskraamatukogust ja Tartu Linnaraamatukogust 2013. aastal nelja kõige enam laenutatud eesti algupära lasteraamatut, mis on ilmunud 21. sajandil. Nende nelja raamatu hulka kuuluvad Piret Raua „Tobias ja teine b” (2010), Kristiina Kassi „Samueli võlupadi” (2006), Jaanus Vaiksoo „Neli hommikut ja üks õhtu” (2000) ja Mika Keräneni „Varastatud oranž jalgratas” (2007)¹. Kuigi põhikooli riikliku õppekava lisa 1 järgi (Riiklik õppekava 2013) pole esimese õppeastme õpilastel kindlaksmääratud kohustusliku kirjanduse nimekirja, leiab koolide veebilehtedelt sageli just need raamatud noorema kooliea soovitusliku kirjanduse nimekirjast, mis näitab, et nimetatud teosed väärivad ka õpetajate arvates põhjalikumalt käsitlemist.

Eesti lastekirjandust on keeleteaduslike meetodite abil põhjalikumalt uurinud vaid Airi Kapanen (2010), mistõttu võetakse käesolevas töös eeskujuks ennekõike lääneriikide teadusruum, kus lastekirjanduse uurimise traditsioon on veidi vanem. Varasemate uurimuste meetodite kombineerimisel lähtutakse eeskätt kriitilises tekstianalüüsis kasutatavatest vahenditest osaliste ja protsesside representeerimise analüüsil. Kuigi lisaks sõnadele on ka illustratsioonid lasteraamatutes olulised sõnumi edastajad, keskendutakse keeleteaduslikus töös siiski teksti, mitte piltide keelele.

Magistritöö praktilises osas kirjeldatakse lühidalt analüüsitud raamatute sündmustikku ning antakse kontentanalüüsi abil ülevaade nais- ja meessoost tegelaste esindatusest analüüsitud raamatutes. Seejärel uuritakse lähemalt kahte tähistusfunktsiooni nähtust: osaliste nimetamist ja kategoriseerimist ning osalistega seotud materiaalseid protsesse. Tegelaste nimetamise ja kategoriseerimise analüüsimisel tuginetakse Theo van Leeuweni (2008) liigitusele. Lisaks osaliste nimepidi nimetamisele vaadatakse lähemalt, milliste tunnuste alusel osalisi määratletakse, milliste kategooriate kaudu poisse ja tüdrukuid, naisi ja mehi, lapsi ja täiskasvanuid representeeritakse. Põhjalikumalt uuritakse funktsiooni, suhete, välimuse, ühiskonna-kategooriate ning hinnangu andmise alusel kategoriseerimist. Üritatakse välja selgitada,

---

¹ Raamatutest pärit näidetele viitamiseks kasutatakse magistritöös läbivalt lühendeid *Tobias*, *Samuel*, *Neli* ja *Jalg*.

kas osaliste kategoriseerimine sõltub nende soost ja vanusest, st kas naissoost ja meessoost osalisi ning lapsi ja täiskasvanuid representeeritakse erinevalt.

Seejärel analüüsitakse materiaalseid protsesse, mis Jane Sunderlandi (2011) arvates vajavad ilukirjanduslikes tekstides just soo uurimisel põhjalikumat käsitlemist. Esmalt antakse ülevaade Michael A. K. Halliday (2004) protsesside liigitusest ning tutvustatakse magistritöös kasutatavat materiaalsete protsesside ehk tegevuste uurimise meetodit. Protsesside uurimisele lähenetakse kõigepealt kvantitatiivselt – analüüsitakse, keda ja kui palju kujutatakse tegevustest osa võtmas. Seejärel keskendutakse tegevuste kvalitatiivsele analüüsile ning jagatakse materiaalsed protsessid raamatutes kõige enam kajastamist leidnud tegevusliikidesse: koduste tööde tegemine, sh toidu valmistamise ja majapidamistöödega seotud tegevused; tööülesannete täitmine; vaba aja tegevused, sh loomade eest hoolitsemine, looduses viibimine, sportimine, loominguga tegelemine, lugemine, teleri vaatamine, mängimine ning välimuse eest hoolitsemine. Konkreetsete tegevusliikide eristamine võimaldab lähemalt uurida osaliste rolle. Analüüsitakse, milliseid tegevusi nais- ja meessoost tegelastega seoses esile tuuakse, kuivõrd sõltuvad need osalise soost ning kas protsessid pigem kinnitavad või lõhuvad soostereotüüpe.

Mõistete *soostereotüüp* ja *soorollid* kasutamisel lähtutakse Eesti soolise võrdsuslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku veebilehel (SVV 2013; vaadatud 19. mai 2014) esitatud definitsioonidest – „Soostereotüübid on mingis kultuuris ja mingil ajaperioodil kehtivad lihtsustavad ning liigselt üldistavad, kuid ühiskonnas sügavalt juurdunud uskumused ja hoiakud naiste ja meeste erinevuste, iseloomude, omaduste, neile sobivate rollide, ametite, käitumise, välimuse jms kohta. Kehtivad soostereotüübid juhivad naisi ja mehi valima teatud elustrateegiaid, käitumisstiile ja suhteid teistega ning peegeldavad ja põhjustavad sugude erinevat staatust ühiskonnas. Soostereotüübid säilivad sageli isegi siis, kui statistika näitab, et tegelik olukord on juba muutunud. Näiteks on stereotüüp naisest kui koduhoidjast säilinud ka nendes maades, kus juba aastakümneid töötab enamik naisi täistööajaga” ja „Soorollid on konkreetsetes kultuurikontekstis ühiskondlikult aktsepteeritud ja ootuspärased naiste või meestega seonduvad käitumisviisid. Eri ajastutel ja eri ühiskondades on domineerinud küllalt erinevad arusaamad sellest, millised tegevused ja milline käitumisviis on sobiv naistele, milline meestele.”

1. Kriitiline tekstianalüüs

Keelekasutuse ja sotsiaalse võimu, ennekõike ideoloogia omavahelisi seoseid hakati uurima 1970ndate aastate lõpul, tänaseks on kriitilisest tekstianalüüsist (ka *kriitiline diskursusanalüüs*, *kriitiline lingvistika*²) saanud juhtiv meetod keele ning kultuuriliste ja sotsiaalsete muutuste vaheliste seoste analüüsil, võimaldades uurida teksti sisu, vormi ja tähendust kriitilisest vaatenurgast. Eestis algas süstemaatiline kriitiline tekstiuurimine 1990. aastate lõpus. (Hennoste 2002: 226, 228; Kasik 2002a: 74)

Kriitilise lingvistika lähtekohaks on arusaam, et ühelt poolt kujundavad keelekasutust sotsiaalsed struktuurid, teisalt kujundab keelekasutus ühiskonda. Keelekasutus annab panuse kõikidesse sotsiaalsetesse dimensioonidesse, mis otseselt või kaudselt jällegi keelekasutust kujundavad ja piiravad. Fairclough järgi kujundab keelekasutus esiteks sotsiaalseid identiteete, teiseks inimestevahelisi suhteid ja rolle, kolmandaks annab panuse ka teadmiste ja uskumuste tootmisse ja vormimisse. Seega panustab keelekasutus ühiskonna taastootmisele, teisalt aitab kaasa ühiskonna muutmisele. Keelekasutus loob ühiskonda, ühiskond keelekasutust. (Fairclough 1992: 64–65)

Tekstid on kui üks osa sotsiaalsetest sündmustest, millel on põhjuslikud tagajärjed. Tekstid võivad muuta inimeste teadmisi, uskumusi, suhtumist, väärtusi, sotsiaalseid suhteid, materiaalsed maailma jne. Tekstide tagajärjed võivad ilmnedas alles pikemas perspektiivis, nt võivad reklaamtekstid ja kommertstekstid kujundada inimeste kui tarbijate identiteeti või soolisi identiteete. (Fairclough 2003: 8)

Kriitiline lingvistika mõistab teksti kui tähendusi loovate keeleliste valikute kogumit. Autor teeb teksti luues alati valikuid, mille taga võib näha tema ideoloogiat, autori sotsiokultuuriliste väärtuste ja suhtumiste süsteemi – valik on alati tehtud mingil põhjusel, kindlal eesmärgil, paljude teiste võimalike valikute hulgast. Seejuures ei pruugi aga autori valikud olla teadlikud, sest teatud keelekasutus- ja tõlgendusmalle,

---

² Eesti keeleteaduses ei tõmmata selget piiri tekstianalüüsi ja diskursuseanalüüsi vahele. Kui esimest terminit kasutavad ennekõike lingvistilise suuna esindajad, siis teist eelistavad pigem ühiskonnateadlased. (Kasik 2011: 256)

tegellikust liigendavaid nimetamis- ja kategoriseerimisviise pidevalt korrates kujunevad nad oma sotsiokultuurilises kontekstis iseenesestmõistetavaks, loomulikuks. (Hennoste 2002: 228; Kasik 2002a: 74–75; Kasik 2008: 15–16). Nii ei pruugi ka autor ise olla teadlik tema enda valikuid suunavatest ühiskonnas valitsevatest arusaamadest.

Tekstianalüüsi meetoodiliseks aluseks on Michael A. K. Hallidaylt üle võetud arusaam keele multifunktsionaalsusest, st et keelel on tekstides samal ajal mitu ülesannet:

- tähistusfunktsioon, st keel kujutab füüsilist, sotsiaalset ja mentaalset maailma ehk representeerib tegellikust;
- interpersonaalne funktsioon, st keel kujutab osalistevahelisi suhteid, väärtusi ja suhtumisi ning konstrueerib identiteete;
- tekstuaalne funktsioon, st keel vormistab tekstilise esituse – ühendab teksti osad omavahel tervikuks ning seob selle kontekstiga.

Keelekasutus mitte ainult ei kujuta maailma, vaid ka tähistab ja kujundab maailma. (Fairclough 2003: 22–23; Fairclough 1992: 64–65; Kasik 2008: 17) Tekstianalüüs üritabki näidata, kuidas see polüfunktsionaalsus tekstides avaldub – kuidas keele abil asjadest räägitakse ja samal ajal situatsioone, identiteete ja suhteid luuakse (Kasik 2002a: 82).

Teksti analüüsides kasutatakse kolmeastmelist uurimismeetodit. Esmalt kirjeldatakse teksti loomisel tehtud keelelisi valikuid – muu hulgas uuritakse representatsioone, st millised protsessid on tekstis esindatud, kuidas on osalisi ja protsesse kirjeldatud ja kategoriseeritud. Vaadatakse, mida on tekstis öeldud, mis on kõrvale jäetud ja kas valikud võinuks olla ka teistsugused. Seejärel analüüsitakse, millise tähenduse tehtud valikud tekstile annavad ja kuidas need konteksti kujundavad, st kuidas ühiskond ja kultuur valikuid kujundavad ja kuidas valikud omakorda ühiskonda ja kultuuri kujundavad. Viimaks proovitakse keelekasutust, keelelisi valikuid ja tekstide konstrueeritavat maailma seletada. Kuivõrd keelelised valikud sõltuvad lisaks teksti autori stiilile ka sotsiaalsest kontekstist, keskkonnast ja kultuurist, annab leksikaalsete tähenduste analüüs teavet ka ühiskondlike nähtuste ja protsesside kohta. (Kasik 2011: 260; Kasik 2008: 13, 20)

2. Soolise identiteedi kujunemine

2.1. Identiteet

Identiteeti käsitletakse tekstianalüüsis kui sotsiaalselt konstrueeritud nähtust. Kuigi enamasti räägitakse identiteedist ainsuses, võib öelda, et inimesel on palju identiteete, millel on erinevad üksteist vastastikku mõjutavad komponendid. Seega võib inimesel olla bioloogilise soo, sotsiaalse soo, sotsiaalse klassi identiteet, töö-, välimus-, usu-, rahvusidentiteet jms. Kõigil neil on tähtis osa inimese kujunemisel. Kõiki identiteete pole võimalik oma soovi järgi muuta, st inimene sünnib bioloogilise soo ja etnilise identiteediga. Teised identiteedid, nt sotsiaalne klass, võivad elu jooksul muutuda. Seejuures muutuvad paljud identiteedid inimese enda teadmata, nt vastsündinust lapseks ja lapsest täiskasvanuks kasvades inimesed enamasti ei võta soorolle omaks teadlikult, pigem omandatakse need alateadlikult. (Baker 2008: 11)

Paul Bakeri (2008: 3, 12) järgi omandavad identiteedid ühiskonnas tähenduse ja väärtuse sõltuvalt sellest, mida nad ei ole, st mees pole naine, mehelik pole naiselik, heteroseksuaalne pole homoseksuaalne. See tähendab, et sotsiaalsed identiteedid kannavad endas reegleid selle kohta, kuidas inimesed peaksid mõtlema ja käituma, aga ka reegleid, kuidas nad teatud identiteedist kõrvalekaldumise vältimiseks ei tohiks mõelda ja käituda. Paljudel juhtudel ei pruugi inimene olla teadlik, et ta on mingi valiku teinud või et tal üldse oli olemas mingi valikuvõimalus erinevate identiteetide vahel.

Kuidas erinevaid identiteete realiseeritakse? Üks juhtiv jõud identiteetide loomise ja säilitamise taga on võim. Kriitilise tekstianalüüsi arusaamade järgi aitab keel kaasa ühiskondlike võimuhete kehtestamisele ja säilitamisele, mistõttu on keelel väga tähtis osa identiteedi konstrueerimisel. Keelekasutus aitab väärtusi, tõekspidamisi ja ideoloogiaid säilitada ja edasi anda ning võtab seega osa ka müütide loomisest, sealhulgas sugudevahelise ebavõrdsuse, meeste ja naiste erinevate positsioonide kujutamisest, vormides nii lugeja nägemust maailmast. (Põldsaar 2001: 99–100; Baker 2008: 12, 14–15)

2.2. Soouuringud

Üks valdkond, kus kriitilist tekstianalüüsi rakendatakse, on soouuringud. Soouuringud on noor, ühiskonna ja soo suhteid analüüsiv interdistsiplinaarne uurimisvaldkond, mis sai Eestis alguse 1990ndatel. Kui algselt pöörati soouurimustes tähelepanu eelkõige naistele, siis meeste kujutamise vastu tekkis huvi alles 20. sajandi viimasel kümnendil. Nüüdseks on aru saadud, et ka meestega seotud rollid on täpselt samamoodi soolistatud, st sõltuvad soost ja sellega kaasnevatest ühiskondlikest väärtushinnangutest. Nii on ka mehed soolise grupina nähtavaks muutunud. (Marling 2011: 7–13)

Soouurimuse eesmärkide kohta esitab põhjaliku selgituse Ave Tarrend (2004: 31):

[Soouurimus on] „feministlikust teooriast välja kasvanud interdistsiplinaarne uurimissuund, mis tegeleb soospetsiifiliste osunduste ja tõlgenduste uurimisega ühiskonnas. Soouurijaid nimelt huvitab, kuidas ja miks omistatakse inimese bioloogilisele soole, n-ö tema mees- või naiskestale sotsiaalseid ja kultuurilisi juurdekirjutisi, mis määravad kindlaks indiviidi positsiooni ja tähenduse ühiskonnas: miks naistele, vaatamata sellele, et nad on kõrgesti haritud, intelligentsed ja nutikad, ei usaldata sageli ühiskonna vastutusrikkaid või juhtivaid positsioone, miks mehi, kes tegelevad loominguliste aladega, peetakse ebameheliikeks jne. Soouurijaid huvitab inimese bioloogilise soo, seksuaalsuse ja etnilise kuuluvuse, klassi ja rassi ning paljude teiste sotsiokultuuriliste tunnuste koostoime, keerulised võimumehanismid, mis panevad ühiskonnas paika inimestevahelised suhted ja sugudevahelise hierarhia.”

Soouurimus pöörab tähelepanu soolise ebavõrdsuse märkamisele ja huvitub sellest, kuidas ühiskond soolist ebavõrdsust kujundab ja säilitab (Marling 2011: 12).

Peale selle, et keel edastab soolisi identiteete, annab keel vahendid, mille abil kujundada inimeste arusaam seksuaalsusest ja soost, konstrueerida mehe ja naise identiteedid. Keel nii edastab kui ka konstrueerib mehe ja naise identiteedid. Need kaks keele aspekti on omavahel ühendatud. Seetõttu on keelel väga oluline, kui mitte keskne roll ükskõik, millises soouurimuses. Soo, ühiskonna ja keele omavahelisi seoseid analüüsivate uurimuste eesmärk on sillutada teed, inspireerida või käivitada sotsiaalne muutus, juhtida inimeste tähelepanu keele abil ühiskonnas ringlevatele ideedele ja sooideaalidele ning suurendada inimeste teadlikkust, mis puudutab meeste ja naiste vahelist ebavõrdsust. (Baker 2008: 15–16, 18)

2.3. Bioloogiline ja sotsiaalne sugu

Soost rääkides tuleb eristada bioloogiat ja ühiskonda. Kuni 1970ndateni kasutati termineid *sex* ja *gender* ebajärjekindlalt ja vaheldumisi, 1980ndatest hakkas *sex* viitama isiku kaasasündinud bioloogilistele omadustele, *gender* aga sotsiaalselt konstrueeritud omadustele. Eesti keeles eristatakse bioloogilist sugu (*sex*) ja sotsiaalset sugu (*gender*). (Baker 2008: 4; Marling 2011: 8)

Kui bioloogiline sugu on üpris konkreetne mõiste, st lapse sündides märgistatakse ta vastavalt bioloogilisele soole kas poisiks või tüdrukuks, siis sotsiaalne sugu, mille laps omandab suuremaks kasvades, on palju paindlikum ning võib ühiskondade ning indiviidide lõikes aja jooksul muutuda. Bioloogiline sugu osutab binaarsele vastandusele mees–naine, st laps saab olla kas üks või teine, sotsiaalset sugu on aga võimalik iseloomustada lineaarsel skaalal, mille ühes otsas on mehelikkus, teises naiselikkus. Skaala keskel on hall ala, milles on nii naistele kui ka meestele iseloomulikke omadusi. (Baker 2008: 3, 5) Tänu mõistete *sex* ja *gender* eristamisele hakati sugu nägema bioloogilise paratamatuse asemel sotsiaalse konstruktsioonina. Kuigi inimene sünnib kas naise või mehena, omandab ta vastavalt naiselikuks või mehelikuks peetava käitumise alles sotsialiseerumise käigus. (Marling 2011: 8)

Naiselikkus ja mehelikkus on suuresti seotud ühiskondlike normide, sotsiaalsete ootustega. Lääne ühiskond koos paljude teistega eeldab, et mehed ja poisid käituvad ja mõtlevad viisil, mis vastab hetkel kehtivale arusaamale maskuliinsusest – nad oskavad ennast maksma panna ja leiva lauale tuua, on aktiivsed, iseseisvad, enesekindlad, võitlushimulised, algatusvõimelised, realistlikud, loogilised, pragmaatilised ning ei satu hoogu oma tunnete väljendamisega. Naistelt ja tüdrukutelt oodatakse käitumist, mis vastab arusaamale naiselikkusest – nad on passiivsemad, õrnemad, emotsionaalsed, hoolitsevad teiste inimeste eest ja teevad majapidamistöid. Arusaam naiselikkusest ja mehelikkusest on seega üles ehitatud üksteisele vastanduma – mehed on ratsionaalsed, naised emotsionaalsed, mehed on võitlushimulised, naised koostööaltid jne. (Baker 2008: 4) Kuivõrd kõik mehed ja naised ei mõtle ega käitu traditsiooniliselt soolistatud (mehelikul või naiselikul) viisil, pole alati võimalik omavahel siduda bioloogilist ja sotsiaalset sugu, st mees = mehelik ja naine = naiselik. Seetõttu ei saa mehelikkust

defineerida kui *millised mehed empiiriliselt on*, sest see välistaks võimaluse viidata mehelikule naisele ja naiselikule mehele. (Connell 2005: 69; Baker 2008: 5)

Kui suurema osa inimeste bioloogiline sugu nende elu jooksul ei muutu, siis sotsiaalsed sugu nähakse tänapäeval palju muutlikuma mõistena – inimese sotsiaalne sugu võib teiseneda, muutuda maskuliinsemaks või feminiinsemaks (Marling 2011: 8). Judith Butler leiab, et ühtset muutumatut identiteeti pole olemas, mõisted nagu *mehelik* ja *naiselik* on keeleliselt konstrueeritud ja muudetavad, nende tähendus võib geopoliitilistest piiridest ja kultuurilistest tingimustest ning mõiste defineerijast olenevalt radikaalselt muutuda (Põldsaar, Kivimaa 2009: 803–804). Ühiskonnad võivad muuta arusaama, mis kuulub meheliku, mis naiseliku olemuse alla. Näiteks on tänapäeval Läänes iseenesestmõistetav, et ka naised võivad kanda pükse, kuigi varem oli see õigus vaid meestel. (Baker 2008: 5; Marling 2011: 8)

Ühiskonna ja selle normide muutmine võtab aga aega. 2000. aastal kordasid Janet T. Spence ja Camille E. Buckner (2000: 58–59) 1974. aastal Sandra L. Bemil läbiviidud soo skeemi teooria katset, kus lasti üliõpilastel hinnata, kui soostereotüüpseks nad mingeid omadusi peavad. Selgus, et inimeste uskumused soorollide erinevuste ja soostereotüüpide kohta polnud selle aja jooksul muutunud, sooliselt neutraalseks olid muutunud vaid *analytic* ning *loyal*, mida enne omistati vastavalt meestele ja naistele. Uurimus on heaks näiteks, kui püsivad soolised stereotüübid endiselt on.

Raili Marling (2011: 11) leiab, et ka Eesti ühiskonnas on arusaamad naiste ja meeste olemusest endiselt väga soostereotüüpsed. Ühiskondlike muudatuste edendamiseks saab kasutada kriitilist lingvistikat, näitamaks, et loomulikena tunduvad stereotüübid on kultuuri poolt konstrueeritud, sõltuvad ajast ja ruumist ning pole kindlasti mitte loomulikud ja igavesed (Põldsaar 2001: 100–101).

2.4. Sotsiaalse soo identiteedi omandamine

„Et ühiskond koosneb soolistest olenditest, meestest ja naistest, siis on soosuhted üks ühiskonna alustalasid” (Marling 2011: 10). Ka Bemil (1981: 354) kohaselt on nais- ja meessoo eristamine kõigis inimkultuurides põhiline organiseerimiselus. Kuigi ühiskonnad võivad mõneti erineda, määratakse kõigis kultuurides täiskasvanute ja laste rollid lähtuvalt nende soost. Lisaks soospetsiifiliste oskuste omandamisele eeldatakse

lastelt muu hulgas ka konkreetset kultuuris kehtivaid mehelikke või naiselikke isiksuseomadusi. Hoolimata sellest, et ühiskonnas eksisteerib palju erinevaid naiselikkusi ja mehelikkusi, kaldutakse endiselt rääkima soost kui binaarsest vastandusest (Marling 2011: 11).

Bemi (1983: 598) järgi muutuvad meessoost ja naissoost lapsed vastavalt kas n-ö maskuliinseks või feminiinseks väga varases eas. Selleks ajaks kui laps on nelja- või viieaastane, on poisid ja tüdrukud näiteks hakanud eelistama samast soost mängukaaslast ja tegevusi, mida ühiskond peab vastavale soole kohaseks. Lapsed omandavad oma soole sobilikud isiksuseomadused, oskused, käitumise ja eelistused ning enese-määratluse. Bemi soo skeemi teooria (*gender schema theory*) järgi õpivad lapsed soorollidepõhiselt käituma, ammutades infot igapäevaelust ja töödeldes seda soopõhise skeemi, st kognitiivse struktuuri kaudu. Laps kodeerib ja organiseerib infot lähtuvalt kultuuri naiselikkuse ja mehelikkuse definitsioonist, nt paigutatakse *õrn* ja *õõbik* spontaanselt feminiinsesse kategooriasse, aga *ennast maksma panev* ja *kotkas* maskuliinsesse. (Bem 1983: 603–604) Laps märkab, et näiteks see, mida vanemad, õpetajad ja sõbrad peavad sobilikuks käitumiseks, sõltub soost; et mänguasjad, riietus, ametid, hovid, kodused ülesanded – kõik viitavad soolisusele. Ühiskond õpetab lastele, et meeste ja naiste vastandusel on äärmiselt suur tähtsus peaaegu igas eluaspektis. (Bem 1981: 362)

Kuivõrd täiskasvanud täheldavad väga harva, kui tugevaks on väike tüdruk kasvamas, ent omistavad sageli tugevust poistele, puudub tugevuse dimensioon tüdrukutele sobilike omaduste skeemist – seeläbi ei muutu kaks sugu mitte ainult omaduste määralt erinevaks, vaid ka olemuselt erinevaks. Täiskasvanute eeskujul õpivad ka lapsed samasugust skemaatilist valikulisust rakendama ja vajadusel ka iseenda eelistusi, suhtumisi, käitumist ja isiksuseomadusi skeemi prototüüpidele kohandama, et need ühtiks kultuuri mehelikkuse või naiselikkuse definitsiooniga. (Bem 1983: 604; Bem 1981: 355) Bemi teooria seletab, kuidas soole iseloomulikke omadusi seeläbi ühiskonnas säilitatakse ja edasi kantakse.

Kirjanduslikke tekste aluseks võttev soouurimus soovib teada saada, kuidas sugudevaheline ebavõrdsus tekstides ilmneb ning kuidas seda kirjanduse kaudu taastoodetakse.

3. Lastekirjandus

3.1. Lastekirjandus uurimisvaldkonnana

Lastekirjanduse uurimise akadeemiline staatus ja positsioon oli alles hiljuti üsna ebakindel. Esiteks oli nii meedias, akadeemilises maailmas kui ka lastekirjanduse kriitikute seas laialt levinud idee, et lastekirjanduse uurimine akadeemilises kontekstis on veidi kahtlane. Ilmselt võis tunduda veider, et tähenduselt midagi nii lihtsat, ilmselget ja läbipaistvat võiks pidada uurimisvääraseks. Teiseks, kuigi lastekirjandust käsitlevatel kursustel ja publikatsioonidel on nüüdseks arvestatav maht ja ajalugu, on endiselt ka lastekirjanduse uurijatel endal ebaselge, mis täpselt moodustab akadeemilise lastekirjanduse uurimise ja kriitika, vastukaaluks nt lastele suunatud ilukirjandust käsitlevale õpetajakoolitusele või raamatukogundusele. (Lesnik-Oberstein 2004: 1) Peale selle on lastekirjandus ähmaste piiridega kategooria, sest lapsed loevad ka täiskasvanutele mõeldud kirjandust ja täiskasvanud võivad sama entusiastlikult lugeda lastele kirjutatud raamatuid (Sunderland 2011: 3).

Lastekirjanduse teooria kui akadeemiline distsipliin on kujunenud viimase viiekümne aasta jooksul. Selle suurimad uurimisküsimused on: kuidas saab lastele kirjutatud tekstidele läheneda, kuidas hakkama saada unikaalse kirjandusliku ja kultuurilise tekstihulgaga, täiskasvanud lugejate ja lapslugejatega. Üks lastekirjanduse kui uurimisobjekti iseärasustest on selle unikaalne interdistsiplinaarsus, seotus psühholoogia, keeleteaduse, ajaloo, bibliograafia, raamatukogunduse, hariduse, lapsepõlve uuringute ja paljude teiste distsipliinidega. (Hunt 2006: 1) Kuivõrd lastekirjandus pole saanud ühegi grupi või distsipliini „omanduseks”, võib seda vaadata väga erinevatest vaatepunktidest. Selle loomuses on ületada distsipliinide ja lugejatevahelisi barjääre. (Hunt 2005: 1) Peale selle nähakse lastekirjandust sageli kui rahvusvahelist fenomeni, eeldusel, et lapsepõlv ja lugude vestmine on sarnane kogu maailmas (Hunt 2006: 1).

Aegade algusest peale on lastekirjandus olnud lapsi distsiplineeriv – tavaliselt eeldame, et lastele räägitud jutud sisaldavad moraali või õppetundi, isegi kui see pole silmanähtav (Daniel 2006: 37). Seega on lasteraamatutel lisaks kirjanduslikule väärtusele ka märkimisväärne hariduslik tähtsus, mille mõju võib näha nii keeles kui ka näiteks poliitikas. Enamik täiskasvanuid, sh võimul olevad täiskasvanud, on lapsena lugenud lasteraamatuid. On mõeldamatu, et raamatuid läbivad ideoloogiad pole nende inimeste arengule ja isiksuseks kujunemisele mingit mõju avaldanud. Iseasi, kas seda ka tähele pandi. (Hunt 2005: 1) Lugejaid on kahte sorti – passiivsed lugejad, kes aktsepteerivad teksti nii nagu see on, kes ei kahtle tekstis ega sea ka oma lugemist kahtluse alla, ja aktiivsed lugejad, kes on teadlikud omaenese lugemisest, tekstide koodidest ja tavadest. Laps on süüdimatu lugeja, seni kuni teda pole õpetatud teisiti lugema, nii et ta oleks kaitstud manipuleerimise ja ühiskonnas domineerivate uskumuste eest. (Lesnik-Oberstein 2004: 6–7; Hunt 2005: 2) Siinkohal aitabki kriitiline tekstianalüüs näidata, kuidas lapsi ja täiskasvanuid ning identiteete lasteraamatutes keele abil luuakse. Keel mitte ainult ei konstateeri tõdesid, vaid ka loob neid. (Lesnik-Oberstein 2004: 7)

Peter Hunt (2005, 2006) peab lastekirjanduse uurimise eesmärgiks seletada seda, mida varem on peetud iseenesestmõistetavaks, ning juhtida tähelepanu varjatud probleemidele. Lugemisel toimuvad protsessid, mis on lugejale juurdepääsmatud, tuleb lugejale nähtavaks teha. Hoolimata sellest, milliseid lähenemisi ja meetodeid erinevad teooriad kasutavad, jääb Lesnik-Obersteini (2004: 2, 4–6) arvates lastekirjanduse teooria eesmärk ikka samaks – leida lapsele õige raamat ning õpetada lapsi ja lapsevanemaid, kuidas ja miks teha õigeid valikuid.

3.2. Lastekirjandus kui soospetsiifilisi tunnuseid konstrueeriv tekstiliik

Lapse sotsialiseerumine ühiskonda tema soost lähtuvalt algab juba sünnimomendist (Pehk 2010: 2). Vastsündinu riietatakse sinisesse, kui ta on poiss, ja roosasse, kui ta on tüdruk, mis vihjab sellele, et sooliste erinevuste diskursus on üks olulisemaid eristamisvõimalusi lääne ühiskonnas. Võiks ju väita, et sinises värvis pole midagi põhiolemuslikult mehelikku, aga värvid toimivad kui märgid, mida interpreteeritakse

ühiskonna normidest lähtuvalt. (Baker 2008: 96) Liivi Pehki (2010: 2) sõnul põhjustavad ühiskonnas soolist ebavõrdsust kõige rohkem just soolised stereotüübid, mida leiame igapäevaelu kõigil tasanditel. Euroopas on endiselt kinnistunud soorollid – naine on hoolitseja, mees leivateenija, sest ühiskond pole tegelenud sooliste stereotüüpide muutmisega. Stereotüüpe kinnistavad nii pere, meedia kui ka kool, mis tegelikult peaks neid hoopis kahtluse alla seadma.

Kõik, mida me loeme alates seksistlikest reklaamidest ja naisteajakirjadest kuni armastusromaanide ja lastekirjanduseni, konstrueerib meid, teeb meid selleks, kes me oleme, leiab Mem Fox (1993: 84). Filmid, reklaam ja ka lasteraamatud kannavad endas hoiakuid ja ideoloogiaid, omades tänapäeva lastele väga suurt mõju. Seejuures on lasteraamatud eriti omapärane tekstiliik, sest enamasti kirjutab neid üks mõjuvõimas grupp, ent mitte endaga võrdväärsele grupile (st täiskasvanutele), vaid sotsiaalselt vähemteadlikule ja seetõttu kaitsetule rühmale – lastele. (Daniel 2006: 1–2, 4, 40)

Ühelt poolt leitakse, et lasteraamatud peegeldavad reaalsust, kuigi reaalsuse kujutamine on peaaegu võimatu, sest ühiskond on väga mitmekesine ja pidevas muutumises. Siiski võib ka magistritöös analüüsitud lasteraamatutest leida tänapäeva ühiskonna, st uuema aja probleemide kajastamist, nt

„Mul on kolm isa,“ oli Inna Maria murelik. „Kelle ma neist kutsun?“ /.../ Üks elas meiega, kui ma sündisin, teine siis, kui ma lasteaias käisin ja kolmas on mul sellest ajast, kui ma esimesse klassi tulin. Kõiki koos näen ma ainult sünnipäevadel” (Tobias: 31)

„Minu isa on välismaal,“ kurtis Gregor, ja nüüd tuli välja, et veel kümne lapse isad on Eestist eemal (Tobias: 31)

Teiselt poolt arvatakse, et lasteraamatud kujutavad ühiskonnas heakskiidetud käitumist, mis peaks olema lastele positiivseks eeskujuks. Aga ka heakskiidetud käitumine pole üheselt mõistetav termin, vaid mitmekesine ja sageli vastuoluline. (Sunderland 2011: 44) Sellegipoolest võib öelda, et täiskasvanute poolt lastele kirjutatud raamatud tutvustavad lastele kultuurilisi väärtusi. Ka magistritöös analüüsitud raamatust leiab selgesõnalise kinnituse väitele, et raamatud kujundavad laste arusaama maailmast –

„Millegipärast oli Maril loetud raamatute ja nähtud filmide põhjal jäänud professoritest teistsugune ettekujutus – et nad on väikest kasvu vanad mehed, hallide juuste, pika habeme ja

suurte prillidega, alati korralikult ülikonnas, pintsaku taskust sulepea ots välja vaatamas, või siis lausa valge laborikittel seljas.” (Jalg: 74)

Esiteks viitab tsitaat, et raamatute põhjal tekivad lastel stereotüüpsed ettekujutused erinevate ametite esindajatest, teiseks võib selles raamatu alusel tekkinud ettekujutuses näha ka soostereotüüpi, et professorid on meessoost, sest just nii on neid representeeritud raamatus „Varastatud oranž jalgratas”. Seetõttu nähaksegi representatsiooni sageli kui konstruktsiooni – peale selle, et sõnu kasutatakse fiktsionaalses tekstis millegi representeerimiseks, nad ka loovad midagi uut. Seda n-ö uut konstruktsiooni võib näha kui teksti sees olevat või kui lugeja peas tekkivat ideed, mis kujundab lugeja maailmapilti. (Sunderland 2011: 7)

Soo representeerimine kirjanduses ei tähenda otseselt sugu selles mõttes, millised päris mehed, naised, poisid ja tüdrukud kalduvad olema, vaid viitab soole kui ideele meestest, naistest, poistest ja tüdrukutest, kirjeldades maskuliinsust ja feminiinsust laiemalt. Sellegipoolest, kui raamatu tegelasteks on inimesed, võtavad autorid enamasti eeskujuks päris inimeste käitumise, mis on sageli soolistatud. (Sunderland 2011: 6–7)

Tekstide mehekesksusele juhtis tähelepanu feministlik kriitika, mis mõjutas väga suurel määral seda, kuidas tekste loetakse, ning on muutnud ka lastekirjanduse uurimise maastikku, seda, kuidas lasteraamatuid kirjutatakse, loetakse ja tõlgendatakse (Paul 2004: 140). Lähtutakse sellest, et raamatu lugeja võib raamatu keele, suhtumise, käitumiste põhjal kujundada arusaama temalt eeldatava käitumise kohta (DeWitt jt 2013: 89–90). Kuivõrd lastekirjandus esitab poistele ja tüdrukutele naiselikkuse ja mehelikkuse standardid, sotsiaalselt aktsepteeritud käitumismudelid, mida lapsed võivad jäljendada, on raamatus kujutatud soorollidel, nais- ja meestegelaste arvul suur mõju laste soorolli arengule ja enesemääratluse kujunemisele (Hamilton jt 2006: 758).

Asjaolu, et lapsed on soolistatud diskursuse keskele asetatud, on üks põhjustest, miks soorollid on nii mõjuvõimsad: neid õpitakse alates varasest lapsepõlvest, siis kui lapsed pole nii kriitilised ja aktsepteerivad asju hõlpsamini nii, nagu need parasjagu on. Paljudes ühiskondades puutuvad lapsed soolistatud tekstidega esimest korda kokku lastelauludes ja lastesalmides – lühikesi ja rütmilisi salme või laule õpetatakse ja

korratakse ammu enne seda, kui laps saab aru öeldu tähendusest. Üks kõige ilmselgemaid soolisi diskursusi on nähtav järgmises salmis:

Millest küll on tehtud väikesed tüdrukud?

Suhkrust ja jahust ja maasikavahust.

Vaat, millest tehtud on väikesed tüdrukud.

Millest küll on tehtud väikesed poisid?

Tiigrist ja konnast ja kutsikahännast.

Vaat, millest tehtud on väikesed poisid. (K. Kunnas)

See lauluke keskendub selgesõnaliselt erinevustele, aga pakub välja eriomased viisid, mille poolest poisid ja tüdrukud arvatakse erinevat – tüdrukud on tehtud magusatest meeldivatest asjadest, poisid mitte nii meeldivatest. Seeläbi justkui selgitatakse, ennustatakse või isegi andestatakse poiste ulakat käitumist, samal ajal tüdrukute käitumist piirates ja nende käitumisele suuremaid ootusi seades. (Baker 2008: 96–97)

Mykol C. Hamiltoni, David Andersoni, Michelle Broaddusi ja Kate Youngi (2006: 758) kohaselt ongi lasteraamatutele omane naiste ja tüdrukute ala-esindatus ja tegelaste soopõhised rollid. Näiteks on Baker (2008: 98–100) leidnud, et naistegelasi seostatakse suurema tõenäosusega koduste majapidamistöödega – naised panevad paja tulele, küpsetavad kooke, hoolitsevad loomade eest, saavad lapsi jms. Tüdrukud on teiste karakterite tegemiste passiivsed vastuvõtjad. Mehi ja poisse seevastu representeeritakse nii, et neil on rohkem agentsust, nad on aktiivsemad – nad jooksevad, hüppavad, ehitavad maju jne. Poisid on ka kangelaslikumad ja kalduvad kelmustele. Seesuguste salvide mõtlematu heakskiitmise ja kordamise tagajärjeks on sageli vanade seksistlike diskursuste säilimine. Kui poisid ja tüdrukud elavad juba väikesest peale sellistes erinevates maailmades, võivad nende identiteedid kujuneda just lasteraamatutest loetud meeste ja naiste erinevustele tuginedes. Liiga lihtsustatud sooliste setereotüüpide kujutamine mõjutab lugeva lapse minapilti, tema ootusi kaaslaste ja täiskasvanutega suhtlemisel (Kortenhaus, Demarest 1993). Kui lapsed näevad emasid pidevalt hoolitseja ja aitaja rollides ja isasid kui perekonna toitjaid, tekib lastel ettekujutus sellest, milliseid rollitäitmisi oodatakse ka neilt kui naistelt ja meestelt, kui tulevastelt vanematelt (DeWitt jt 2013: 89–90).

Tüdrukud saavad kõigega hakkama, nad võivad saada ükskõik kelleks, või vähemalt nii neile räägitakse. Miks siis portreteeritakse neid lastekirjanduses ikka passiivsete hooldajate, mitte seiklejatena; kaalutlejatena, mitte spontaansete riskijatena? Siinkohal ei tohi ära unustada poisse – soostereotüüpsed rollid piiravad mõlemat sugupoolt. Ka poisid võivad teha, mida iganes nad soovivad, miks pole neil siis lubatud nutta? Miks on ballett neile vähem sobilik hobi kui korvpall ja miks on mehed vangistatud pere ülalpidaja rolli? (Fox 1993: 84–85)

Ka muinasjuttudes kujutatakse mehi aktiivsemana kui naisi, keda kirjeldatakse passiivsete ja ebaseikluslikena. Naised ootavad, et prints või mõni teine meeskangelane nad päästaks. Võimsad naistegelased kalduvad seevastu olema kas üleloomulikud olevused, nt haldjad või nõiad, kellega võib tüdrukutel olla keeruline suhestuda, või õelad kasuemas, kellega tüdrukud suure tõenäosusega suhestuda ei taha. (Baker 2008: 101) Seksistlike, sugusid stereotüüpselt kujutavate tekstide lugemine mõjutab negatiivselt lapse arengut, piirab tema karjääripüüdlusi ja mõjutab isegi lapse isiksuseomadusi (Hamilton jt 2006: 757).

Traditsioonilisi salme ja lugusid kuulates leiavad poisid ja tüdrukud neist sõnumi – milline on nende roll ja kuidas nad ühiskonnas käituma peaksid. Paljud lood vihjavad, et tüdrukud peavad olema armsad, teistest inimestest sõltuvad ja mures oma välimuse pärast, samas kui poistele edastatakse sõnum, et nad peavad näitama oma seikluslikkust, tugevust ja sõltumatust. Raamatute tegelaskujud võivad aga saada mudeliks, mille abil laps maailma ja oma kohta selles maailmas kontseptualiseerib. (Wason-Ellam 1997: 430) Naiste ja meeste erinev kujutamine lastekirjanduses mõjutab, milliseid rolle poisid ja tüdrukud endale tulevikus ühiskonnas valivad (Pehk 2010: 2). Kõik väikesed lood annavad panuse ühiskonna ja võimuhete taastootmisse. Kui neid pidevalt korratakse, jääbki lastele mulje, et selline sotsiaalselt konstrueeritud sugudevaheline ebavõrdsus on loomulik. (Põldsaar 2001: 100).

„Kui me teame, milliseid mehi või naisi me Eesti elu edendamiseks vajame, siis teame ka, millises vaimus peaksime oma lapsi kasvatama. Või vastupidi, sellest, kuidas me oma lapsi (muu hulgas ka lastekirjanduse abil) vormime ja suuname, sõltub otseselt meie ühiskonna tulevik” (Tarrend 2006: 17).

3.3. Varasemad uurimused

Amy L. DeWitt, Cynthia M. Cready ja Rudy R. Seward (2013: 90) on uurinud, milline roll on antud vanematele 20. sajandil USA-s ilmunud 300-s juhuslikult valitud lasteraamatus ja kas vanemate rollid on aja jooksul muutunud. Vanemate analüüsimiseks uuriti viit rolli: hoolitseja (*nurturer*) – väljendab verbaalselt või füüsiliselt oma armastust, julgustab, lohutab, huvitub lapse tunnetest ja mõtetest, kiidab lõpetatud tegevuse eest, kuulab muresid või õpetab last; karistaja (*disciplinarian*) – lööb, karistab mitte-füüsiliselt või pahandab; aitaja (*caregiver*) – teeb süüa, toidab, vannitab, riietab, paneb magama; kaaslane (*companion*) – viib lapse väljasõidule, mängib lapsega; perekonna toitja (*provider*) – töötab kodust väljaspool.

Analüüsi tulemusena leiti, et emadel on pigem hoolitseja ja aitaja roll, isadel pigem kaaslase ja perekonna toitja roll. Hoolimata ühiskonnas toimuvatest muutustest ei täheldatud, et lasteraamatutes oleks vanemate rollid sajandi jooksul muutunud. Isade hoolitseja, kaaslase ja aitaja roll ning emade roll perekonna toitjana pole suurenenud, st vanemate rollid on endiselt soostereotüüpsed. (DeWitt jt 2013: 89, 97, 101)

Angela M. Gooden ja Mark A. Gooden (2001: 89, 93, 96) on vahemikust 1995–1999 pärit 83 raamatut uurides leidnud, et kuigi naised moodustavad 51% populatsioonist ja pärast 1970ndaid on naiste representeerimine ka lasteraamatutes suurenenud, on soostereotüübid lasteraamatutes endiselt levinud. Kuivõrd suurem osa analüüsitud lasteraamatute autoritest näib nõustuvat arusaamaga mehest kui pere toitjast, on ka raamatutes reklaamitud just traditsioonilisi väärtusi, mistõttu pole autorid naiste vähestele esindatusele väljakutset esitanud. Uurimus viitab selgele soostereotüüpide taastootmisele – mehi kujutatakse harva laste eest hoolitsemas, poes sisseoste tegemas ja nähakse väga harva majapidamise eest hoolitsemas.

Hamilton jt (2006: 757–761) on uurinud 21. sajandil ilmunud enim ostetud ja auhindu võitnud lasteraamatuid. Analüüsiti nais- ja meessoost tegelaste esindatust tekstis ja pildidel, tegelaste käitumist, olustikku, isiksust, samuti seost autori ja raamatu tegelaste soo vahel. Leiti, et naissoost tegelasi kujutatakse teiste eest hoolitsemas rohkem kui meessoost tegelasi, samuti esitati naisi pigem kodustes stseenides kui õues (vastavalt 59% ja 41%). Võrdlus 21. sajandi raamatute ja 20. sajandi viimaste kümnendite raamatute vahel seksismi vähenemisele ei viidanud.

Sue Wharton (2005: 240, 243, 248–249) on uurinud 18 Suurbritannias ilmunud lasteraamatut kriitilise diskursusanalüüsi vaatepunktist, lähtudes raamatute analüüsimisel ennekõike Halliday funktsionaalse grammatika osalise ja protsessi kategooriatest, mis on seotud traditsioonilise grammatika verbikategooriaga ning viitavad tegevustele, suhtlemisele, olemasolule. Autor analüüsib, milliseid protsesse tehakse, kes neid teeb ning milliste protsessidega on osalised kõige sagedamini seotud. Whartoni kohaselt pakub selline meetod uurijast võimalikult sõltumatu analüütilise raamistiku. Lisaks sellele uurib Wharton probleemi ja selle lahenduse semantilisi mustreid – kellel on probleem, kes probleemi lahendab. Uurimuse tulemusena leiti, et meestegelastel on nii materiaalseid, verbaalseid kui ka suhte protsesse rohkem kui naistegelastel (vastavalt 177 ja 69), st mehi ja poisse kujutatakse raamatutes palju aktiivsemana kui naisi ja tüdrukuid. Seevastu viidatakse sageli meeste saamatusele, samas kui naiste puhul sellised viited puuduvad, neid representeeritakse kui tublisid ja hakkamasaajaid osalisi.

Carolyn Bakeri ja Peter Freebody uurimuses (1989: 50–51, 56, viidatud Sunderland 2011: 86, 122–124 järgi) on leitud, et poisse esineb lasteraamatutes sagedamini kui tüdrukuid, aga naised on sama hästi esindatud kui mehed. Seevastu vanavanemate puhul on hoopis naised, st vanaemad paremini representeeritud kui vanaisad. Eelkõige keskenduvad Baker ja Freebody aga osalisi representeerivatele protsessidele. Uurimuste tulemusena leiavad autorid, et emad ja isad *ütlevad, küsivad, lähevad, vaatavad*, aga ainult isad *värvivad, parandavad, sõidavad, käivitavad, kastavad, süütavad*, ja ainult emad *riietuvad, kallistavad, teevad musi, küpsetavad, korjavad lilli, katavad lauda*. Kui isadele ainuomased tegevused viitavad kõik materiaalsetele protsessidele, siis emade tegevused viitavad ennekõike nende õrnusele ja hoolivusele või majapidamisülesannete täitmisele. Seega viitavad tulemused taas väga soostereotüüpsele naiste ja meeste kujutamisele.

Eesti lastekirjanduse uurimisel on soouurimuslikku lähenemist hakatud kasutama alles viimastel aastatel. Eesti lastele mõeldud kirjanduses on sugude kujutamist uurinud nt Kapanen (2010: 36, 39), kes analüüsis oma magistritöös, milliseid verbikeskseid ühendeid on poiste ja tüdrukutega seoses kasutatud kahe eesti lastekirjaniku, Aino

Perviku ja Heiki Vilepi teostes. Selgus, et tüdrukutega seoses on kasutatud kõige enam tuumverbe *olema*, *minema*, poistega seoses aga *hakkama* ja *tahtma*. Tüdrukud on alalhoidlikumad ja tegutsevad kindla peale, samas kui poisid on riskialtimad, loovamad ja agaramad uusi asju katsetama. Kapanen järeldab, et olenemata vanusest ja soost on autor mõjutatud ühiskonnas kehtinud soostereotüüpidest.

Kerttu-Kaisa Kiviselg (2004: 634, 637, 639–640) on uurinud, kuidas konstrueeritakse lugejate identiteete lasteajakirjas Täheke ja tüdrukuteajakirjas Stiina ning kuidas seeläbi ühiskonda peegeldatakse ja mõjutatakse. Kiviselg leiab, et ajakirjas Täheke jagatakse meeste- ja naistetööd selgelt kaheks, seeläbi stereotüüpeid soorolle reklaamides. Ajakiri Stiina suunab tüdrukuid huvituma kosmeetikast, moest, suhetest, uutest filmidest ja raamatutest ning keskendub igas ajakirjanumbris tüdrukute välimuse probleemile. Eelkõige pööratakse tähelepanu tüdrukute soolise identiteedi kujundamisele, seejuures vihjatakse, et traditsioonilisest sooidentiteedist eristumise tagajärjeks on grupist väljaarvamine.

Põhjalikumalt on uuritud naiste ja meeste kujutamist lastele mõeldud õpikutes. 2002. aastal avaldatud kogumikus „Soorollid õppekirjanduses” on uuritud soorollide kujutamist ajalooõpikutes, kodaniku- ja perekonnaõpetuse õpikutes ning lugemikes, kasutades selleks õpikutekstide soorollide analüüsimise kodeerimisjuhendit, mille on välja töötanud Veronika Kalmus, Jaan Mikk ja Jeannine Richards (Mikk 2002: 253–281). 2009. aastal korraldati uus uuring, et näha, kas 2002. aastal esitatud soovitusel on mingeid tulemusi andnud. Uuriti sooperspektiivi ajalooõpikutes – kuidas mehi ja naisi on kujutatud, millises kontekstis nad õpiku tekstides ja illustratsioonidel esinevad. Kadri Aavik (2010: 6–7) leiab, et „sooperspektiiv ajaloo uurimisel aitab õpilastel paremini aru saada, et sugu on sotsiaalselt konstrueeritud kategooria ning läbi aja muutuv: meheks ja naiseks olemine ning mehelikkus ja naiselikkus on erinevatel ajaperioodidel tähendanud erinevaid asju”. Kolme ajalooõpiku analüüsist selgus, et naiste arvuline osakaal pole tõusnud üle paari protsendi – tekstides on kujutatud 133 meessoost isikut ja 20 meessoost isikute grupe, naisi oli 2, naissoost isikute grupe 1, mis viitab endiselt õpikute tugevale meestekesksusele. Pildimaterjali analüüsides selgus samuti, et kujutised meestest on väga suures ülekaalus, ka 21. sajandit kujutavate piltide puhul eelistavad autorid portreterida meessugu.

4. Osaliste ja sündmuste representeerimine

4.1. Meetod ja materjal

Kuigi kriitiline tekstianalüüs tegeleb enamasti mitte-fiktsionaalsete tekstidega, võiks Sunderlandi (2011: 63–64; 2004: 141) arvates ka ilukirjanduslike tekstide uurimine sagedamini kriitilise tekstianalüüsi uurimisvaldkonda kuuluda. Seejuures rõhutab Sunderland just lastekirjanduse lingvistilise analüüsi vajalikkust, mis võimaldab mõista tekstide varjatumat poolt.

Tekstianalüüsi taustal tuleb alati läbi viia kontentanalüüs, et uurida, kes on raamatu tegelased ja millest raamat räägib. Selleks võetakse vaatluse alla autori ja peategelas(t)e sugu ning nais- ja meessoost tegelaste arv. Kontentanalüüsi käigus selgitatakse välja teksti sisust lähtuvad olulisemad kategooriad, nt naiste, meeste, laste, täiskasvanute sotsiaalsed ja professionaalsed rollid. Enamasti hõlmab kontentanalüüs ka nais- ja meestegelaste esinemiskordade analüüsi. (Sunderland 2011: 82–83, 39–40; Sunderland 2004: 141)

Käesolevas magistritöös kasutatakse kriitilist tekstianalüüsi kombineerituna kontentanalüüsi elementidega. Kuivõrd töö eesmärk on uurida, kuidas keele abil soostereotüüpe taastoodetakse, milline pilt luuakse tänapäeva lasteraamatutes 21. sajandi soolisest süsteemist ja kuidas see raamatut lugevat last mõjutada võib, ei analüüsita Hamilton jt (2006: 757, 759) eeskujul mitte enim auhindu võitnud lasteraamatuid, vaid raamatukogust kõige enam laenutatud raamatuid. Kuigi auhinna võitmine suurendab raamatu loetavust, ei pruugi vaid auhinnatud raamatutele keskendumine anda nais- ja meessoost tegelaste representeerimise üldisest tendentsist nii head ülevaadet kui kõige enam laenutatud raamatute analüüsimine. Auhinnatud raamatute nimistu ei pruugi peegeldada seda, mida lapsed tegelikult loevad. Seetõttu lähtuti raamatute valimisel Tallinna Keskraamatukogu ja Tartu Linnaraamatukogu 2013. aastal enimlaenutatud raamatute nimekirjast (Tallinna Keskraamatukogu 2014;

Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveeb 2014; 19. mai 2014). Valimist jäeti välja tõlkeramatud, enne 21. sajandit ilmunud raamatud, juttude kogumikud ja fantaasiakirjandus. Kui realistlike raamatute puhul võib lugeja eeldada, et tekstid kirjeldavad sotsiaalset tegelikkust, näiteks seda, et naised töötavad nii kodus kui ka väljaspool kodu, siis sama ei saa oodata fantastilise sisuga tekstidest, kus töötamine ei pruugi üldse relevantne teema olla (Sunderland 2011: 51). Seetõttu pole mõtet omavahel võrrelda realistlikke ja fantastilisi sündmusi kirjeldavaid teoseid.

Eespool kirjeldatud kriteeriumitele vastas Kristiina Kassi „Samueli võlupadi”, Piret Raua „Tobias ja teine b”, Jaanus Vaiksoo „Neli hommikut ja üks õhtu” ning Mika Keräneni „Varastatud oranž jalgratas”. Kuivõrd populaarsuselt viies raamat olnuks taas Mika Keränenilt, piirduti nelja raamatuga neljalt erinevalt autorilt, et välistada ühe autori stiili liigset mõju analüüsi tulemustele.

Piret Raua raamatu „Tobias ja teine b” (2010) peategelane on 8aastane poiss Tobias, kes elab koos ema ja isaga ja käib teises klassis koos 13 poisi ja 14 tüdrukuga. Raamat on kirjutatud minavormis ja koosneb 20 lühijutust, mis kirjeldavad ühte kooliaastat: esimestes peatükkides antakse ülevaade Tobiase klassikaaslastest, kunstitunnist ja nunnukonkursiks valmistumisest. Jutustatakse, et klassivend Uku toob sea kooli, ema ja Tobias korjavad kunstitunniks kastaneid, isa läheb isadepäeval kooli puutööd tegema, poisid päästavad klassivenda lapseahistaja käest, ema ja Tobias korraldavad Tobiase sünnipäeva, Tobias üritab kooliprojekti jaoks kaneelisaiakeksi küpsetada, lapsed otsustavad teha klubi, päästavad Uku siga, valmistuvad karnevaliks, Tobiasel ja emal on talvemasendus, Tobias käib Kirillil külas, lapsed kohtuvad lastekirjanikuga, õpetaja aitab Tobiasel kaotatud koolikotti otsida, Tobias tahab emale kingitust heegeldada, lapsed sõidavad klassiekskursioonile, Tobias toob tüdrukute kiusamiseks konna bussi, lapsed ja lapsevanemad tähistavad üheskoos viimast koolipäeva.

Piret Raua lasteraamat on analüüsitud raamatutest ainus, millele lastekirjanduse eksperdid on omistatud Hea Raamatu märgi. Märk antakse kaunilt kujundatud raamatule, mis muu hulgas arendab kujutlusvõimet, inspireerib, näitab maailma mitmekülgust ja on huvitav lugemine nii lapsele kui ka täiskasvanule. (Lastekaitse Liidu veebileht 2013; 19. mai 2014)

Kristiina Kassi raamatu „Samueli võlupadi” (2006) peategelane on 9aastane poiss Samuel Seebimull, kes elab koos 11aastase õe Susanna, ema Katariina ja isa Silver Seebimulliga. Kuigi Samueli ema on kogu elu pojale kinnitanud, kuivõrd andetu ta võrreldes Susannaga on, peab Samuel alustama kolmandat klassi Andekate Laste Koolis. Raamatu 21 peatükki kirjeldavad Samueli perekonda, geograafiatundi, seda, kuidas Samuel geograafiatunniks õpib ja kontrolltööd kirjutab, kuidas pere Samueli võlupadja võimed avastab ja kuidas Samuelist kuulsus saab. Pere käib televisioonis esinemas, võlupadi kaob ära, Hull Manda saab pere saladusest teada, pere võtab koera, võlupadi läheb katki, ema läheb pere juurest ära, Samuelist saab jälle tavaline poiss, proua Sai annab Samuelile tugiõpetust, isa ja proua Sai abielluvad ja lähevad pulmareisile ning saavad teada, et Samueli ema on läinud pankrotti.

„Samueli võlupadi” oli 2013. aastal mõlemas raamatukogus enimlaenutatud 21. sajandil kirjutatud eesti algupära lasteraamat (Tallinna Keskraamatukogu 2014; Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveeb 2014; 19. mai 2014).

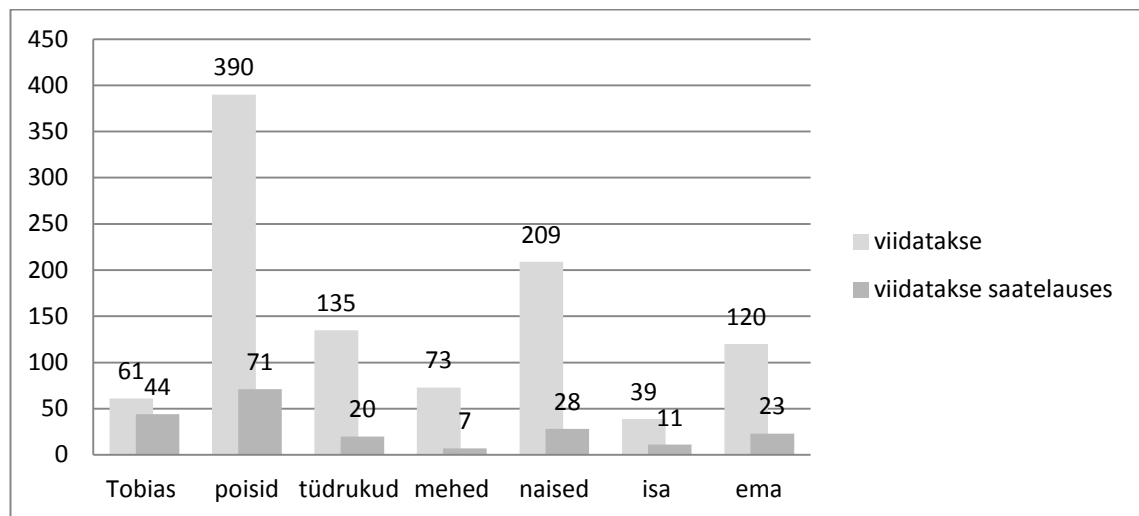
Jaanus Vaiksoo raamatu „Neli hommikut ja üks õhtu” (2000) peategelane Joonas läheb esimesse klassi, õde Inger kolmandasse ja vend Harri viiendasse klassi. Raamat kirjeldab laste tegemisi ühe kooliaasta neljal hommikul ja ühel õhtul – kuidas pere esimese septembri hommikul sisse magab, kuidas poisid Ingeril kooliteel kirjandit kirjutada aitavad, kuidas Harri soolaheeringa abil Joonase kurguvalu ravida üritab, kuidas vanaisa kevadõhtul lapsed heinamaale pajupilli meisterdama viib ja kuidas isa lapsed rabasse matkama viib.

Mika Keräneni raamatu „Varastatud oranž jalgratas” (2008) peategelane Mari elab Supilinnas koos oma ema, isa ja väikese õega. Raamat kirjeldab, kuidas Mari koos 8–10aastaste sõprade Reilika, Sadu, Antoni, Olavi ja koer Matiga hakkavad varastatud jalgratast otsima, kuidas Mari poisid valedetele jälgedele juhib, kuidas lapsed siiski koostööd otsustavad teha, rattavarast jälitavad, piknikul nõu peavad, salaseltsi asutavad ja viimaks rattavaraste jõugu avastavad. Erinevalt teistest analüüsitud teostest toimub selle raamatu tegevus suvel.

Analüüsitud raamatutes on kokku 145 tegelast, kelle sugu on võimalik teksti põhjal tuvastada. Neist 30 on poisid ja 25 tüdrukud, 44 on mehed ja 46 naised. Kokku on raamatutes seega 74 meessoost ja 71 naissoost tegelast. Võrreldes varasemate uurimustega lääneriikides (nt Hamilton jt 2006; Wharton 2005), on analüüsitud eesti lasteraamatutes mõlemad sugupooled peaaegu võrdselt esindatud, mis näib üllatavalt positiivne tulemus, kõrvutades näiteks Whartoni uurimuse tulemustega, kus 18-s analüüsitud raamatus oli 246 soolistatud tegelast, kellest 72% olid meessoost, 28% naissoost. Suur erinevus sugude esindatusel on Whartoni (2005: 243) hinnangul üllatav, sest analüüsitud raamatud ilmusid 1989. aastal, mil ühiskonnas käis juba diskussioon soolise võrdsuse teemal. Carole M. Kortenhau ja Jack Demarest (1993: 222) on leidnud, et sooline esindatus hakkas lasteraamatutes võrdsustuma 1980ndatel, peegeldades naise rolli muutumist ühiskonnas.

Kuigi naissoost ja meessoost osaliste arv on analüüsitud raamatutes tasakaalus ning viitab soolisele võrdsusele, peab Sunderland (2011: 131) vajalikuks lugeda kokku ka kõigi tegelaste esinemiskordade arvu, st mitu korda on raamatus tegelasele viidatud ehk nimepidi nimetatud või kategoriseerimise kaudu esitatud.

Järgnevalt analüüsitaksegi, mitu korda on osalistele tekstis viidatud. Raamatutes sageli esinevad possessiivsed vormid, nt *Uku isa*, arvestatakse Sunderlandi (2011: 131) eeskujul nii Uku kui ka tema isa esinemiskorrana. Arvesse võetakse ka sünonüümsed tegelasele viitamise viisid, nt *Samuel* ehk *poeg/vend*, välja jäetakse vaid asesõnaline viitamine, kuivõrd laps ei pruugi alati mõista, kellele *ta* viitab. Seejuures pööratakse tähelepanu ka sellele, mitu korda on tegelase märkimisel esitatud teda saatelauses, st mitu korda kujutatakse tegelast rääkimas. Sunderlandi (2011: 134–136) järgi annab see veelgi parema ülevaate osaliste esindatusest, võimaldades analüüsida, kellele antakse raamatutes sõna, kellele mitte, ehk kes on raamatutes aktiivsem, kes passiivsem. Analüüsimisel keskendutakse peategelasele ning tema emale ja isale. Võrreldakse meeste ja naiste ning poiste ja tüdrukute esindatust, vajadusel viidatakse ka konkreetsetele kõrvaltegelastele.

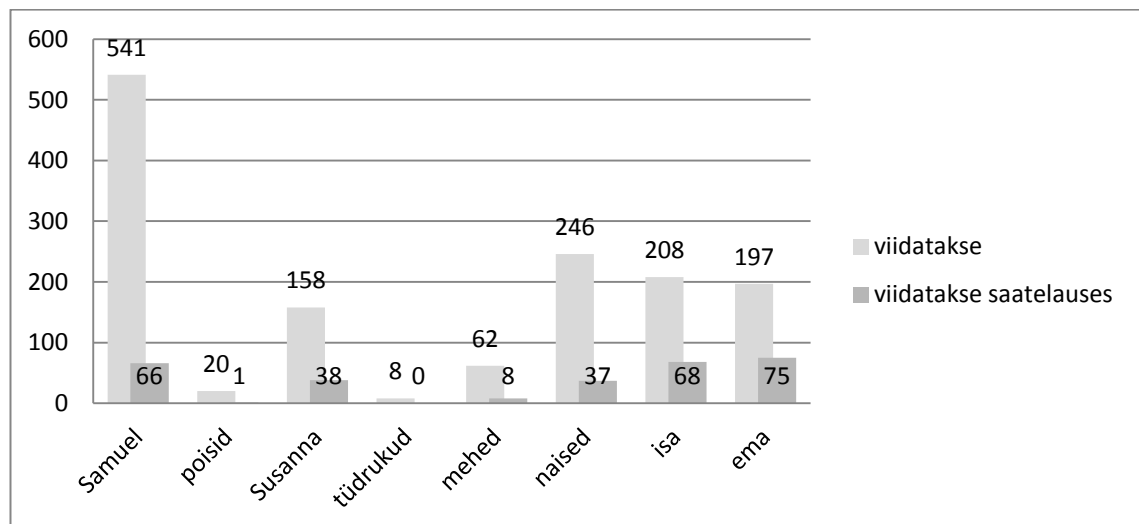
Joonis 1. Osalistele viitamine raamatus „Tobias ja teine b”

Raamatus „Tobias ja teine b” on kokku 68 tegelast, neist 16 poissi, 15 tüdrukut, 16 meest ja 21 naist, seega 32 meessoost tegelast ja 36 naissoost tegelast. Analüüsitud raamatutest on „Tobias ja teine b” ainus, kus naissoost tegelasi on arvuliselt rohkem kui meessoost tegelasi. Erinevalt teistest raamatutest on tegu mina-jutustusega, mistõttu on mõistetav, et peategelast Tobiast nimetatakse vähem kui teisi raamatu osalisi. Kuigi Tobias on analüüsitud raamatute peategelastest ainus üksiklaps, pole seda raamatus kuidagi esile tõstetud.

Poisse ja tüdrukuid on raamatus küll võrdselt, kuid osalistele viitamist analüüsidest ilmneb selge sooline erinevus. Tähelepanuväärne on, et kui Tobiase ja poiste esinemiskordadest 26% viitab rääkimisele, siis tüdrukuid kujutatakse rääkimas vaid 15%-l esinemiskordadest. Kuigi Tobias rõhutab, et poisse ja tüdrukuid on klassis võrdselt, selgub tegelastele viitamise analüüsil, et poistele pööratakse kolm korda rohkem tähelepanu kui tüdrukutele. Tõenäoliselt selgitab tulemust see, et raamatu sündmustikku vaadatakse Tobiase, st poisi vaatepunktist. Tobias võtab ette seiklusi enamasti koos teiste poistega, tüdrukud figureerivad pigem nende tegevuste taustal. Kõige rohkem mainitakse Tobiase klassikaaslastest Gregorit (89), Ukut (87), Kirilli (58) ja Lindat (41 korda).

Vastupidine seis on aga täiskasvanud meestele ja naistele viitamisel – kuigi mehi on raamatus mõnevõrra vähem kui naisi, siis esinemiskordade analüüsil ilmneb naiste märkimisväärt ülekaal. Ka Tobiase isa mainitakse tekstis palju harvem kui Tobiase

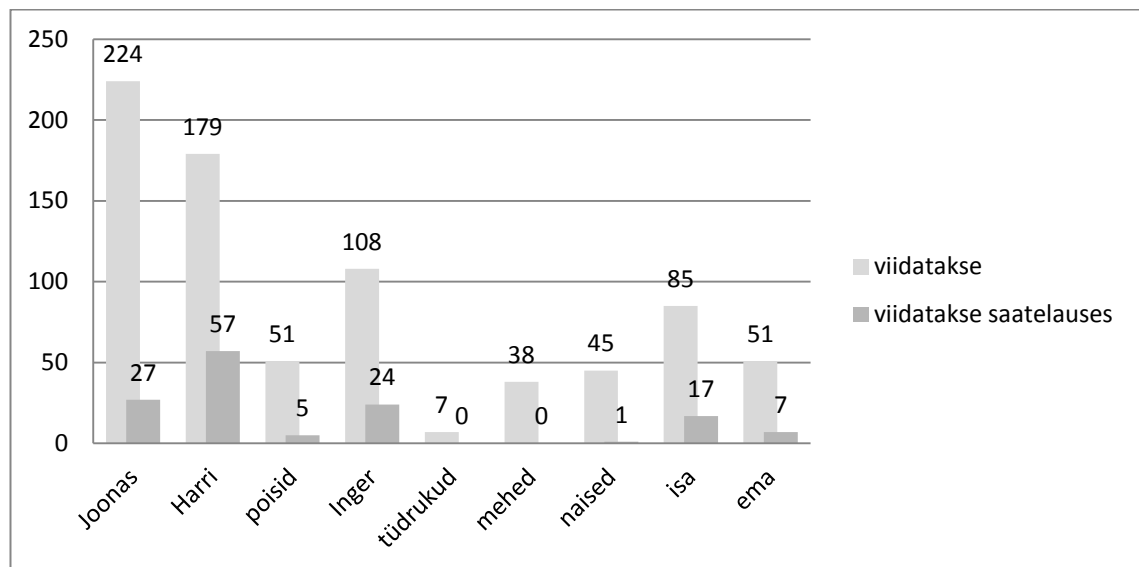
ema, kellele viidatakse raamatus pea sama palju kui kõigile tüdrukutele kokku. Tulemuste põhjal võib järeldada, et kuigi meessoost ja naissoost tegelasi on raamatus võrdselt, on raamatu kesksed tegelased siiski poisid ja täiskasvanud naised (ennekõike Tobiasi ema ning Tobiasi õpetajad).

Joonis 2. Osalistele viitamine raamatus „Samueli võlupadi”

Raamatus „Samueli võlupadi” on 28 tegelast, neist 3 poissi, 3 tüdrukut, 13 meest ja 9 naist, seega kokku 16 meessoost ja 12 naissoost tegelast. Jooniselt 2 järeldub, et kõige olulisemad tegelased on Samuel, tema isa, ema ja õde. Ootuspäraselt viidatakse tekstis kõige enam raamatu peategelasele Samuelile, siiski kujutatakse teda veidi vähem rääkimas kui teisi pereliikmeid. Saatelauses esineb 12% Samueli, 24% Susanna, 33% isa ja 38% ema mainimistest. Võrreldes raamatu „Tobias ja teine b” peategelaste vanematega, osaleb Samueli isa oma poja igapäevaelus märkimisväärselt rohkem kui Tobiasi isa. Kui Samueli emale ja isale viidatakse peaaegu võrdselt, siis Samueli õel on veidi väiksem roll.

Ka selles raamatus on kõrvaltegelastest naistel suurem osatähtsus kui meestel – kõige enam mainitakse Samueli õpetajat proua Varest (63), Samueli klassijuhatajat proua Saia (63) ja Hullu Mandat (60), meestest on kõige sagedasem härra Vinger (12 korda). Kuigi raamatus on meessoost tegelasi veidi rohkem kui naissoost tegelasi, mis kajastub ka esinemiskordade arvus (vastavalt 831 ja 609), on raamatute kesksed tegelased joonise 2 põhjal siiski Samuel, tema pere ja paar naissoost õpetajat.

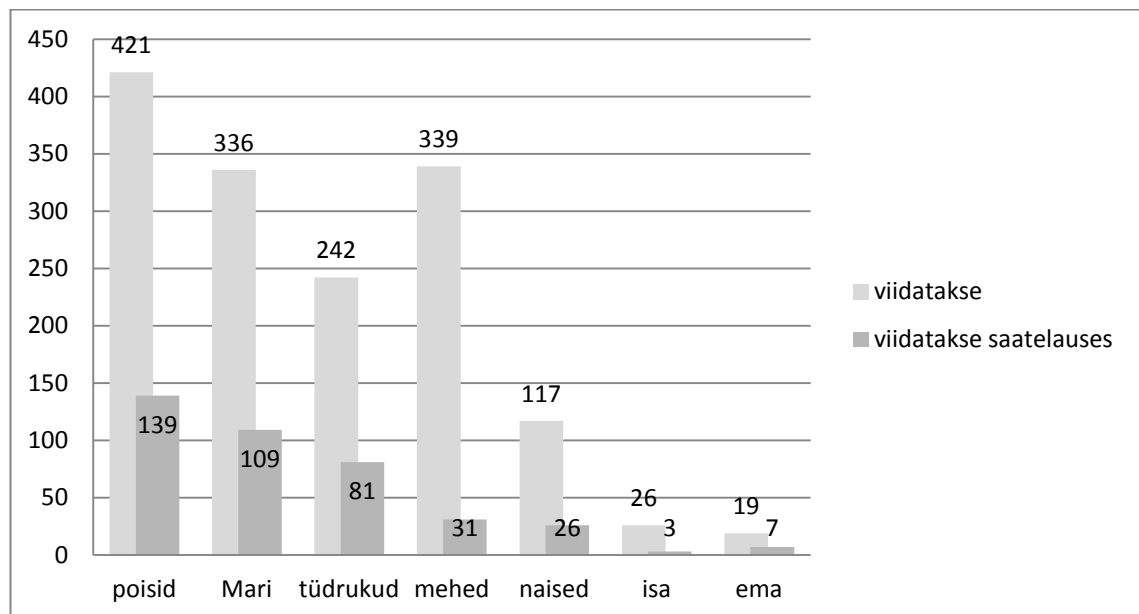

Joonis 3. Osalistele viitamine raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu”

Raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” on 19 tegelast, neist 6 poissi, 2 tüdrukut, 4 meest ja 7 naist, kokku 10 meessoost ja 9 naissoost tegelast. Jooniselt nähtub, et raamat keskendub eelkõige Joonase perele – kõrvaltegelasi mainitakse vähem kui üheski teises vaadeldud raamatus.

Kuigi Joonasel on nii vanem vend Harri kui ka vanem õde Inger, võib joonise 3 põhjal järeldada, et vend Harri on märksa tähtsam tegelane kui õde Inger. Raamat võinuks ju kujutada mõlema lapse seiklusi koos oma noorema vennaga. Peale selle näib Harri olevat ka pere kõige jutukam liige – 32%-l esinemiskordadest on Harri nime mainitud saatelauses. Ingerit kujutatakse rääkimas küll rohkematel kordadel kui laste vanemaid, kuid oma vanema venna Harri ja noorema venna Joonasega võrreldes antakse Ingerile siiski harvem sõna.

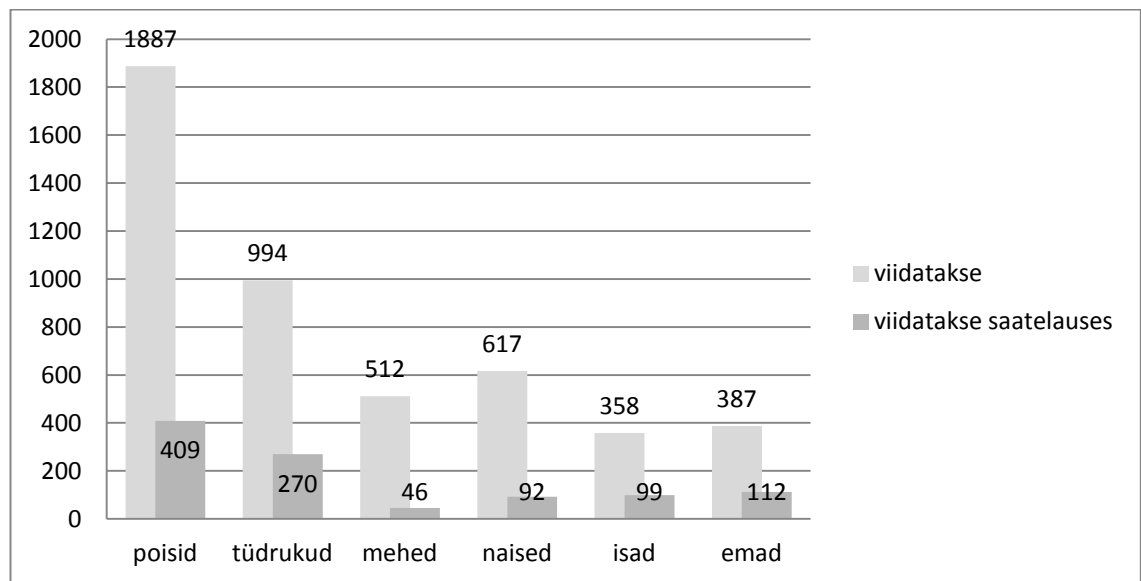
Erinevalt teistest raamatutest mainitakse laste ema märgatavalt vähem kui laste isa, kes lastega koos loodusesse matkama läheb ning tänu sellele laiemat kajastamist leiab. Peale pereliikmete mainitakse kõige enam laste vanaisa (30 korral), kes lastega koos pajupilli meisterdab, ning Joonase õpetajat Riinat (22 korral). Kuigi nais- ja meessoost tegelasi on raamatus peaaegu võrdselt (vastavalt 9 ja 10), on naissoost tegelastele viidatud oluliselt vähem kui meessoost tegelastele (vastavalt 211 ja 577 korda), mis peegeldab osaliste aktiivsuses suurt soolist erinevust. Jooniselt 3 järeldub, et raamatu olulisimad tegelased on vennad Joonas ja Harri, Inger ja laste isa.

Joonis 4. Osalistele viitamine raamatus „Varastatud oranž jalgratas”

Raamatus „Varastatud oranž jalgratas” on kokku 30 tegelast, neist 5 poissi, 5 tüdrukut, 11 meest ja 9 naist, kokku 16 meessoost ja 14 naissoost tegelast. Kuigi raamatu sündmustik viitab aktiivsetele ja julgetele tüdrukutele, siis peategelast Mari kõrvale jättes nähtub jooniselt 4, et poistele viidatakse tunduvalt rohkem kui tüdrukutele. Ka täiskasvanud meestel on teiste raamatu meestega võrreldes palju suurem roll kui naissoost tegelastel, kellele viidatakse pea kolm korda vähem kui täiskasvanud meessoost osalistele. Kuivõrd raamat keskendub pereelu kujutamise asemel pigem sõpruskonna seiklustele koolivaheajal, on viited peategelase emale ja isale palju harvemad kui teistes raamatutes.

Mari kõrval on olulisemad tegelased Olav (176), Reilika (103), Anton (99), Sadu (72), rattavaras Sass (68), professor Angelo (64) ja tädi Ira (63 korda). Kuigi Reilikale ei viidata nii sageli kui Olavile, antakse talle kõikide teiste raamatutega võrreldes kõige rohkem sõna – 54%-l esinemiskordadest mainitakse Reilikat saatelauses, samas kui nt Olavil on vastav protsent 44, Maril 32. Meessoost tegelaste suurem arv võrreldes naissoost tegelastega kajastub ka joonisel – meessoost osalistele viidatakse kokku 786 korral, naissoost osalistele 714 korral. Raamatu kesksed tegelased on aga ennekõike noored tüdrukud, nende kõrval ka poisid ja mehed.

Joonis 5. Osalistele viitamine kõigis raamatutes kokku

Kuigi analüüsitud raamatutes on kokku 74 meessoost ja 71 naissoost tegelast, järeldeb osalistele viitamist analüüsides, et mees- ja naissugu pole raamatutes siiski võrdselt esindatud. Kui meessoost osalistele viidatakse kokku 2757 korral, siis naissoost osalisi mainitakse märgatavalt vähem – 1998 korral. Osaliste esindatus sõltub seejuures suuresti raamatu teemast. Raamatukogust kõige enam laenutatud raamatud viitavad poiste aktiivsusele – kirjanikud on keskendunud pigem poiste ja nende tegevuste kirjeldamisele, mistõttu jäävad tüdrukud analüüsitud raamatutes enamasti tagaplaanile. Jooniselt 5 nähtub, et tüdrukutele viidatakse kaks korda vähem kui poistele. See-eest mainitakse tüdrukuid suurema tõenäosusega saatelauses kui poisse – vastavalt 27% ja 22% esinemiskordadest viitavad osaliste rääkimisele.

Kõikide nais- ja meessoost osaliste saatelauseid analüüsides selgub, et naissugu mainitakse saatelauses protsentuaalselt sagedamini kui meessugu, vastavalt 24% ja 20%. Ühelt poolt võib see kinnitada soostereotüüpi, et naised räägivad rohkem kui mehed, teisalt võib erinevus tuleneda taas raamatute teemast – poiste kui kesksete tegelaste puhul keskendutakse kõigele sellele, mida nad teevad, mistõttu esineb nende mainimist saatelauses protsentuaalselt veidi vähem. Naissoost osaliste tegevuste kirjeldamisele pööratakse aga vähem tähelepanu, mistõttu moodustab nende otsekõne suurema osa naistele viitamise kordadest.

Analüüsitud raamatutes oli mees- ja naissoost tegelasi küll enam-vähem võrdselt, kuid esimesi mainiti tekstides palju rohkem kui naisi. Peale selle on neljast enimlaenutatud raamatust kolme raamatu peategelaseks poiss, mistõttu võib järeldada, et poisteraamatud on laste hulgas populaarsemad. Tüdrukutele võib aga raamatuid lugedes jääda mulje, et poisid saavad elada palju põnevamat, seiklusrikast elu. Hamilton jt (2006: 763–764) leiavad, et kui traditsiooniliselt naiselikke omadusi väärtustatakse samamoodi nagu mehelikke väärtusi, oleks nais-peategelasega raamatud sama populaarsed kui mees-peategelasega raamatud, olenemata sellest, kas peategelasel on traditsiooniline roll või mitte.

Kuigi Hamiltoni jt (2006: 759, 761) kohaselt pole seni täheldatud seost autori soo ja peategelase soo vahel, selgus nende uurimusest, et meesautorid valisid oma raamatu peategelaseks palju sagedamini meessoos esindaja. Naissoost autorite puhul polnud peategelaste sugude vahel nii suurt erinevust. Kuigi magistritöös analüüsitud raamatud moodustavad üldistuste tegemiseks liiga väikese valimi, tuleb siiski mainida, et nii Piret Raua kui ka Kristiina Kassi peategelane on poiss ja ainsat naispeategelast on kujutanud hoopis Mika Keränen, seega Hamiltoni jt tulemus käesolevas töös analüüsitud lasteraamatutes kinnitust ei leia.

Peale tegelaste arvu ja nende esindatuse võib lasteraamatutes kohata ka palju teisi erinevaid viiteid seksismile, nt osaliste representeerimine nende välimuse ja iseloomujoonte kaudu, neid hindava kategoriseerimise, nende tegevuste jms kaudu (Sunderland 2011: 49, 124; Kortenhuis, Demarest 1993: 227). Seetõttu tuleb lisaks kontentanalüüsile uurida, kas ka lingvistiline analüüs tulemusi toetab (Sunderland 2011: 133–134). See tähendab, et peale tegelastele viitamise tuleb uurida ka seda, kuidas osalisi representeeritakse ning milliseid tegevusi neid tegemas kujutatakse. Seejuures on oluline pöörata tähelepanu muu hulgas neile tegevustele, mida osalisi ei kirjeldata tegemas. Näiteks viitab A. M. Goodeni ja M. A. Goodeni (2001: 96) uurimus sellele, et mehi kujutatakse väga harva laste ja majapidamise eest hoolitsemas ning poes sisseoste tegemas.

Tähistusfunktsiooni analüüsidest vaatab kriitiline tekstianalüüs, mil viisil sündmused, olukorrad, suhted ja inimesed tekstides esitatakse ehk representeeritakse. Järgnevalt uuritakse lähemalt kahte tähistusfunktsiooni nähtust: osaliste nimetamist ja kategoriseerimist ning osalistega seostuvaid materiaalseid protsesse.

4.2. Nimetamine ja kategoriseerimine

Osaliste representeerimiseks on palju võimalusi – neid võib esitada üldistatud rühmadena, nt *lapsed, inimesed*, või spetsiifiliselt määratletud osalistena, milleks võib kasutada kas individualiseerimist ehk osaliste esitamist üksikisikuna, nt *Harri vend*, või assimileerimist ehk osaliste esitamist rühmana, nt *kolm klassivenda*. Individualiseerimise puhul vaadeldakse lähemalt, milliste tunnuste alusel osalist määratletakse. (Kasik 2008: 21–22) Kui osalisele viidatakse tema nime kaudu, nt *Saara Sai*, on tegu nimetamisega. Van Leeuweni (2008: 40–44) järgi peetakse perekonnanimega nimetamist ametlikumaks kui ees- ja perekonnanimega nimetamist, ainult eesnimega nimetamist peetakse aga mitteametlikuks. Kui osalist representeeritakse tema identiteedi kaudu, nt *väike, ümar ja leebet sorti naine*, või funktsiooni kaudu, nt *klassijuhataja*, on tegu kategoriseerimisega. Funktsiooni kaudu representeerimisel viidatakse enamasti osalise tegevusele, st ametile või rollile. Identiteedi kaudu viitamine jaguneb van Leeuweni liigituse järgi kolmeks. Osalist võib representeerida ühiskondliku kategooria, st soo, vanuse, klassi, rassi, rahvuse, usu, rikkuse, orientatsiooni jm kaudu (*classification*), nt *meesterahvas, viiekümneandates naisterahvas, valgevenelane*; pere-, sõprus-, sugulus-, töösuhete kaudu (*relational identification*), nt *ema, parim sõbranna, tädi, kolleeg*; ja välimuse kaudu (*physical identification*), nt *punapea, mustapäine poiss, sõbraliku näo ja pikkade heledate juustega härra*. Sageli on aga nimetamine ja kategoriseerimine põimunud, nt *Samueli klassijuhataja proua Saara Sai*.

Sunderlandi (2011: 65) eeskujul arvestatakse magistritöös kõiki osalistele viitavaid nimisõnafraase, olenemata sellest, kas tegelane esineb aktiivses või passiivses osalejarollis. Kuivõrd nimetamis- ja kategoriseerimisviiside kasutamine on vaadeldud raamatutes sarnane, analüüsitakse poiste ja tüdrukute, täiskasvanud meeste ja naiste

representeerimisest parema üldpildi saavutamiseks kõiki raamatuid paralleelselt, tuues näiteid nende olemasolu korral igast raamatust. Normist kõrvalekalded tuuakse eraldi esile.

4.2.1. Nimetamine

Van Leeuweni (2008: 40) kohaselt on tekstide analüüsimisel oluline pöörata tähelepanu sellele, milliseid osalisi esitletakse tekstis nimepidi, milliseid ainult mingi kategooria esindajatena. Analüüsitud neljas lasteraamatus on 145 tegelast, kellest nimepidi nimetatakse 80 osalist. Nimetud osalised, kes jutustustes vaid korraks esinevad, täidavad tekstis funktsionaalset rolli, neid lähemalt ei tutvustata. Seega võib raamatu tegelase tähtsust hinnata lähtuvalt sellest, kas autor on tegelast nimepidi nimetanud või ainult kategoriseerinud.

Nimetamise kaudu representeeritud 80 osalisest 36 on naissoost, 44 meessoost, st meessoost tegelastest 60%-l ja naissoost tegelastest 51%-l on nimi, mis viitab, et meessoost tegelastel on keskmiselt veidi tähtsam roll kui naissoost tegelastel. Kõige suurem erinevus täiskasvanud naiste ja meeste nimetamisel on märgatav raamatus „Varastatud oranž jalgratas”, kus 11 mehest ja 9 naisest on nimeliselt representeeritud 7 meest, ent vaid 1 naist – tädi Irat. Enamik naisi jääb seega anonüümseks kõrvaltegelaseks. Kuivõrd autor pole naistegelaste nimetamist oluliseks pidanud ja kasutab selle asemel pigem kategoriseerimist, võib järeldada, et laste kõrval on raamatu kesksed tegelased täiskasvanud mehed, mitte naised.

Üldiselt võib siiski öelda, et osaliste nimetamisel pole väga suurt soolist erinevust. Küll aga ilmneb, et nimetamine sõltub suuresti tegelase vanusest – kui lapstegelastest on nimi 89%-l, siis vaid 34% täiskasvanutest representeeritakse tekstis vähemalt ühel korral nimetamise kaudu. Näiteks raamatus „Tobias ja teine b” on 16 poissi ja 15 tüdrukut, kellest kõiki esitatakse nimepidi, samas kui täiskasvanud mehi on 16, naisi 21, ent neile viitamiseks kasutatakse nimepidi nimetamist vaid vastavalt ühel ja neljal korral. Raamatute sihtgruppi ja sündmustikku arvestades on tulemus igati ootuspärane – raamatute peategelased on lapsed, kes kasutavad üksteisele viitamiseks enamasti eesnimesid, täiskasvanuid seevastu representeeritakse sageli kategoriseerimise kaudu, peamiselt funktsioonile (nt *õpetaja*, *bussijuht*), sugulussuhetele (nt *ema*, *tädi Ene*, *Uku*

isa) või võhivõõraste inimeste puhul nende välimusele (nt *kõrge soenguga naine*) viidates.

Suuremal osal raamatute lastest on lihtsad ja levinud nimed, nt *Uku, Gregor, Villu, Linda* (Tobias), *Samuel, Susanna, Margus* (Samuel), *Joonas, Harri, Kalle* (Neli), *Mari, Olav, Leo* (Jalg). Raamatus „Tobias ja teine b” kasutatakse veel eesnimedest tuletatud hüüdnimesid, nt *Lotte-Riini* asemel *Loterii* või *Loto*, *Gregori* asemel *Greks*, *Roberti* asemel *Rops*, *Kirilli* asemel *Krõll*. Kuigi mõned hüüdnimed kannavad endas ka väärtushinnanguid, rõhutab peategelane, et nime ja selle kandja vahel seos puudub –

Mul on nõme nimi. On täiesti arusaamatu, mida mu vanemad küll mõtlesid, kui mind Tobiaseks ristisid. Juba lasteaias kutsuti mind Tobuks, koolis lisandusid sellele veel Tobujas ja Topski. /.../ Mina pole ju ka tegelikult kellegi tobu (Tobias: 7)

Pekka on muide ainus laps, kellel on veel õudsem nimi kui minul. Muidugi kutsutakse teda Pekiks, ehkki ta pole põrmugi paks (Tobias: 10)

Lastele viitamiseks kasutatakse perekonnanimesid ainult mõnel korral raamatus „Samueli võlupadi”. Ühel korral kasutab autor kuulujutu rääkimiseks lapse ees- ja perekonnanime ehk poolametlikku nime – *kaksteist aastat tagasi oli üks neljanda klassi poiss Margus Mölder pastapliiatsi nõelaga peenikest teksti täis kraapinud* (Samuel: 26–27). Raamatu peategelase täisnime *Samuel Seebimull* kasutab raamatu jutustaja peategelase tutvustamisel (Samuel: 5). Pärast seda, kui Samuel kuulsaks saab, viidatakse ka ajalehtedes ja televisioonis talle täisnime abil (Samuel: 51, 61). Ühel korral pöördub saatejuht Samueli poole vaid perekonnanime kasutades – *härra Seebimull* (Samuel: 58–59), mispeale Samueli isa hetkeks segadusse satub, arvates, et saatejuhi küsimus on suunatud talle. See näitab, et ametlik perekonnanimega nimetamine on lapse poole pöördudes pigem ebaharilik nähtus.

Nimetamise kaudu representeeritakse vaid 34% täiskasvanutest, seejuures teatakse vaid 10 mehe ja 10 naise ehk 22% täiskasvanute eesnime. Enamasti kasutatakse eesnime vaid lastega lähedalt seotud tegelaste, eelkõige sugulaste ja tuttavate puhul, nt *onu Andrus, tädi Ene* (Tobias), *onu August, naabermaja Taavi, tädi Merle, õpetaja Riina* (Neli), *tädi Irina* (Jalg). Täiskasvanutele viitamisel kasutatakse hüüdnime vaid õpetaja Tiina Pai puhul, keda kutsutakse veidi halvustavalt *Piina-Paiks* (Tobias: 87).

Ametlikumat ehk täisnimega viitamist kasutatakse vaid 5 naise ja 4 mehe representeerimiseks, nt *Liina Laks*, *Tiina Pai* (Tobias), *Silver Seebimull*, *Herbert Haamer*, *Katariina Seebimull*, *Saara Sai* (Samuel), *Irina Kallas*, *Silver Kuusik*, *Argo Tihane* (Jalg). Enamasti on see tingitud tegelase esmakordsest nimetamisest, ametlikumast situatsioonist või osalise ametile, ennekõike õpetajaametile viitamisest. Raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” ei kasutata ühtegi perekonnanime, ka üldiselt vihjab autori stiil pigem lihtsate nimetamisviiside eelistamisele.

Ülejäänud kolmes raamatus võib täiskasvanute perekonnanimede puhul täheldada ka nende motiveeritust, nt *konstaabel Kuul* (Jalg: 5), *võimlemisõpetaja Herbert Haamer*, *tuletõrjepealik Voolik*, *inglise keele õpetaja proua Verywise* (Samuel: 13, 51, 19), *õpetaja Liina Laks*, *õpetaja Pai* (Tobias: 12, 87) jt. Kui meeste nimed viitavad pigem füüsilistele asjadele, nt Kuul, Voolik, Haamer, siis naiste perekonnanimed viitavad pigem tegelase olemusele või välimusele, nt Verywise, Noobel, Laks, Pai, Vares, Sai. Seejuures võib märgata seost ka osalise ja tema ameti vahel, nt politseinik ja Kuul, tuletõrjepealik ja Voolik. Õpetajatest naisi seostatakse pigem nende iseloomuga, nt õpetaja Sai kui *väike, ümar ja leebet sorti naine* (Samuel: 47). Seega võib ka nimedes näha erinevusi naiste ja meeste representeerimisel.

Mari Niitra (2006: 127, 136) kohaselt kannavad tihti just lastekirjanduses esinevad nimed mitmeid tähenduslikke seoseid või kirjeldavad tegelaste olemust, aidates seeläbi kaasa lapse kognitiivsele ja üldkultuurilisele arengule. Mõne nime puhul on autorid konnotatsioone eriti selgelt rõhutatud:

proua Noobel /.../ pidas ennast natuke liiga peeneks prouaks (Samuel: 21)

Proua Vares oli üks neist inimestest, kellele nende nimi sobib nagu rusikas silmaauku. Ta nägi nimelt tõesti varese moodi välja. Tema pikk terav nina meenutas nokka, ta riietus alati igavasse musta kleiti, mille ainsaks kaunistuseks oli valge krae, ja oma pikad hallid juuksed keeras ta kuklasse rangeks krunniks. Peale selle oli proua Vares hääli nii kähe ja kraaksuv, et kui ta pärisnimi poleks Vares olnud, oleks see hüüdnimi talle kindlasti välja mõeldud. (Samuel: 14)

Vahel on aga konnotatsioonid veidi varjatumal kujul esitatud – kuivõrd börsimaakler Vinger petab Samueli emalt raha välja, võiks tema nimi ilmselt seostuda tegusõnaga *vingerdama* või nimisõnaga *vingerpuss*. Seevastu raamatus „Tobias ja teine b” juhib

peategelane tähelepanu hoopis sellele, et inimese nimi ei pruugi alati kirjeldada tema olemust, konnotatsioone kandvad nimed ei vasta alati tegelikkusele.

Ka õpetaja on meil kooli parim. Tema nimi on Liina Laks ja ta on hulga lahkem kui teise A klassi õpetaja, kelle nimi on naljakal kombel Tiina Pai. Ma küll usun, et kuri ja hirmuäratav õpetaja Pai pole elu sees ühelegi lapsele pai teinud ning kindlasti pole Liina Laks kunagi ühelegi lapsele laksu andnud, aga nende nimedega on juba kord niimoodi, et neist ei tohi lasta end väga eksitada. (Tobias: 7)

4.2.2. Kategoriseerimine

Enamasti on raamatutes nimetamine ja kategoriseerimine põimunud, nt *Samueli isa härra Seebimull* (Samuel: 59), *nende klassijuhataja Riina* (Neli: 10). Peale selle võidakse osaliste representeerimiseks kasutada mitut kategoriseerimisviisi korraga, nt *poeomaniku keskkooliealine täditütar Katrin* (Jalg: 23) – tegelast on nimetatud ja kategoriseeritud suhte ning vanuse kaudu. Selliseid näiteid arvestatakse magistritöös kui üht nimetamis- ja kategoriseerimisviisi, kuid analüüsitakse eraldi vastava peatüki all, lähtudes sellest, kas osalist on representeeritud funktsiooni või identiteedi alusel, ühiskondlikule kategooriale, suhetele või välimusele viidates.

Olenemata sellest, kas tegu on peategelase, lapse või täiskasvanuga, kehtib üldjuhul reegel – mida tähtsam osaline, seda rohkem on teda erinevate nimetamis- ja kategoriseerimisviiside kaudu esitatud. Näiteks peategelasele Samuelile viitamiseks kasutatakse 47, Tobiassele 16, Marile 15 ja Joonasele 14 eri viisi, nt *Joonas, tobuke, väikevend, väike Joonas, Harri vend, vennas, juntsu* jm (Neli: 3, 5, 5, 10, 13, 19). Ilmselt soovivad autorid teksti mitmekesistamiseks seda erinevate sünonüümidega ilmestada.

Analüüsitud lasteraamatute 145 tegelase representeerimiseks on kasutatud kokku 595 erinevat nimetamis-/kategoriseerimisviisi. Neist 60% viitab meessoost tegelastele, 40% naissoost tegelastele. Seejuures on arvestatud vaid osaliste üksikisikuna, mitte rühmana esitamist. Kuigi mees- ja naissoost tegelaste arv on raamatutes peaaegu võrdne, vastavalt 74 ja 71, on meessoost tegelaste representeerimiseks kasutatud rohkem erinevaid nimetamis- ja kategoriseerimisviise, mistõttu leiab kinnitust osaliste

esinemiskordade analüüsi tulemus (ptk 4.1.), et raamatutes keskendutakse ennekõike meessoost tegelaste kujutamisele.

4.2.2.1. Funktsiooni alusel kategoriseerimine

Funktsiooni alusel kategoriseeritakse 25 meessoost tegelast 74-st, kokku 50 eri viisil, ning 16 naissoost tegelast 71-st, kokku 42 eri viisil. Kuigi kategoriseeringute hulk ei viita suurtele erinevustele sugude representeerimisel, siis kategoriseeritute arv näitab, et meessoost tegelaste representeerimisel omistatakse osalise funktsioonile suuremat tähtsust kui naissoost tegelaste esitamisel. Põhjalikumal analüüsil selgub veel, et raamatute osalise koolitemaatika tõttu viitavad lausa pooled naiste kategoriseeringutest naisõpetajatele. Seega, kui naissoost tegelane ei tööta just õpetajana, ei pöörata tema professionaalsusele eriti suurt tähelepanu.

Funktsiooni alusel kategoriseeritutest viidatakse vaid nelja poisi funktsioonile, nt *klubi esimeheks, aseeimees, külalisesineja, Kariibi mere piraat, professor* (Tobias: 56, 54; Samuel: 77; Jalg: 37; Neli: 10), ja raamatus „Varastatud oranž jalgratas” ka kahe tüdruku funktsioonile, nt *perenaine, väejuht Mari, salaseltslane* (Jalg: 51, 78, 67). Tulemus on ootuspärane, sest funktsioonile viitamine tähendab enamasti ameti kaudu kategoriseerimist, lapsed aga üldjuhul ei tööta ja sotsiaalseid rolle on neil harva. Tinglikult võiks funktsiooni alusel kategoriseerimiseks pidada ka karnevaliks valmistumist raamatus „Tobias ja teine b”, kus lapsed räägivad, kellena nad karnevalile tulla plaanivad:

„Minust saab Lumivalgeke!” hõiskas Matilda.

„Mina olen haldjas!” teatas Linda. „Mul on kodus haldjatiivad!”

„Mina hakkan eradetektiiviks!” kuulutas Krõll.

Mul [Tobiasel] kohe kihvatas sees seda kuuldes. See oli nii hea mõte! Miks ma küll ise selle peale ei tulnud?

Kõik teadsid, kes nad karnevalil olla kavatsevad. Erikust pidi saama kloun, Gregorist tulnukas, Robertist mustkunstnik. (Tobias: 65–66)

Kuigi täiskasvanutega võrreldes lapsi funktsiooni alusel eriti ei kategoriseerita, võib ainuüksi nende väheste näidete puhul täheldada soostereotüüpsust – poisse kujutatakse taiplikkust, jõudu, osavust ja huumorimeelt nõudvates rollides, samas kui tüdrukute

rollid rõhutavad pigem ilusat välimust ja head iseloomu. Seejuures on nii Lumivalgeke kui ka haldjas pärit muinasjuttudest. Ainus positiivne näide on *väejuht Mari*, keda siiski kujutatakse ka stereotüüpses *perenaise* rollis.

Vaadates lähemalt ainult täiskasvanud nais- ja meessoost tegelaste kategoriseerimist, selgub, et 48% meeste puhul viidatakse nende funktsioonile ehk professionaalsusele, nt *kooli turvamees*, *bussijuht* (Tobias: 24, 97), *härja direktor Pukspuu*, *televisiooni direktor härja Tainas*, *pangadirektor härja Noobel*, *börsimaakler Vinger*, *kirikuhärja* (Samuel: 11, 52, 69, 90, 148), *professor Angelo*, *konstaabel Kuul*, *politseinik Lippus*, *rattapoe omanik Silver Kuusik*, *autojuht nimega Rein*, *mootorrattapolitseinik* (Jalg: 5, 10, 44, 54, 25). Raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” pole neljast meestegelasest ühegi puhul viidatud tema ametile.

Seevastu naiste puhul kategoriseeritakse ameti kaudu vaid 28% naistest, nt *õpetaja Liina Laks*, *teise a klassi õpetaja Tiina Pai*, *kooli söögitädi*, *kirjanikutädi* (Tobias: 12, 87, 24, 84), *Samueli klassijuhataja proua Sai*, *geograafiaõpetaja proua Vares*, *saatejuht* (Samuel: 134, 14, 59), *õpetaja Riina* (Neli: 17), *Mari lapsehoidja*, *müüja* (Jalg: 7, 23). Seejuures võib täheldada, et funktsiooni alusel kategoriseerides pole tegelastele antud ühtki soostereotüübist erinevat elukutset – naised tegelevad peamiselt lastega või toiduga. N-õ traditsiooniline naise kui ema roll kantakse seega üle ka avalikku sfääri. Mehi seevastu kujutatakse sageli kaitsja rollis – nad on turvamehed, konstaablid ja mootorrattapolitseinikud. Tulemused kinnitavad varasemaid uurimusi, kus on leitud, et suuremat osa naistest identifitseeritakse ennekõike emade ja abikaasadena, samas kui mehed saavad olla poeomanikud, ehitajad, kalamehed, politseinikud, sõdalased, seiklejad, kirikuhärrad, talumehed, kuningad ja kohtunikud (Sunderland 2011: 46).

Naissoost tegelaste sotsiaalsete rollide ja ametite nähtavuse kõrval on sama oluline nende rollide silmapaistvus ja staatus (Sunderland 2011: 46). Kas raamatutes kõrvutatavad rollid, nagu *kooli söögitädi* ja *müüja* ning *direktor* ja *mootorrattapolitseinik*, mõjuvad ühtviisi ahvatlevalt nii poistele kui ka tüdrukutele, või näitab -tädi tegijanimetustena kinnistunud kategoriseeringutes *kirjanikutädi* ja *kooli sööklata* lisaks osalise vanusele ka ühiskonna suhtumist nimetatud eluala esindajasse, nagu on leidnud Kerli Puna (2006: 58)? Sarnaselt Raili Põldsaare (2001: 102) analüüsitud portreelugudele tuleb naiste ja meeste kategoriseeringute erinevus eriti hästi

ilmsiks tippjuhi positsioonist rääkides – mehed on pangadirektorid ja televisiooni direktorid ja poeomanikud, ent naised ei kujutata kordagi sellistes ametites. Võib arvata, et seetõttu ei kõneta kujutatud ametid raamatuid lugevaid poisse ja tüdrukuid ühtmoodi. Naise kõrgemale positsioonile viitab neljas raamatus vaid *ta* [proua Noobel] *on koguni naiste õmblusklubi president*. Peale selle, et õmblusklubi presidendiks olemine taas soostereotüüpe reklaamib, viitab *koguni*, et see on naise puhul märkimisväärne saavutus.

Võib öelda, et nii nagu meediatekstides (Põldsaar 2001: 102, 105), peegeldub ühiskondlik rollijaotus ka lasteraamatutes nais- ja meessoost tegelaste representeerimisel. Juba poiste ja tüdrukute kujutamisel võib näha laste soovides soostereotüüpseid valikuid – tüdrukud tahavad olla ilusad ja head, poisid osavad ja nutikad. Stereotüübid piiravad laste valikuid, kelleks nad saada tahavad ja mida nad saavutada tahavad (Gooden ja Gooden 2001: 97). Kui lapsed loevad, kuidas nende eakaaslased raamatutes meeste ja naiste rollidest ühiskonnas aru saavad, enda arusaamadele seeläbi toetust saades, kinnistuvad soostereotüübid veelgi. Naiste kirjeldamisel viidatakse enamjaolt toetavatele ja mittedominantsetele ametitele, samas kui meeste puhul rõhutatakse kaitsemist ja juhtimist, suunates seeläbi ka raamatuid lugevate laste karjäärivalikuid. Nais- ja meessoost tegelaste professionaalsuse representeerimist käsitletakse pikemalt peatükis 4.3.2., kus analüüsitakse osaliste tööülesannete täitmisega seotud materiaalseid protsesse.

4.2.2.2. Suhete alusel kategoriseerimine

Suhete alusel on meessoost tegelasi kategoriseeritud 78, naissoost tegelasi 72 eri viisil. Kuigi tänapäeva lääne kultuuris on suhete kaudu identifitseerimise tähtsus vähenenud ning asendunud pigem funktsiooni ja ühiskondlike kategooriate abil kategoriseerimisega, on sugulussuhted jätkuvalt olulised vanemate ja laste suhtes (van Leeuwen 2008: 43–44). Seetõttu on ootuspärane, et ka lasteraamatutes identifitseeritakse täiskasvanuid ja lapsi nende rollisuhete kaudu, sest sugulussuhetel põhineb eelkõige just laste maailm.

Kõigis raamatutes kategoriseeritakse peategelasi ja nende õdesid/vendi kui oma vanemate lapsi, nt *meie suurepärane poeg, minu enda tütar* (Samuel: 50, 53), *sinu*

vanem poeg, mu tütar (Neli: 28, 22), *oma punapõskne ja tedretähniline tütar* (Jalg: 40), *poeg* (Tobias: 103). Peale selle viidatakse ka peategelaste ja õdede-vendade omavahelistele suhetele, nt *sinu vanem ja õpetatud vend, vennas* (Neli: 5, 13), *tema noorema venna Antoni, Mari väike õde* (Jalg: 4, 43), *ninatarka ja tuupurit õde* (Samuel: 7). Kuigi Tobias on pere ainus laps, viidatakse raamatus tema klassikaaslaste õdedele-vendadele, nt *Uku vanema venna Tambeti, Uku väike õde Hiie* (Tobias: 22).

Kuivõrd raamatus „Tobias ja teine b” on kõige rohkem tegelasi, esineb raamatus täiskasvanute puhul kõige enam suhete alusel kategoriseerimist. Enamik raamatu täiskasvanud osalistest on kellegi isad, emad, vanaemad või vanaisad, nt *Pekka isa, Uku isa, Kirilli ema, Lotte-Riini ema, Siimu vanaisa, Otto vanaema* (Tobias: 10, 25, 76, 96, 40, 18). Samamoodi viidatakse sugulusele ka teistes analüüsitud raamatutes, nt *vanaisa, linnavanaema* (Neli: 38, 12), *Mari isa, Sadu ema* (Jalg: 61, 35). Raamatu „Samueli võlupadi” täiskasvanutest on suhete aluse kategoriseeritud vaid Samueli ema ja isa.

Võõrastele vanematele inimestele viitavad lapsed sageli kui onudele ja tädid, nt *Gregori naabrionu, üks priske tädi* (Tobias: 62, 98), *halli peaga tädi, onu* (Jalg: 18, 8), *korvi kallal kohmitsenud tädi* (Neli: 8), kuid seejuures pole tegu sugulusele viitamisega. Sarnaselt kõnetlussõnadele *härri* ja *proua*, mida kasutatakse kõigis raamatutes endast vanematest ja enamasti võõrastest inimestest rääkimiseks või nende poole pöördumiseks, kasutatakse ka *onu* ja *tädi* pigem viisakuse väljendamiseks. Raamatus „Samueli võlupadi” onusid ja tädisid ei esinegi, sest enamikule täiskasvanutele viidatakse kui härradele ja prouadele.

Kuigi suhete alusel kategoriseeritakse mees- ja naissoost tegelasi võrdselt, ilmneb raamatutes „Samueli võlupadi” ja „Varastatud oranž jalgratas” siiski üks selge erinevus – täiskasvanud naiste representeerimisel viidatakse sagedamini nende abielulisusele kui meeste puhul, nt *oma endise naisega, tema värskete prouale, oma värsket abikaasat, vanatiidruk* (Samuel: 151, 149, 153, 14), *preili* (Jalg: 7). Ühel korral representeeritakse naist ka tema abikaasa ameti kaudu – *pangadirektori proua Noobel* (Samuel: 19). Kui naisele viidatakse mehe kaudu, jääb mulje, et mehed ja naised pole partnerlussuhtes võrdsed ja mehe ametist piisab naise representeerimiseks. Meediatekstide analüüsimisel on samuti täheldatud, et mehi ja naisi representeeritakse eri viisil, viidates naiste puhul sageli eeskätt nende abielusuhetele (van Leeuwen 2008: 40). Põldsaare (2001: 103)

kohaselt on samuti abielu üks neist valdkondadest, mille kaudu naisi üleleksikaliseeritakse. Ka Barbi Pilvre (2009: 47, 54) on leidnud, et naisi portreeritakse sageli ennekõike nende suhete kaudu oma pereliikmete – mehe, laste ja vanematega, st abikaasaks, emaks ja tütreks olemise kaudu, kinnitades seeläbi stereotüüpi, et naise identiteet on seotud ennekõike privaatsfääriga. Paaril korral viidatakse uuritud lasteraamatutes siiski ka meestele nende elukaaslase/abikaasa kaudu, nt *tädi Ira peika* (Jalg: 15), *kurtis proua Seebimull oma mehele, süüdistab mees-sõpra* (Samuel: 109, 151).

Autorid näivad rõhutavat sedagi, et naiste enda arvates on abielus olemine või mitte olemine eriti tähtis küsimus.

[politseinik Kuul] tõmbas siis Ira poole pöördudes taskust välja märkmiku.

„Palun, proua Irina Kallas...” alustas Kuul.

„Preili,” parandas Ira.

„Vabandust... preili, kas te saaksite mulle veel kord öelda, mis täpselt juhtus?” (Jalg: 7–8)

Kui tädi Ira rõhutab oma noorust ja vallalisust ning ei soovi, et teda prouaks kutsutakse, siis Samueli õpetaja proua Vares eelistab *prouat*, sest *preili* ei kõla sama väärilt –

Kui täpne olla, siis polnud proua Vares üldse mitte proua, vaid hoopis preili ehk pesuehtne vanatüdruk. Ent ta ei kannatanud silmaotsaski, kui keegi teda preiliks kutsus. Ta oli nimelt arvamusel, et preili Vares ei kõla sugugi sama väärilt nagu proua Vares, ja sellepärast oli ta otsustanud prouaks hakata juba hea paarikümne aasta eest. /.../ „Mina olen proua Vares!” teatas proua Vares esimese geograafiatunni alguses rangelt. „Ma ei ole mitte preili Vares ega õpetaja Vares ja mitte mingil juhul ei ole ma lihtsalt Vares. Ma olen *proua Vares* ja teil tasub see endale kohe täna meelde jätta!” (Samuel: 14–15)

Proua Vares on kuuekümnendates naisterahvas, keda vanuse poolest võiks juba prouaks nimetada, aga autor leiab, et vallalist naist tuleks siiski preiliks nimetada, rõhutades seeläbi naise abielusuhte tähtsust. Ka Puna (2006: 33) on täheldanud, et kui *härri* ei viita ilmtingimata abielus mehele, siis *prouaks* saab nimetada vaid abielus naist. Sõnapaarina kuuluvad *härri* ja *proua* küll kokku, kuid mõisted pole siiski samaväärsed. Kuigi proua Vares otsust – rikkuda traditsioone ning vallalisusest hoolimata iseseisvalt prouaks hakata, võiks pidada stereotüüpe lõhkuvaks näiteks, heidetakse seepärast naise üle nalja, sest tegelikult on proua Vares juba viimased paarkümmend aastat *pesuehtne*

vanatiidruk. Mõistega *vanatiidruk* kaasneb aga konnotatiivne varjund, et naisel pole õnnestunud endale kaaslast leida. Ainult täiskasvanute maailmas relevantset vastandust *abielus* või *vallaline* rõhutatakse seega juba lasteraamatutes, kinnistades varakult stereotüüpseid inimestevahelisi ühiskondlikke väärtussuhteid. Pealtnäha lihtsad sõnad kannavad endas muu hulgas ka kultuurilisi arusaamu – kui *vanapoisi* asemel võib kasutada neutraalset mõistet *poissmees*, viitamaks, et mees on ise otsustanud vallaline olla, siis vallalise naise puhul selline võimalus puudub (Puna 2006: 13–14).

Sugulussuhete kõrval representeeritakse lapsi ka sõprussuhete kaudu, nt *minu maailma kõige parem sõber, päris hea sõber* (Tobias: 107, 53), *musta dressipluusiga sõber* (Jalg: 48), ja töösuhete kaudu, nt *meie klassi Linda* (Tobias: 76), *klassikaaslane Olav* (Jalg: 4). Siingi võivad kategoriseerimisviisid põimuda, nt *ta klassiõde ja parim sõbranna Reilika* (Jalg: 3). Kuivõrd osaliste esinemiskordi analüüsid (ptk 4.1.) järeldus, et raamatud „Samueli võlupadi” ja „Neli hommikut ja üks õhtu” ei keskendu pere laste sõpradele, ei esinegi neis peale *taadi sõbra onu Augusti* (Neli: 36) ja ühe mees-sõbra (Samuel: 151) rohkem sõprus- ja töösuhete kaudu kategoriseerimist. Ka raamatus „Varastatud oranž jalgratas” esineb täiskasvanutest vaid *meie väga hea sõber* (Jalg: 32). Seega jääb sõprus- ja töösuhete alusel kategoriseerimine sugulussuhete kõrval uuritud raamatutes tagaplaanile.

4.2.2.3. Välimuse alusel kategoriseerimine

Välimuse alusel kategoriseeritakse raamatutes 11 poissi ja 11 meest, kokku 38 eri viisil, ning 2 tüdrukut ja 9 naist, kokku 20 eri viisil. Kuigi teiste soostereotüüpsete tekstide uurimustes on täheldatud, et naiste representeerimisel pööratakse välimusele palju suuremat tähelepanu kui meeste puhul (nt Kongot 2011: 40–43; Põldsaar 2001: 103; Pilvre 2009: 53), viitab kategoriseerimisviiside ja kategoriseeritud osaliste arv justkui vastupidisele. Siiski on ka Pilvre (2009: 53) leidnud, et portreelugudes kirjeldatakse meeste välimust, nt nende füüsilist vormi, naeratust, soengut jms, üha rohkem, kuid keskendutakse pigem teatud detailidele või aksessuaaridele.

Peategelaste välimuse kirjeldamisele autorid tähelepanu ei pööra, ainult naispeategelast Mari on välimuse alusel kategoriseeritud – *punapõskne ja tedretähniline tütar* (Jalg: 40). Peategelaste sõpru kategoriseeritakse välimuse alusel ühel korral

raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” – *targa näoga poisi* (Neli: 10), ja üheksal korral raamatus „Tobias ja teine b”. Näiteks kirjeldatakse kooli karnevalil osalevaid poisse – *muistseks sõdalaseks riietatud Uku, konnaks maskeerunud Otto, ainus kostüümita laps* (Tobias: 68). Kuivõrd Tobias pöörab rohkem tähelepanu oma samast soost sõpradele, kategoriseerib ta välimuse kaudu rohkem poisse kui tüdrukuid. Vaid Lindale viitab Tobias kui *kõige ilusam inimene* (Tobias: 76). Mari ja Linda ongi ainsad tüdrukud, keda raamatutes välimuse kaudu kategoriseeritakse. Kuigi võiks eeldada, et tüdrukuid kategoriseeritakse välimuse alusel rohkem kui poisse, viitab tulemus vastupidisele. Põhjus peitub ilmselt selles, et tüdrukutele kui teisejärgulistele tegelastele viidatakse üleüldse vähem kui poistele, sh ka nende välimusele.

Lapsi kirjeldatakse veel vaid raamatus „Varastatud oranž jalgratas”. Seejuures pole tegu võõraste inimeste puhul sageli kasutatava neutraalse kirjeldusega – Mari ja tema sõpru kiusavate negatiivsete tegelaste kategoriseerimiseks viitab autor konnotatsioone kandvatele riideesemetele.

„Kuule, Leo, need tatid on küll Supilinnast,” ütles teksatagiga poiss, kes seisis nahktagist pilpast paremal pool. (Jalg: 47)

„Mis sa arvad, kas need tatid teavad, kus nad tolgendavad siin?” küsis Leo musta dressipluusiga sõbralt. (Jalg: 48)

Füüsilise välimuse kaudu viitamist kasutatakse sageli just ilukirjanduses, vahel vaid karakteri tutvustamisel, vahel läbivalt, keskendades lugeja tähelepanu osalise füüsilistele omadustele. See annab tegelastele unikaalse identiteedi nime (ajutisel) puudumisel. (van Leeuwen 2008: 44) Kuivõrd lapsed ei tea Leo sõprade nimesid, lähtutakse osalistele viitamisel nende välimusest – *teksatagis tüüp, dressipluusiga tüüp* (Jalg: 49, 51). Ühel korral kasutab autor ka riietuseseme personifitseerimist – *irvitas teksatagi* (Jalg: 49), mis kinnitab, et välimus on nende noormeeste representeerimisel keskse tähtsusega.

Meeste välimusele viitamist esineb kõigis analüüsitud raamatutes. Raamatus „Varastatud oranž jalgratas” kirjeldatakse mitmel korral rattavarga välimust, nt *varas on pikkade tumedate juustega mees, jutustas poistele lühidalt prillidega mehest, kauboisabastega mees* (Jalg: 20, 28, 22). Potentsiaalse varga leidmisel on tema tunnusmärgid määrava tähtsusega, mistõttu on loogiline, et varast kategoriseeritakse just

tema välimuse alusel. Pooled meeste välimusele viitavatest kategoriseeringutest ongi pärit nimetatud raamatust, kus täiskasvanud meestel on naistest märksa suurem roll. Seega on loomulik, et nende välimusele pööratakse suuremat tähelepanu. Tihti viidatakse omadustele, millega kaasnevad teatavad lisatähendused. Jalgrattapoe omanikku kirjeldatakse kui *kiilakas mees, kuldketistatud ja hõbeprillistatud poodnik* (Jalg: 43, 44), mis tõenäoliselt loob ettekujutuse mehest kui jõmmist, ilma et autor seda otse välja peaks ütleva. Van Leeuweni (2008: 45) järgi on füüsilistel omadustel, nt suurtel vuntsidel, nahavärvil, juuksevärvil, alati konnotatsioonid, mida võidakse kasutada selleks, et osalist kaudselt mingitesse ühiskonna kategooriatesse paigutada ehk klassifitseerida. Seetõttu võib piir osalise välimuse alusel representeerimisel ja klassifitseerimisel olla üpris õrn.

Raamatus „Samueli võlupadi” viidatakse vaid Samueli isa välimusele – *ümmargune ja üpris sõbralik mees* (Samuel: 10) ja koerakasvataja välimusele –

„Ta [koer] on tigea välimusega ja haugub kõvasti,” ütles [koera]kasvataja, ka ise suur ja tigea välimusega mees. (Samuel: 102)

Siinkohal viidatakse füüsilistele tunnustele, mille kaudu kategoriseeritakse kaudselt ka osalise tegevust. Rõhutatakse seost mehe tigea välimuse ja tegevuse, st tigea välimusega koerte kasvatamise vahel. Raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” viidatakse samuti vaid kolmel korral detailidele, mis kahe mehega seostuvad – *koleda krobeline näoga suurt kasvu mees, krobeline näoga onu August, turris juustega taat* (Neli: 36).

Üksikutel kordadel kasutatakse poiste ja meeste välimuse kaudu kategoriseerimist selleks, et kirjeldada osaliste emotsioone, nt *rõõmsa näoga Kirill, imelik naeruse näoga mees* (Tobias: 75, 37), või viidata teistest rahvustest meessoost tegelastele, nt valgevenelasest poiss kui *mustapäine poiss* (Tobias: 9) ning belglasest mees kui *sõbraliku näo ja pikkade heledate juustega härra* (Jalg: 5).

Lasteraamatute nais- ja meessoost osaliste välimuse alusel kategoriseerimist võrreldes selgub, et meeste välimuse kirjeldamisel on enamasti sündmustiku arengu koha pealt oluline roll, seevastu naiste representeerimisel on välimuse kirjeldustel sageli küsitav tähtsus. Raamatu „Neli hommikut ja üks õhtu” väga väikese rolliga seitsmele naiskõrvaltegelasele välimuse kaudu ei viidata. Teistes raamatutes aga

representeeritakse naisi välimuse alusel sageli ka siis, kui kontekst otseselt välimusele viitamist ei nõuagi.

Oli selge, et tegemist oli tõsise asjaga ja arst oli vaja viivitamatult kohale kutsuda.

„Kas keegi siinviibijatest on arst või meditsiinitöötaja?” küsis õlgkübara ja koerakesega peen daam, aga keegi ei tunnistanud selline olevat. (Samuel: 73)

Ainult üks kord küsis keegi halli peaga tädi Marilt, kas lastel kodu ei olegi, et nad peavad niimoodi tänaval olema. (Jalg: 18)

Lõpuks tormas söögimajast välja üks priske tädi, kes hüüdis ehmunult, et kiik on tegelikult katki. (Tobias: 98)

Kõik näidetes kirjeldatud lastele tundmatud nimetud naised esinevad raamatutes vaid ühel korral. Autorid on pidanud vajalikuks kategoriseerida naisi nende välimuse alusel, kuigi iseenesest võinuks *õlgkübara ja koerakesega peen daam* olla ka lihtsalt *üks daam*, *üks priske tädi* lihtsalt *üks tädi*. Otseselt pole mingit vajadust lisada, et daamil oli õlgkübar või et naine oli priske. Raamatus „Samueli võlupadi” on üks naine, keda tekstis korduvalt just tema välimuse kaudu representeeritakse – *kõrge soengu ja paksult värvitud näoga naine* (Samuel: 58). Osalise ameti kõrval keskendutakse saatejuhile viitamisel korduvalt tema soengule, mitte tema ametile, nt

Ka kõrge soenguga naine plaksutas viisakalt (Samuel: 58)

Kõrge soenguga naine vaigistas hüüdjad maha (Samuel: 64)

Põldsaar (2001: 103–104) on samuti leidnud, et sageli kirjeldatakse naiste puhul just nende juukseid, juuksepikeidust ja -värvi. Paratamatult jääb silma, et täiskasvanute, eelkõige täiskasvanud naiste maailmas seostub välimus soolise külgetõmbavusega. Kirjeldused, nagu *sirelililla kleidiga naisterahvas* (Jalg: 4), õpetavad ka raamatuid lugevaid lapsi naiste välimust tähele panema. Nimetamise ja kategoriseerimise asemel kasutatakse lasteraamatutes selleks enamasti siiski teisi keelelisi vahendeid, näiteks kirjeldamist.

Ja tal [Lindal] on ka kõige ilusamad pikad juuksed. Teistel tüdrukutel on samuti pikad juuksed. Kõige pikemad on Matildal ja kõige lühemad Heleril. Esimese klassi alguses, kui ma lapsi veel vähe tundsin, oli tüdrukutel sellepärast täiesti võimatu vahet teha. Neil kõigil olid patsid ja roosat värvi sukkpüksid. Mia oli ainus, kelle sukkpüksid olid punased, aga nädal

pärast esimest septembrit tuli ka tema kooli roosade sukkpükstega, ning siis oli juba vägagi keeruline teda teistest plikadest eristada. (Tobias: 10–11)

Näite teeb eriti kõnekaks asjaolu, et lõik on pärit raamatu „Tobias ja teine b” esimesest peatükist, kus Tobias kõiki klassiõdesid ja -vendi kirjeldab. Kui poiste puhul pööratakse tähelepanu pigem nende füüsilisele tugevusele, iseloomule ja huvidele, nt *Kõige vanem ja kõige suurem meist on Karl, kõige tugevam Markus ja kõige riiakam on Gregor. Robert on autohull, Taavi armastab hobuseid* (Tobias: 9–10), siis tüdrukute kirjeldamisel keskendub Tobias nende nimedele (*seitsmel neist on nimeks Maria* (Tobias: 11)), juustele ja sukkpükstele. Poiste puhul millegipärast ei kirjeldata, mis värvi sokkidega nad kooli tulid. Seeläbi taastoodetakse stereotüüpi, et tüdrukute puhul on välimus palju tähtsam kui poiste puhul. Tüdrukute välimusele keskendumist võib omakorda pidada minategelast karakteriseerivaks jooneks – seksistliku karakteri kirjeldamise eesmärk võib olla juhtida tähelepanu mitte-seksistlikule vaatepunktile (Sunderland 2011: 75; Rosemary 1983: 15, viidatud Sunderland 2011: 59 järgi). Autori peen iroonia ja mitmetähenduslikkus ei pruugi aga raamatut lugevale lapsele arusaadav olla (Sunderland 2011: 61).

Naissoost tegelaste välimuse kaudu kategoriseerimine näib sõltuvat ka naise vanusest – tüdrukuid representeeritakse kui *Linda on ometi kõige ilusam inimene, keda ma tean* (Tobias: 76), *kooli kõige ilusamad tüdrukud* (Samuel: 56), vanemate naiste representeerimisel keskendutakse pigem negatiivsele, nt *väike kõhn vanamoor, see räpane kaltsukubu, too lehkav kaltsuhunnik* (Samuel: 92, 100, 95). Kortenhau ja Demarest (1993: 227) on samuti täheldanud, et seksism kajastub ka noorte tüdrukute ja vanemate naiste kirjeldustes – kui esimeste puhul rõhutatakse nende ilu, siis viimaseid kujutatakse sageli inetute vanamooride ja nõidadena, mis viitab vanuse olulisusele naistegelase välimuse kaudu representeerimisel.

Kuigi meessoost tegelasi on raamatutes välimuse alusel kategoriseeritud rohkematel kordadel (38) kui naissoost tegelasi (20 korda), on autoritel meeste välimuse kirjeldamiseks sageli loogiline põhjendus, nt varga tunnusmärkidele viitamine, nime puudumine, konnotatsioonide tekitamine, samas kui naiste välimusele viidatakse ka siis, kui otsene vajadus selleks puudub. Siiski pole lasteraamatutes välimuse kaudu

kategoriseerimisel nii suurt soolist erinevust kui näiteks täiskasvanute maailma representeerivates meediatekstides, sest olenevalt autori stiilist on välimus sageli lasteraamatute tegelaste identiteedi lahutamatu osa. Välimuse kirjeldamiseks on enamasti mingi põhjus, nt sugu, vanus, ekstsentriline välimus, mis annab vihjeid tegelase olemuse kohta.

4.2.2.4. Ühiskonnakategooriate alusel kategoriseerimine

Kuivõrd nt *vend, isa, naine, memm* jt võivad viidata nii soo kui ka sugulussuhete alusel kategoriseerimisele, on piiride hägususe tõttu keeruline öelda, kui palju on nais- ja meessoost tegelasi soo alusel kategoriseeritud. Seetõttu vaadatakse ühiskonnakategooriatest lähemalt vaid vanuse ja rahvuse abil kategoriseerimist.

Rahvuse alusel kategoriseerimist esineb vaid kahes raamatus, seejuures on kategoriseeritud vaid meessoost tegelasi, nt *belglane, Belgia professor* (Jalg: 10, 22), *Pekka isa on soomlane* (Tobias: 10). Peale selle on vihjatud, et rahvusele viitamisel tuleb olla ettevaatlik, nt *Ta saab alati pahaseks, kui keegi teda venelaseks nimetab* (Tobias: 9), õpetades seeläbi raamatut lugevaid lapsi olema salliv teiste rahvuste ja kultuuride suhtes.

Vanuse alusel kategoriseeritakse 20 meessoost tegelast ja 19 naissoost tegelast. Lapsed on enamasti kellestki vanemad või nooremad, nt *noorem vend, sinu vanem ja õpetatud vend, sinu vanem poeg* (Neli: 5, 28), *vanem vend, Mari väike õde, Marist ja Reilikast aastakese noorem Sadu* (Jalg: 31, 14), *Gregori suur vend, Uku vanema venna Tambeti, Uku väike õde Hiie* (Tobias: 60, 22), seejuures on vennad enamasti vanemad, õed nooremad. Siiski kasutatakse omadussõna *väike* ka poistele viitamiseks, nt *väike Joonas* (Neli: 55), *sa oled ainult väike poiss, Samuel* (Samuel: 90), kuigi poisid ise arvavad sageli, et nad on juba suured mehed (Jalg: 26). Paaril korral viidatakse ka osalise täpsemale vanusele, nt *üheteistaastane tütar* (Samuel: 76), *üks viiekümnendates naisterahvas* (Jalg: 15). Sõnapaarist *noor* ja *vana* kasutatakse esimest vaid ühel korral – *noor preili* (Neli: 15), *vana* on sageli liitsõna esimene pool, nt *väike kõhn vanamoor, vanamutt* (Samuel: 92), *väikese vanatädiga, vanatädike* (Tobias: 82), *üks vanamutt* (Jalg: 18). Kuivõrd kõik toodud näited viitavad naisele ning seejuures võib täheldada üleleksikaliseerimist ehk naise vanust kirjeldavate väljendite rohkust, mis viitab ala

ideoloogilisele laetusele (Kasik 2008: 23), taasluuakse stereotüüpi, et vanus on eelkõige naiste puhul oluline teema. Puna (2006: 28, 32) leiab samuti, et vanale naisele viitamiseks on palju eri võimalusi, mis erinevad üksteisest konnotatsiooni poolest, nt *vanaproua* ja *vanadaam* loob naisest teistsuguse, positiivsema kujutluse kui *vanaeit* või *vanamoor*, kus negatiivne lisatähendus tuleneb osaliselt ka vana inimese välimuse atraktiivsuse vähenemisest. Välimuse kaudu viitab naise vanusele ka nt *keegi halli peaga tädi* (Jalg: 18). Meeste vanuse alusel kategoriseerimiseks kasutatakse nt *papi* (Samuel: 74) ja *solidses eas härrasmees* (Jalg: 4), mis erinevalt naiste kategoriseeringutest ei viita nii otseselt vana-olemisele.

Vanuse alusel kategoriseeritakse analüüsitud lasteraamatutes nais- ja meessoost tegelasi võrdselt, seejuures rõhutatakse pigem vanadust kui noorust. Sageli kaasnevad vanadusega aga negatiivsed lisatähendused, mis Justine Couplandi (2007: 37, 57) arvates näitab ühiskonnas levinud arusaama vananemisest kui millestki problemaatilisest, mida iga hinna eest vältida tuleks.

4.2.2.5. Hindav kategoriseerimine

Lisaks funktsiooni ja identiteedi alusel kategoriseerimisele eristab van Leeuwen (2008: 45) osalistele viitamist hinnangu andmise kaudu (*appraisement*). Vastavaid hinnangulisi nimisõnu ja idioome kasutades saab tegelasele viidata kui heale või halvale, armastatud või vihatud osalisele. Hinnangulisuse analüüsimisel tuleb silmas pidada, et neutraalsuse ja mitteneutraalsuse piir on subjektiivne ning võib ajaga muutuda. Sageli sõltub keelendi stiilivärving hoopis kontekstist. (Alekõrs 2010: 47–48)

Joonas teadis küll mõnda kõva meest. Naabermaja Taavi jõi ennast purju, röökis kõvasti, ähvardades rusikatega kõiki, kes ta silma alla sattusid. Istus siis autosse, vajutas kõvasti gaasi, pani järsku pidurit ja tegi kummivilinat. Vahel viis politsei Taavi minema, aga ta tuli varsti tagasi ja jõi ennast jälle purju. Joonase meelest oli Taavi päris kõva mees (Neli: 37)

Kuigi omadussõna *kõva* ja nimisõna *mees* otseselt mingit hinnangut endas ei kanna, võib kontekst mõjutada sõnade tähendust ja anda fraasile *päris kõva mees* kontekstist tuleneva väärtuse. Peale selle on tõlgendus subjektiivne – kuigi Taavit kirjeldatakse negatiivse tegelasena, ei paista Joonase hinnang *Joonase meelest oli Taavi päris kõva*

mees üldse irooniline. Milliseid järeldusi teevad noored lugejad Joonase hinnangu põhjal ja kas nad võtavad Taavi käitumise eeskujuks või mitte, on omaette küsimus.

Analüüsitud lasteraamatutes esineb 75 positiivse hinnangu kaudu kategoriseerimist, millest 47 viitab meessoost ja 28 naissoost tegelastele. Positiivselt kategoriseeritakse 9 poissi ja 8 meest ning 6 tüdrukut ja 9 naist. Poistest peategelaste ja nende sõprade positiivset kategoriseerimist esineb kõigis raamatutes, nt *klassi naljamees*, *hästi sõbralik ja lõbus kutt* (Tobias: 31, 35), *väärika poisina* (Jalg: 83), *päris tark vend* (Neli: 26). Kõige rohkem (17 korral) kategoriseeritakse positiivselt Samueli, pärast seda, kui poiss kuulsaks saab, nt *imelaps Samuel Seebimull*, *geenius*, *meie linna üllatav imelaps*, *terve Eesti kuulsaim inimene* (Samuel: 58, 39, 51, 69). Tulemus on veidi vastuoluline, sest Samuel on tegelane, kellele viidatakse kõige rohkem (16 korral) ka negatiivsete kategoriseeringute kaudu, millest suurem osa viitavad Samueli ema ja geograafiaõpetaja Varese arvamusele Samuelist, nt *meie pere häbiplekk*, *hübematu poisinolk*, *lontrus*, *tarknina*, *lollpea*, *igavene kraaga*, *vastik väike puupea ja laiskvorst ja kõigele lisaks veel valevorst ka* (Samuel: 9, 17, 22, 31, 30). Siiski tuleb arvestada, et Samuel teeb võlupadja abil läbi suure muutuse ning saab tänu sellele laisast poisist musterõpilaseks. See kajastub ka kategoriseerimises.

Kõige vähem kategoriseeritakse positiivse hinnangu andmise kaudu tüdrukuid, nt *klassi kõige parem õpilane* (Tobias: 10), *alati taibukas Reilika*, *viisaka tüdrukuna* (Jalg: 67, 82), *tubli tüdruk* (Samuel: 21), *meie väike Agatha Christie* (Neli: 20), mis tõenäoliselt tuleneb sellest, et autorid keskenduvadki raamatutes pigem poiste kui tüdrukute kirjeldamisele.

Meeste, nt *meie pere kuldsete kätega mees*, *maailma kõige tublim isa* (Tobias 44, 60), *sõbraliku ja muheda olemisega mees* (Samuel: 10), *vaikselt muhelev onu* (Jalg: 75), ja naiste, nt *väike, ümar ja leebet sorti naine*, *haritud naine* (Samuel: 47, 150), *väga tore inimene*, *kõige armsama emme* (Tobias: 89, 108), *õnnelikult sädistav tädi* (Jalg: 75), representeerimisel erinevusi ei täheldatud. Vaid raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” ei pöörata täiskasvanute positiivsele kategoriseerimisele tähelepanu.

Negatiivse hinnangu kaudu kategoriseeritakse tegelasi veidi rohkem kui positiivse hinnangu kaudu – 87 korral, millest 53 viitavad meessoost ja 34 naissoost tegelastele. Negatiivselt kategoriseeritakse 11 poissi, 4 meest ning 3 tüdrukut, 5 naist. Kui

positiivselt kategoriseeritud naiste ja meeste arv oli peaaegu võrdne, siis negatiivset hinnangut pälvivad meessoost tegelased poole rohkem kui naissoost tegelased.

Peategelastest kategoriseeritakse Samueli kõrval negatiivselt vaid Joonast – *seda laiskvorsti* (Neli: 26). Igas raamatus on mõni poiss, kellele on antud negatiivne hinnang, nt *ülbik, igavene loomapiinaja* (Tobias: 54, 23), *laiskvorst* (Neli: 26), *väänkael* (Samuel: 26), *noriija* (Jalg: 5). Kõige rohkem iseloomustatakse negatiivselt Mari ja tema sõpru kiusavaid poisse, nt *teksatagis tüüp, dressipluusiga tüüp* (Jalg: 49, 51). *Tüüp* võib teatud kontekstis tunduda täiesti neutraalsena (Alekõrs 2010: 57), kuid antud raamatus viitab see alati ebameeldivatele poistele, kes lapsi kiusavad, ning on seetõttu tugeva stiilivarjundiga sõna.

Tüdrukutest viidatakse negatiivselt vaid Tobiasi klassiõele, kes on *õudne lobamokk* (Tobias: 55), Joonase õele, kes on *selline kiidukukk* (Neli: 22) ja Samueli õele, nt *ninatarka ja tuupurit õde, terve maakera kõige rumalam tüdruk* (Samuel: 7). Kontekstist lähtuvalt võib ka positiivse tähendusega sõna saada hoopis negatiivse varjundi, nt *too kukupai* (Samuel: 9). Kuivõrd negatiivselt on kategoriseeritud 11 poissi, aga vaid 3 tüdrukut, kinnitab tulemus soostereotüüpi, et poisid on ulakamad kui tüdrukud, ning toetab Bakeri (2008: 97) ja Sunderlandi (2004: 58) teooriat, et tüdrukute käitumisele seatakse suuremad ootused, samas kui poiste üleastumistesse suhtutakse sallivamalt.

Kõige rohkem negatiivse hinnangu kaudu kategoriseeritud osalisi esineb raamatus „Varastatud oranž jalgratas”, kus kõik negatiivsed karakterid on meessoost. Raamatu sündmustikku – rattavargust arvestades on tulemus loogiline. Rattavarast kirjeldatakse kui *suli, varas, üks Supilinnas elutsevatest joodikutest, pätt, asotsiaalse taustaga rattanäppaja, Supilinna pisivaras* (Jalg: 12, 16, 33, 43, 82). Kuigi *suli* on juba oma põhitähenduse tasandil negatiivne, viitab *suli* pigem pisikuriteole ning ei mõju nii negatiivselt kui nt *kaak* või *nolk*. Peale rattavarga kategoriseeritakse negatiivselt veel Tobiasi klassivenna vanaisa, nt *lapseahistaja, kurjategija* (Tobias: 38, 64), Joonase naabrit, nt *päris kõva mees* (Neli: 37), ja Samueli isa, nt *sina lollpea* (Samuel: 64).

Kõige enam negatiivset hinnangut pälvinud naine on Hull Manda, 34-st naisi negatiivselt kategoriseerivast hinnangust 16 ehk peaaegu pooled viitavad just Mandale, nt *vanamutt, eit, mutt, väike kõhn vanamoor, see räpane kaltsukubu* (Samuel: 92, 97,

100). Kuigi keelendid *eit* ja *taat* on denotatiivselt tähenduselt võrdsed, kaasneb negatiivne konnotatsioon vaid esimesega, kui soovitakse rõhutada naisterahva rumalust või saamatust (Puna 2006: 14). Hullu Manda üleleksikaliseerimise põhjus peitub ilmselt selles, et Manda on kerjus ja pole ühiskonnas oma selget kohta leidnud. Negatiivsete nimetuste rohkus peegeldab tegelaskuju problemaatilisust. Peale Manda ja Samueli *raevunud ema* (Samuel: 9) kategoriseeritakse negatiivselt vaid laste õpetajaid, nt proua Paid, kes on *kooli kõige rangem ja kurjem õps* (Tobias: 89), proua Varest – *sellelt hirmuäratavalt isikult* ja proua Saia, nt *sellisel paksul* (Samuel: 15).

Kuivõrd meessoost tegelastel on nii positiivse kui ka negatiivse hinnanguga kategoriseeringuid rohkem kui naistel, ei saa järeldada, et üht sugu on kujutatud positiivsemalt/negatiivsemalt kui teist. Sellegipoolest näib hinnangu kaudu kategoriseeritute arvu põhjal, et meessoost tegelastele antakse negatiivne hinnang suurema tõenäosusega kui naissoost tegelastele.

Üksikisikute nimetamis- ja kategoriseerimisviiside kokkuvõtteks võib öelda, et mida tähtsam tegelane (nt peategelane, peategelase õde/vend, vanemad ja tähtsamad sõbrad) ja mida problemaatilisem tegelane (nt varas, kerjus, kuri õpetaja), seda rohkem erinevaid viise tema representeerimiseks kasutatakse. Esimesel juhul on eri viidete kasutamise põhjus ilmselt selles, et tähtsamatele tegelastele on vaja väga sageli viidata, mistõttu üritavad autorid sünonüümide abil teksti rikastada. Teisel juhul kasutatakse erisuguseid nimetamis- ja kategoriseerimisviise tõenäoliselt selleks, et tegelase problemaatilisust eriti selgelt rõhutada. Kuivõrd erinevad kategoriseerimisviisid on sageli põimunud, võivad kategoriseerimisviiside piirid olla hägused. Van Leeuweni (2008: 53) järgi võib see ollagi eesmärk omaette – saavutada eriline representeerimise efekt, nt osalist samal ajal nii klassifitseerides kui ka funktsionaliseerides.

Teatud kategooriates võib siiski leida meessoost ja naissoost tegelasi või lapsi ja täiskasvanuid vastandavat kategoriseerimist. Näiteks kasutavad lapsed üksteisele viitamiseks enamasti eesnime, samas kui täiskasvanutele viidatakse sageli kõnetlussõnade *härra/proua* ja perekonnanime abil, kui täiskasvanu on lapsele tuttav, või välimuse kaudu kategoriseerides, kui täiskasvanu on lapsele võõras. Ka funktsiooni alusel kategoriseerimine on aktuaalne pigem täiskasvanute maailmas. Seejuures

peegeldub nais- ja meessoost osaliste representeerimisel vananenud ühiskondlik rollijaotus – naised on ennekõike emad ja abikaasad, ka paljud naiste ametid viitavad traditsioonilistele naiste ülesannetele, nt *õpetaja, lapsehoidja, kokk* jt. Meestel on seevastu suurem vabadus erinevate ametite vahel valimiseks, kuid seeläbi kinnitatakse ka mehe suuremat vastutust pere ülalpidamisel, valmistades nii raamatuid lugevaid poisse ette nende tulevaseks isarolliks. Suuremad erinevused ilmnevad osaliste välimuse alusel kategoriseerimisel – suuremat tähelepanu pööratakse naistele, ennekõike vanemas eas naistele, ja negatiivsetele meessoost tegelastele, kui see loo sündmustiku jaoks vajalik näib.

Nimetamine ja kategoriseerimine on siiski vaid väike osa lasteraamatute tegelaste iseloomustamisest. Sageli kasutatakse selleks hoopis kirjeldamist.

Proua Sai oli proua Varese täielik vastand. Ta oli väike, ümar ja leebet sorti naine, kes kandis meelsasti rõõmsates toonides riideid. Nagu kõik teisedki selle linna naised, käis ka tema aegajalt Samueli ema juuksurisalongis soengut tegemas. Seega oli proua Seebimullil tihtipeale võimalus proua Saia rõivastust takseerida.

„Kujutage ette, see naine kannab ainult erksates värvides riideid!” ahhetas ema iga kord, kui oli juhtunud proua Saia nägema.

„Ta ei ole mitte ühtegi musta värvi riideeset! Sellisel paksul! Ainuke värv, mis temasugusele sobiks, on just nimelt must või äärmisel juhul tumesinine.” (Samuel: 47–49)

Sellised tekstikatked mitte ainult ei kujuta ühiskonnas valitsevaid soostereotüüpe, vaid ka taastoodavad neid. Kirjeldades noortele lugejatele, kuidas naised üksteise välimust pidevalt hindavad, õpetatakse ka tüdrukuid ja poisse üksteist välimuse alusel hindama.

4.2.3. Assimileerimine

Lisaks eelpool käsitletud individualiseerimisele ehk osaliste üksikisikuna esitamisele võib kasutada assimileerimist ehk osaliste esitamist rühmana. Peamiselt kasutatakse selleks kaht võimalust – kollektiviseerimist, nt *plikad, suured inimesed*, ja kvantifitseerimist, nt *kolm tursket meest*, sõltuvalt sellest, kas osaliste esitamisel viidatakse nende hulgale või mitte. (van Leeuwen 2008: 37; Kasik 2008: 21)

Enamasti on assimileerimine põimunud kategoriseerimisega, kuid esineb ka paar näidet, kus rühma on representeeritud nime kaudu, nt *Tihased on veel terve nädala maal*

(Jalg: 53), *Mariad, seitse Mariat* (Tobias: 11, 55). Kuigi tüdrukutel on peale *Maria* ka teine eesnimi, nt *Anna Maria, Ave Maria, Maria Magdaleena*, viitab minategelane Tobias neile korduvalt kui rühmale, mistõttu jääb mulje, et kuivõrd kõigil tüdrukutel on sarnane nimi, on nad ka oma olemuselt kõik ühesugused.

Kuigi Tobias rõhutab korduvalt, et poisse ja tüdrukuid on nende klassis võrdselt, ilmneb tegelaste rühmana esitamisel siiski sugudevaheline erinevus. Tüdrukuid on esitatud rühmana 26 korral, poisse 15 korral, millest järeldeb, et tüdrukuid esitatakse sagedamini ühtse rühmana kui poisse. Kuivõrd klassi poistele on viidatud raamatus kokku 390 korral (siia hulka ei kuulu Tobias), tüdrukutele 109 korral, võib järeldada, et selle raamatu poiste representeerimisel kasutatakse suurema tõenäosusega spetsiifiliselt identifitseeritavate individidena esitamist kui tüdrukute puhul. Poistele viitamiseks kasutatakse kas *poisid* või vanusele viitavat *suured poisid*, tüdrukutele viitamiseks kas *tüdrukud*, *plikad* või eespool mainitud *Mariad*, nt *suundusime parkimisplatsile bussi juurde lootusega sealt tüdrukuid leida, ent plikad olid kõik juba bussi roninud ja ootasid kojusõitu* (Tobias: 101).

Teise tähtsama rühma soo kaudu kategoriseerimise kõrval moodustab vanuse alusel kategoriseerimine, sh just täiskasvanute ja laste vastandamine, nt

hoitakse kogu operatsioon suurte inimeste eest saladuses (Tobias: 61)

Ta [Erik] võttis teelusika ja kõlksutas sellega vastu tassi. Just nii, nagu seda teevad suured inimesed, kui nad tahavad, et neid peolauas kuulataks. (Tobias: 44)

samuti on neil [poistel] kiiremad jalad kui täiskasvanud meestel, vähemalt tavaliselt (Jalg: 44)

Eriti oluline näib vanus olevat eelkõige laste enda jaoks, nt

Me kõik olime nüüd järsku suured lapsed ja see meeldis meile väga, sest enam ei tohtinud meid keegi esimese klassi tittedeks kutsuda. (Tobias: 8)

suured poisid on tihti riiakad ja ütlevad halvasti (Tobias: 89)

Eks oli muidugi omamoodi tore, et kooli kõige ilusamad tüdrukud tahavad järsku temaga [Samueliga] sõbrutsema hakata ja vanemate klasside poisid nõuavad teda oma jalgpallimeeskonda. (Samuel: 57)

Viimases näites kategoriseeritakse tüdrukuid ka välimuse kaudu – *kooli kõige ilusamad tüdrukud*. Sagedamini kasutatakse välimust aga eakamatele naistele viitamisel.

Seejuures on tihti põimunud vanusele ja välimusele viitamine ning hinnangu andmine, nt

ma [Samueli ema] pean vanadele hambututele krõhvadele rulle pähe keerama (Samuel: 82)

Ja pargipinkidel istuvad vanad kortsus näoga tädikased (Samuel: 24)

Nende juurde tulid mõned vanad naised, surusid emal ja isal kätt ning silitasid laste päid (Neli: 36)

Meeste välimusele viitamine on seotud kirjeldatava situatsiooniga ja näib seetõttu veidi põhjendatum, nt

Kolm tursket meest haarasid haigel kaenalde alt ja jalgadest kinni ning tassisid ta Seebimullide elutuppa diivanile. (Samuel: 73)

Haige mehe tassimise jaoks läheb jõudu vaja, mistõttu on loomulik, et mehed on *tursked*. Miks aga peavad vanemad naised olema ilmtingimata hambutud ja kortsus nägudega?

Kõige rohkem täiskasvanute ja laste rühmana representeerimist esineb raamatus „Varastatud oranž jalgratas, suurem osa neist on negatiivse hinnanguga, nt *joodikud*, *parmud*, *pätid* (Jalg: 23, 32, 23) meestele viitamiseks, ja *idikad*, *Supilinna kaabakad*, *Supilinna tüübid*, *kaks sama hirmutavat noorkaaki*, *Tähtvere kaagid* (Jalg: 51, 41, 47, 46, 55) poistele viitamiseks. Viimast kahte peab Alekõrs (2010: 55) tugevalt halvustava tähendusega keelenditeks. Teistes raamatutes pole negatiivsed kategoriseeringud nii tugeva stiilivärvinguga, nt *naakmannid* (Neli: 10), *paar jõnglast* (Samuel: 147). Seevastu tüdrukute rühmana representeerimisel esitatakse neid kõikide raamatute peale kokku vaid ühel korral negatiivse hinnangu abil:

„Kes need veel on?” üllatus Leo. „Pruudid tulid või?” Ta silmitses pilkava irvega tüdrukuid, kes jõudsid oma peidukohast poiste juurde. (Jalg: 49)

Kuigi *pruut* on iseenesest neutraalne keelend, muutub ta siinkohal konteksti tõttu negatiivset hinnangut kandvaks.

Kõige ilmsemad näited positiivsest hinnangust on varaste tagaajamisel poiste osavust ja vaprust kiitev kategoriseering *asotsiaalse taustaga rattanäppaja hiilimiskunsti väga hästi valdavad poisikesed* (Jalg: 43) ja poisid kui *rüütlid* (Neli: 16).

„Nii, poisid!” jäi ta [Harri] ootamatult keset kõnniteed seisma. „Kas te üldse aimate, kui suurde hädadohtu on sattunud noor preili, keda te praegu kooli saadate?” /.../ „Preili Inger on suurest murest kokku kukkumas ja vajab teie kõigi toetavat rüütlikätt.” /.../ „Preili Inger on lihtsalt nii tagasihoidliku meelega. Tegelikult ähvardab teda kooli jõudes õudne ja kõverik kaks. Ükski vooruslik kolmanda klassi piiga ei suudaks sellist häbi üle elada. Ainult teie, rüütlid, saate teda aidata,” sattus Harri hoogu. (Neli: 15–16)

Poiste rüütlitena kujutamisel tuuakse paralleele muinasjuttudega, kus naised ootavad, et kangelaslik prints nad päästaks, nagu on leidnud ka Baker (2008: 98, 101). Nõnda säilitatakse taas vanu seksistlikke arusaamu aktiivsetest meestest ja passiivsetest tüdrukutest.

Mõnel korral on osaliste rühmana esitamisel viidatud ka nende ametile, nt *kaks turvameest, töömehed* (Samuel: 70, 106), *kalamehed, konstaablid, pollad, Tartu politsei abilised* (Jalg: 3, 9, 24, 19). Naistele viitab seejuures vaid üks – *koduperenaised* (Samuel: 75), taas iganenud soorolle rolle kinnistades.

4.3. Materiaalsed protsessid

Üks tähistusfunktsiooni nähtustest esitatava info valiku, osaliste nimetamise ja kategoriseerimise kõrval on protsessid ja protsessiosaliste rollid. Protsesside liigitamisel lähtub kriitiline tekstianalüüs Halliday funktsionaalsest grammatikast (Kasik 2008: 24). Halliday (2004: 170–171) eristab põhiprotsesse: materiaalseid, mentaalseid ja suhte protsesse, ning vaheprotsesse: eksistentsiaalseid, verbaalseid ja käitumisprotsesse.

Materiaalsed protsessid viitavad välimisele kogemusele, mingile tegevusele, liikumisele või muutusele, millel on tajutav tulemus. Nt *läheb tööle, peseb hambaid*. **Mentaalsed protsessid** viitavad sisemisele kogemusele välisest maailmast, st toimuvad inimese teadvuses, väljendavad mõtlemist, tundmist, tahtmist või tajumist. Nt *vihkab oma tööd, ei taha hambaid pesta, muretseb, kurvastab, rõõmustab*. **Suhte protsessid** viitavad seisundile või olemisele, enamasti verbi *olema* abil. Nt *ta on tööl, tal on roosad sukkpüksid, ta on tark, ta on õnnelik/kurb/rõõmus*. (Halliday 2004: 170–174, 179, 197, 210; Kasik 2008: 25)

Vaheprotsessidel võib olla mitme põhiprotsessi omadusi. Materiaalsete ja mentaalsete protsesside piiril on **käitumisprotsessid**, kus välised protsessid

peegeldavad sisemisi kogemusi või füsioloogilisi seisundeid, nt *naeratab, vaatab, kuulab, hingab, magab*. Mentaalsete ja suhteptsesside piiril on **verbaalsed ptsessid**, mis kujutavad inimese teadvuses konstrueeritu suulist väljendamist. Nt *ütles, tõdes, väitis*. Materiaalsete ja suhteptsesside piiril on **eksistentsiaalsed ptsessid**, mis väljendavad millegi olemasolu või millegi juhtumist. nt *keegi on ukse taga, seal oli suur auto*, ent need moodustavad enamasti vaid 3–4% kõigist ptsessidest. (Halliday 2004: 170–175, 248–258)

Tekstis enamkasutatavad ptsessitüübid sõltuvad tekstist, nt retseptid koosnevad peaaegu täielikult materiaalsetest ptsessidest, uudistes on tähtsal kohal verbaalsed ptsessid, igapäevavestluses tüüpiliselt mentaalseid ptsesse väljendavad laused. Teksti edenedes võivad aga ptsessitüübid muutuda, nt narratiivi alguses domineerivad sageli eksistentsiaalsed ja suhteptsessid, mis kirjeldavad jutustuse tausta, kuid narratiivis aset leidvate sündmuste jada konstrueeritakse peamiselt materiaalsete ptsesside abil. (Halliday 2004: 174)

Järgnevalt võetaksegi vaatluse alla lasteraamatute sündmustikku konstrueerivad materiaalsed ptsessid, mis Sunderlandi (2011: 65) arvates võiks ilukirjanduses just soo uurimisel erilist huvi pakkuda. Varasemaid uurimusi silmas pidades (vt Sunderland 2011; Hamilton jt 2006; DeWitt jt 2013) tulevad soolised erinevused eeldatavalt just osaliste tegevuste ja käitumise kaudu kõige paremini esile. Analüüsitakse seda, missuguseid materiaalseid ptsesse nais- ja meessoost tegelastega seoses esile tuuakse, kuivõrd sõltuvad need ptsessid osalise soost ning kas nais- ja meestegelaste materiaalsed ptsessid pigem kinnitavad või lõhuvad soostereotüüpe.

Kuigi Halliday (2004: 196–197) peab materiaalseteks ptsessideks ka abstraktseid tegevusi ja sündmusi, loetakse käesolevas uurimistöös materiaalsete ptsesside hulka vaid need transitiivsed ja intransitiivsed ptsessid, kus raamatu tegelane on materiaalse ptsessi aktiivne tegija. Kuivõrd töö eesmärk on analüüsida tegelaste kujutamist, vaadeldakse vaid tegijaga seostuvaid materiaalseid ptsesse, st jäetakse välja abstraheeritud ja objekteeritud ptsessid, kus toimija rollis on elutu asi, sündmus või omadus. Van Leeuweni (2008: 35–38) liigitusele toetudes analüüsitakse nii

individualiseeritud kui ka kollektiivse agendiga protsesse (nt *läksin oma tupp* ja *kõik lapsed olid suvel välismaal käinud* (Tobias: 43, 13)).

Lisaks primaarsetele öeldisena väljendatud materiaalsele protsessidele arvestatakse ka sekundaarseid materiaalseid protsesse, kui need on seotud uurimisobjektiks oleva tegelasega. Sekundaarsed protsessid on esitatud passiveeritud kujul, st tegevusnime – nt *mis suunas võis varas jalgrattaga plehku panna* (Jalg: 12), kesksõna – nt *viis nuuksuva Taavi koju, ütles kohale rutanud turvamehele* (Tobias: 46, 40), või nominalisatsiooni abil – nt *põhikirja kirjutamine jäi minu ülesandeks* (Tobias: 54). Erinevalt näiteks meediatekstide tekstikriitilisest analüüsist pole käesoleva töö seisukohast oluline, kas autor on materiaalse protsessi väljendamiseks kasutanud verbi *poiss jookseb* või nominalisatsiooni *poisi jooksmine*, sest eesmärk on uurida, milliseid protsesse tegelasega seostatakse, mitte selle vormilist väljendust. Analüüsitakse sündmust „poiss jookseb”, mitte selle esitusvõimalusi.

Kuivõrd piirid protsessirühmade vahel võivad olla hajusad (Halliday 2004: 172), arvestatakse Sunderlandi (2011: 124, 198) ja van Leeuweni (2008: 59–63) eeskujul materiaalse protsesside hulka ka materiaalse ja mentaalse protsesside vahepeal olevad käitumisprotsessid, nt *vaatas, jälgis, jõllitas*.

Siinses töös keskendutakse osaliste tegevustele, mitte tunnetele, mistõttu jäetakse analüüsist välja emotsioone väljendavad käitumisprotsessid. Osaliste emotsioonide väljendamine sõltub suuresti autori stiilist, emotsioone võib väljendada nii käitumisprotsessina – *ta naeratas laialt* (Tobias: 69), mentaalse protsessina – *rõõmustas Greks* (Tobias: 75), suhte protsessina – *ta paistis tõega rõõmus olevat* (Tobias: 69), kui ka materiaalse protsessina – *pühkis taskurätiga pisaraid* (Neli: 11). Osaliste emotsioonidest tervikliku ülevaate saamiseks ei piisa seega vaid materiaalse ja käitumisprotsesside analüüsist, mistõttu nt *Uku norutab, nuuksus Uku, ta oli tõesti õnnetu* ja *ta silmad valgusid vett täis* (Tobias: 58–59) jäeti siinkohal analüüsist kõrvale.

Protsesse liigitades ei lähtuta niivõrd verbi leksikaalsest tähendusest, kuivõrd lauses kirjeldatavast situatsioonist. Seetõttu loetakse materiaalseks ka sellised liitprotsessid, kus lause öeldiseks võib olla mentaalset protsessi kirjeldav või modaalverb, nt *otsustasin* *ma vahepeal minna elutuppa multikaid vaatama* (Tobias: 49), mis on suunatud mingile materiaalsele protsessile, mida ka tegelikult tehakse. Kuigi *otsustama*

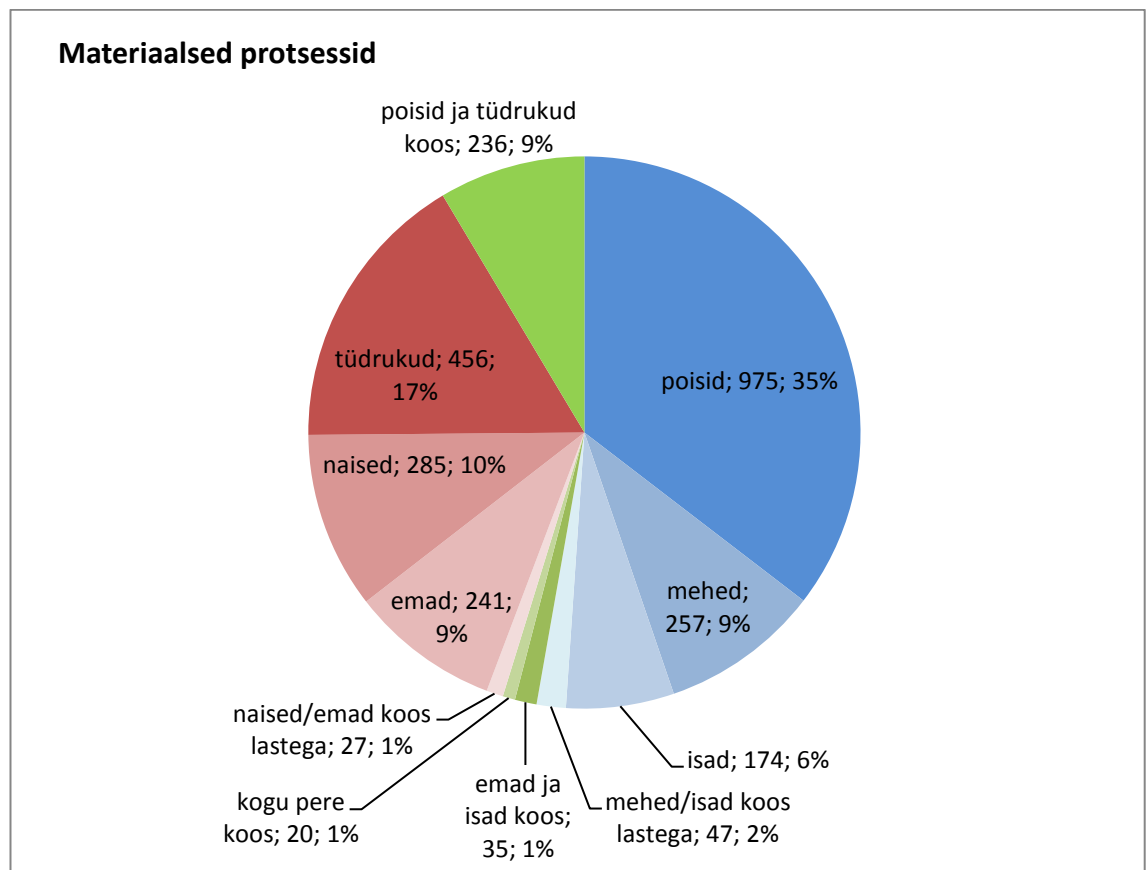
on mentaalne protsess, vaadatakse siinkohal lause tähendust – „poiss läks multikaid vaatama”, ja lisatakse see materiaalsete protsesside hulka. Sarnaseid näiteid esineb veel öeldistega *tahtma*, *pidama*, *võima* ja *mõtlemas*. Nt kui poisid pärast tundide lõppu laua alt leitud vihiku klassivennale koju viivad ja ütlevad: „*Mõtlesime, et toome ära.*” (Tobias: 76), ei väljenda materiaalne protsessi siinkohal ainult sekundaartegevusse suhtumist, vaid ka selle tegemist, mistõttu lisataksegi näide materiaalsete protsesside hulka. Seevastu jäetakse aga analüüsist välja kõik üldjuhul materiaalseid protsesse väljendavate verbidega näited, nt *neelas*, kui nad esinevad kontekstis, mis viitab hoopis mentaalsele protsessile, nt *pidi taas sõnad alla neelama* (Jalg: 6).

Neljas raamatus on kokku 2753 materiaalsset protsessi, kõige rohkem on neid raamatus „Varastatud oranž jalgratas” (832), kõige vähem raamatus „Tobias ja teine b” (563). Raamatutes „Samueli võlupadi” ja „Neli hommikut ja üks õhtu” on vastavalt 699 ja 659 materiaalsset protsessi, seejuures ei sõltu materiaalsete protsesside hulk raamatu lehekülgede arvust, vaid autori valitud käsitusviisist. Seetõttu tuleb materiaalsete protsesside põhjal raamatute analüüsimisel pidada silmas autori mõju – materiaalsete protsesside rohkust mõjutavad muu hulgas autori stiil, peategelase sugu ja sfäär, kus tegevus toimub.

Joonisel 6 kujutatakse, kuidas uuritud 2753 materiaalsset protsessi eri osaliste, nais- ja meessoost tegelaste vahel jaotuvad. Jooniselt 6 ilmneb, et kõigis raamatutes esinenud 2753 materiaalsest protsessist lausa kolmandiku tegijaks on poisid (35% kõigist protsessidest). Tüdrukute tegevusi kirjeldatakse poole vähem kui poiste tegevusi (17%). Poiste tegevuste ülekaal tuleneb ilmselt sellest, et kolme raamatu peategelased on poisid, kes omakorda tegutsevad koos teiste poistega. 9% kõigist tegevustest teevad poisid ja tüdrukud koos. See, et poisid ja tüdrukud ka üheskoos tegutseda oskavad, peegeldab Tarrendi (2006: 17) arvates hästi tänapäeva elukorraldust, kus naiste ja meeste sfäärid pole enam nii kindlate piiridega, ning aitab kaasa uute käitumismustrite tutvustamisel.

Täiskasvanute, st meeste ja naiste tegevusi kirjeldatakse peaaegu võrdselt, vastavalt 9% ja 10%, emade tegevusi mõnevõrra rohkem kui isade tegevusi (vastavalt 9% ja 6%). Täiskasvanud meessoost tegelased teevad seega 15%, täiskasvanud naissoost tegelased

aga 19% kõigist materiaalsest protsessidest, mistõttu võib protsesside jagunemise põhjal arvata, et naistel ja emadel on peategelaste elus suurem roll kui meestel ja isadel. Seevastu koos lastega teevad mehed/isad 2% (47), aga naised/emad vaid 1% (27) materiaalsest protsessidest. 1% tegevustest teevad emad ja isad koos ning 1% teeb koos kogu pere.

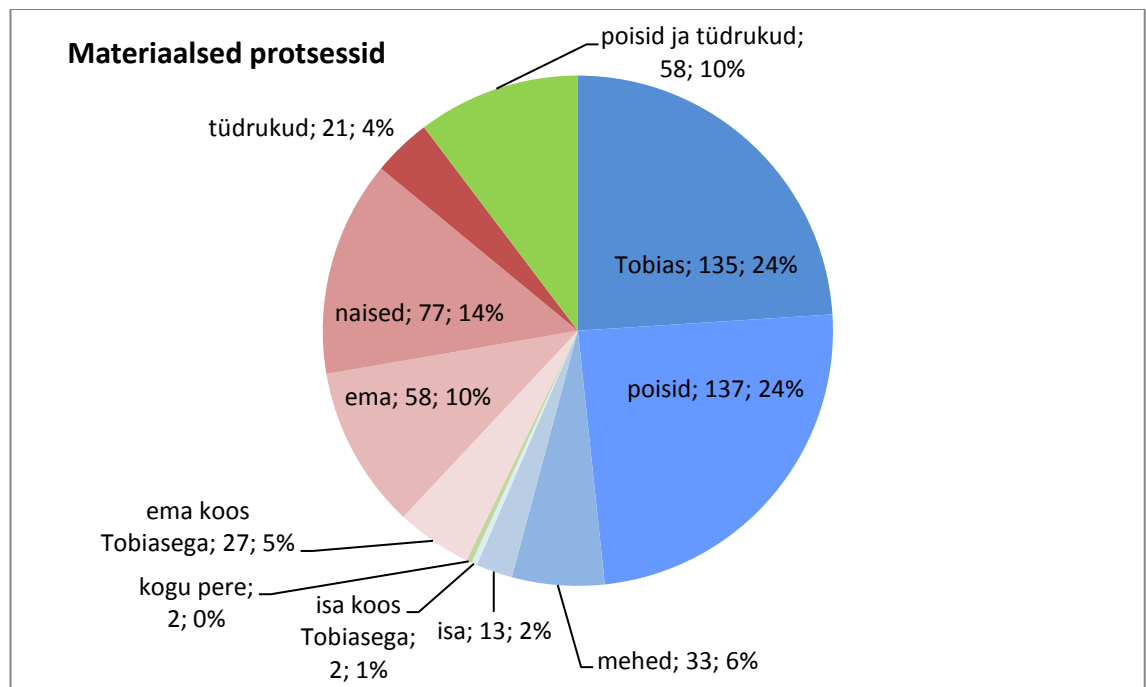

Joonis 6. Materiaalsete protsesside jagunemine nais- ja meessoost tegelaste vahel

Analüüsides materiaalseid protsesse, mida raamatute tegelased kokku teevad, selgub, et meessoost tegelasi on kirjeldatud 1406 materiaalse protsessi abil, mis moodustab 50% kõigist raamatute materiaalsest protsessidest, samas kui naissoost tegelasi kirjeldatakse 982 materiaalse protsessi abil, mis moodustab 36% kõigist protsessidest. 14% tegevustest teevad mees- ja naissoost tegelased koos. Siinkohal leiab kinnitust Eesti ühiskonnas levinud soostereotüüpne ettekujutus, et mehed on aktiivsed, naised passiivsed (Tarrend 2004: 31) – kuigi meessoost ja naissoost tegelasi on raamatutes enam-vähem võrdselt, vastavalt 74 ja 71, on meestel märkimisväärselt rohkem

materiaalseid protsesse ehk tegevusi, millel on tajutav tulemus. Ka Kapaneni (2010: 39) analüüsitud verbikesksed ühendid viitasid, et poisid on aktiivsemad, tüdrukud pigem passiivsemad. Sarnaste uurimistulemusteni on jõutud ka lääneriikide uuemates uurimustes, nt Whartoni (2005: 244) analüüsitud Suurbritannia lastekirjanduses teevad meessoost tegelased umbes pool ehk 51%, naissoost tegelased 29% kõigist tegevustest, mis on veidi vähem kui eesti lasteraamatutes. Nais- ja meessoost osaliste ühiseid tegevusi on eesti lasteraamatutes vähem kui Suurbritannia lastekirjanduses, vastavalt 14% ja 20%. Materiaalsete protsesside jagunemise põhjal võib väita, et meeste aktiivsuse osas sarnanevad analüüsitud raamatud lääne ühiskonnas ilmunud raamatutega.

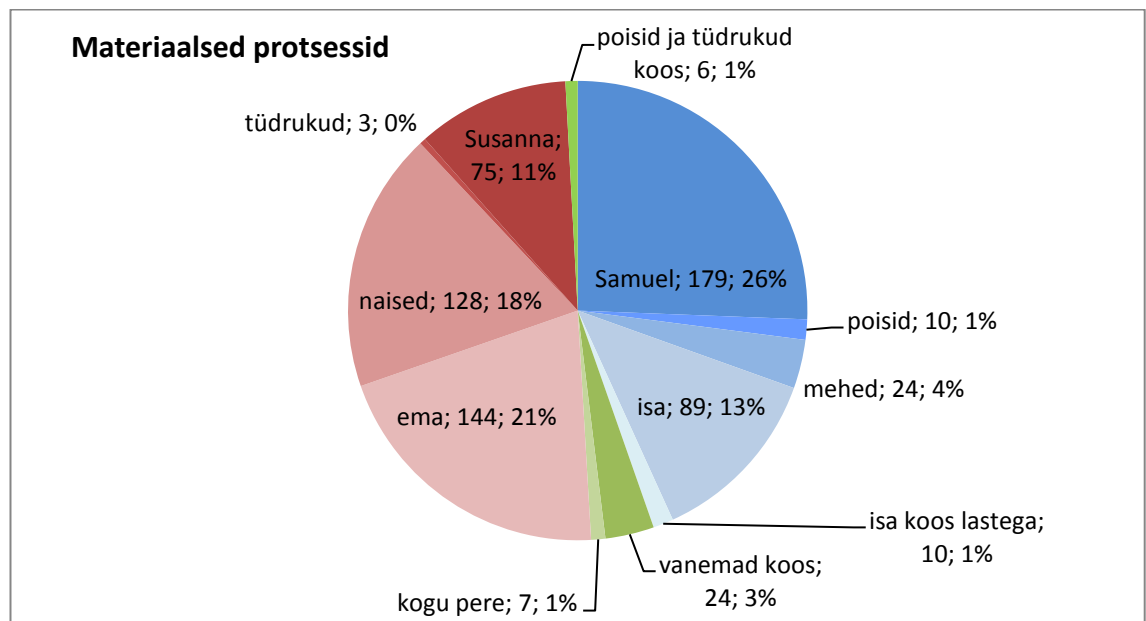
Kuivõrd nelja raamatu lõikes jaotuvad materiaalsed protsessid nais- ja meessoost tegelaste vahel mõnevõrra erinevalt, kirjeldatakse järgnevalt iga raamatu materiaalsete protsesside soolist jagunemist eraldi. Omaette rühmana tuuakse välja ka peategelase (ja tähtsamate kõrvaltegelaste) tegevused, mida nad üksi teevad.

Joonis 7. „Tobias ja teine b”

„Peale minu, Uku ja Krõlli käib teises B-s veel kakskümmend viis last. Kokku on meid neliteist tüdrukut ja neliteist poissi. /.../ iga laps meie klassis on omamoodi väga tore ning on ütle mata lahe, et just meie teises B-s kokku saime” (Tobias 9–11). Kuigi raamatu alguses rõhutab Tobias oma klassivendade ja -õdede võrdsust ning kirjeldab üks haaval iga õpilast, selgub jooniselt 7, et tüdrukud on selles raamatus siiski teisejärgulised tegelased – raamatu 563 materiaalsest protsessist teevad tüdrukud vaid 4%, samas kui poisid koos Tobiasega teevad peaaegu poole. Üheskoos teevad klassiõed ja -vennad 10% kõigist tegevustest. Kuigi autor kirjeldab sageli poisse ja tüdrukuid mingit tegevust koos alustamas, nt siga päästmas, sünnipäevale tulemas ja klassiekskursioonil seiklemas, on just poisid need, kelle tegevused viivad sündmustikku edasi. Nii jääbki tüdrukutest mulje kui taustajõust, kes poiste toimetustega lihtsalt kaasa lähevad. Oma osa on kindlasti sellel, et raamat on kirjutatud minavormis, mõjutades tähelepanu keskpunkti – kuigi Tobias viitab ka tegevustele, mida lapsed koos teevad, nt *kõik klassi lapsed kogunesid vankri ümber, me kogunesime kõik tule ümber* (Tobias: 23, 108), kirjeldab Tobias eelkõige seda, mida poistega koos tehakse, ning pöörab vähem tähelepanu tüdrukute tegemistele.

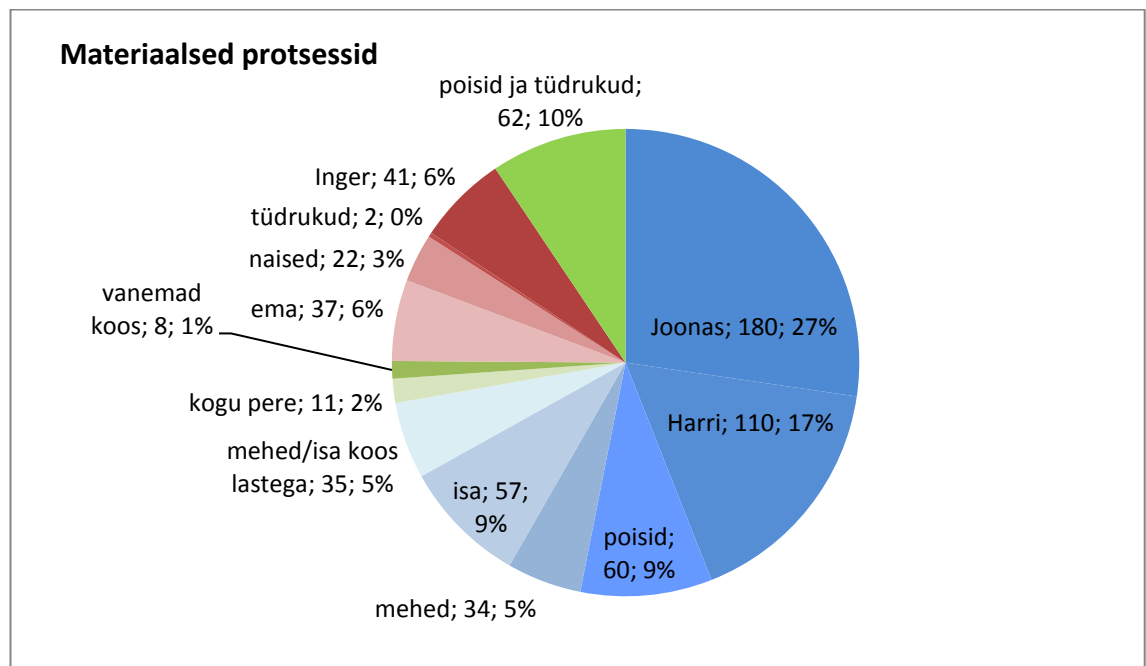
Analüüsides aga täiskasvanute materiaalseid protsesse, on tulemus vastupidine – mehed teevad 6%, isa 2% ja isa koos Tobiasega 1% ehk kokku 9% kõigist tegevustest, samas kui naised teevad 14%, ema 10% ja ema koos Tobiasega 5% ehk kokku 29% kõigist protsessidest. Seejuures on meestel teiste raamatute isade ja meestega võrreldes kõige vähem tegevusi. Meeste ja naiste materiaalsete protsesside hulga suurt erinevust seletab see, et märkimisväärne osa raamatu tegevustikust toimub koolitunnis, mis kajastub ka õpetajate protsesside arvus. Paraku on kõik õpetajad naissoost. Tobiasega isa ja ema tegevuste erineva hulga üheks põhjuseks on kindlasti isa pidev töölkäimine (ptk 4.3.2.), mistõttu ei jää Tobiasel muud üle, kui oma murede ja koolitööga seotud ülesannetega ema poole pöörduda.

Joonis 8. „Samueli võlupadi”

„Samueli võlupadi” on analüüsitud raamatutest ainus, kus naissoost tegelastel on rohkem materiaalseid protsesse (50%) kui meessoost tegelastel (44%). See on suuresti tingitud Samueli aktiivsest emast – raamatu 699 materiaalsest protsessist kuulub Samueli emale 21%, isale 13%. Ka Samueli isa on harjunud sellega, et püksid on selles peres naise jalas, *Samueli isa nimelt kartis oma naist* (Samuel: 10). Nagu raamatus „Tobias ja teine b”, esitatakse siingi naisi rohkemaid tegevusi tegemas (18%) kui mehi (4%). Osaliselt võib põhjuseks olla see, et kuigi enamik raamatu peatükkidest toimuvad pere keskel, siis paari peatüki tegevus toimub koolis, kus naisõpetajatel on palju erinevaid tegevusi.

Peategelast Samueli on kirjeldatud 179 materiaalse protsessi tegijana, mis moodustab umbes neljandiku kõigist raamatu materiaalsest protsessidest. Samueli õe Susanna tegevustele, mis on suures osas pärit raamatu paarist peatükist, kus perekond võtab koera, kelle eest tüdruk hoolitsema hakkab, viitab 11% kõigist tegevustest (75). Tähelepanuväärne on, et kui teistes raamatutes teevad poisid ja tüdrukud 10–13% materiaalsest protsessidest üheskoos, siis Samuel ja Susanna teevad koos vaid 6 protsessi ehk 1% kõigist tegevustest.

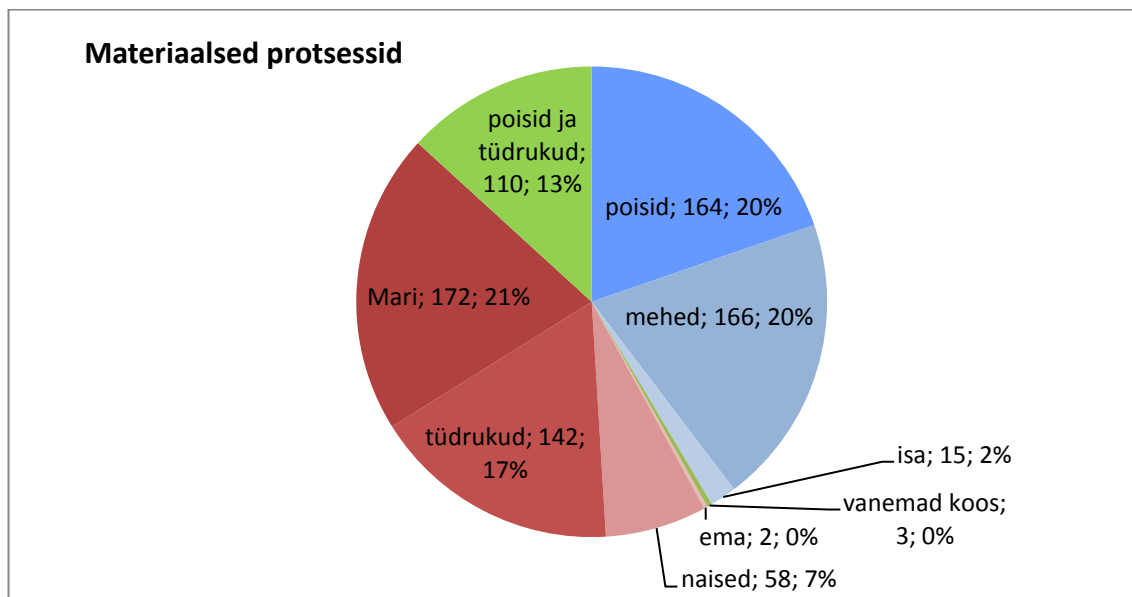

Joonis 9. „Neli hommikut ja üks õhtu”

Jooniselt 9 nähtub, et raamatu „Neli hommikut ja üks õhtu” 659 materiaalsest protsessist teevad meessoost tegelased kokku 67%, mis on rohkem kui teistes raamatutes, st meessoost osaliste materiaalsete protsesside ülekaal on ilmne. Kui raamatu „Samueli võlupadi” puhul on arusaadav, et peategelase Samueli tegevusi kirjeldatakse rohkem kui tema õe Susanna tegevusi, siis selle raamatu peategelasel Joonasel on nii õde kui ka vend – mõlemat neist võiks pidada raamatu kõrvaltegelasteks, kuid materiaalseid protsesse vaadates on vanemal vennal Harril palju rohkem tegemisi kui õel Ingeril (vastavalt 17% ja 6%). Joonast ja Harrit kujutatakse sageli koos seiklusi ette võtmas, samas kui Ingerit kujutatakse tihti pealtvaatajana, nt *Elavast eeskujust hoolimata ei olnud Inger nõus säärares kahtlases eksperimendis osalema. Ta oli parema meelega vaatleja, kes jälgis katsetulemusi ja tegi nende põhjal järeldused* (Neli: 29). Kuigi Inger on pere keskmine laps, kujutatakse teda enamasti kui täiskasvanulikkude suurt õde, kes vastandub pidevalt sekeldustesse sattuvale vanemale vennale Harrile. Seetõttu viidatakse tema tegevustele palju harvemini.

Ka laste ema tegevusi kirjeldatakse isa tegevustega võrreldes veidi vähem. Seejuures on tähelepanuväärne, et ema ei tee midagi lastega koos, samas kui laste vanaisa ja isa kirjeldatakse 35 korral koos lastega midagi ette võtmas.

Joonis 10. „Varastatud oranž jalgratas”

Kõige rohkem materiaalseid protsesse esines raamatus „Varastatud oranž jalgratas”, kokku 832 protsessi. Neist kõige rohkem, 21% teeb peategelane Mari. Kuigi ka teiste raamatute peategelased teevad 24%, 26% ja 27% ehk umbes neljandiku kõigist materiaalsest protsessidest, kirjeldatakse peategelase Mari tegevusi siiski veidi vähem. Raamatus „Varastatud oranž jalgratas” kirjeldatakse peategelase Mariga sama palju ka poiste (20%) ja meeste (20%) tegevusi. Sellegipoolest on tüdrukutele antud oluliselt suurem roll – kui eelnevates raamatutes tegid tüdrukud 4% tegevustest või vaid 3 ja 2 tegevust, siis selle raamatu tüdrukud teevad 17% kõigist protsessidest ehk peaaegu sama palju kui poisid. Kuigi naissoost osalised ei tee nii suurt osa materiaalsest protsessidest kui raamatus „Samueli võlupadi”, on just selle raamatu tüdrukute aktiivsus hea märk soorollide muutumisest – tüdrukud ei pea olema passiivsed, ka neil on õigus olla poistega sama aktiivne.

Võrreldes teiste raamatutega on Mari emal ja isal kõige väiksem roll, nende tegevused pole sündmustiku seisukohalt olulised. Seevastu on raamatu kesksed tegelased mehed, kes on seotud jalgrataste varastamise või jalgrattavaraste püüdmisega. Nemad on 20% materiaalsest protsessidest osalised, samas kui naised jäävad pigem pealtvaatajaks, nende tegevused moodustavad 7% kõigist materiaalsest protsessidest. Tulemus on kooskõlas tegelaste nimetamise ja kategoriseerimisega – 11 mehest 7 mehe

representeerimiseks kasutati ka nimetamist, samas kui naiste representeerimiseks kasutati nimetamist vaid tädi Ira puhul, keda võib materiaalse protsesside põhjal pidada selle raamatu ainsaks aktiivseks täiskasvanud naiseks. Üheks naiste materiaalse protsesside vähesuse põhjuseks võib kindlasti pidada ka seda, et sündmustik toimub suvel, st lapsed naudidavad suvepuhkust ja ei puutu õpetajatega enam iga päev kokku, mistõttu pole naisõpetajad laste igapäevaelu kesksed osalised.

Nais- ja meessoost osaliste tegevuste analüüsi põhjal võib öelda, et kuigi üldine tendents viitab meeste materiaalse protsesside ülekaalule, seega ka meeste aktiivsusele, on protsesside jagunemine raamatuti väga erinev. Materiaalse protsesside arv sõltub peategelase soost – peategelase protsesse kirjeldatakse rohkem kui kõrvaltegelaste protsesse; sfäärist, kus tegevus toimub – nt kui lapsed käivad koolis, kirjeldatakse enamasti ka õpetajate materiaalseid protsesse; kirjaniku stiilist – autor võib pidada vajalikuks ühte ja sama tegevust korduvalt, mitme materiaalse protsessi abil väljendada. Seega võib arvata, et lugeva lapse identiteedi kujunemine sõltub suuresti sellest, milliseid raamatuid laps lugema satub, st kui ühe- või mitmekülgne pilt tekib lapsel naiste ja meeste rollist ühiskonnas.

Järgnevalt vaadatakse lähemalt, mida lasteraamatutes tehakse. Kõikide materiaalse protsesside, nt *jäi keset tuba kohmetult seisma, astus igaks juhuks sammu ukse poole, ruttas trepist üles, õues lamas vana mees ja hoidis kätt südamel* (Samuel: 29, 30, 40, 73) jms, asemel keskendutakse konkreetsetele teemavaldkondadele. Selleks jagatakse materiaalsed protsessid eri tähendusrühmadesse lähtuvalt sellest, kas protsess kirjeldab koduseid toiminguid, töötamist või vaba aja tegevusi. Eraldi vaadeldakse peategelaste, peategelase ema ja isa, poiste ja tüdrukute ning meeste ja naiste tegevusi.

4.3.1. Kodused tööd

Koduste tööde all peetakse siinkohal silmas kõiki koduseid toimetamisi alates toiduvalmistamisest, lauakatmisest kuni koristamise ja kardinapuude paigaldamiseni. Materiaalse protsesside rühmitamisel lähtutakse kontekstist ja analüüsitakse, milline tegevus konkreetsele materiaalsele protsessile eelneb või järgneb. Näiteks materiaalne

protsess *Harri hiilis kööki* (Neli: 25) ei pruugi ilmtingimata viidata toiduvalmistamisega seotud protsessile – Harri läheb küll kööki heeringat otsima, kuid mitte söögi tegemise, vaid venna kurguvalu ravimise eesmärgil. Ka materiaalne protsess *ta tegi külmikukaane lahti ja tõstis välja kuus jäätist* (Jalg: 84) ei viita toiduvalmistamisele, vaid poemüüja tööülesannete täitmisele. Kodu osatähtsust tegevuskohana igas uuritud raamatus on kirjeldatud peatükis 4.1.

4.3.1.1. Toiduvalmistamine

Carolyn Daniel (2006: 1) leiab, et toiduga seotud tegevused annavad hea ülevaate kultuurist, ühiskondlikest ja perekondlikest suhetest, arusaamadest ja uskumustest, ning vajavad seetõttu analüüsimist. Toiduvalmistamisega seotud protsesside hulka arvestatakse siinkohal lisaks söögi tegemisele ka laua katmine ja toidu serveerimine.

Raamatus „Tobias ja teine b” saavad lapsed õpetajalt koduseks ülesandeks valmistada ise mingi toit ja see siis kooli ka teistele maitsemiseks tuua. Peategelane Tobias *pole kunagi ise süüa teinud* (Tobias: 48), kuid asub pärast emalt saadud juhiseid ja õpetussõnu vapralt kaneelisaiakeksi küpsetama. Tobiasse 135 materiaalsest protsessist 11 viitavad toiduvalmistamisele, nt *sidusin endale põlle ette, keerasin ahju kuumanupu maksimumi peale, pistsin saiad ahju, võtsin saiad ahjust välja* (Tobias: 49). Lastekirjanduse uurija Mari Niitra (2013: 9) sõnul on iseseisvad katsed toitu valmistada üks oluline etapp lapse arengus, ent sageli kujutatakse seda lastekirjanduses läbi huumori. Tobias jõuab küll hetk enne saiakeste ärakõrbemist need ahjust välja võtta, kuid esimese suutäie järel selgub, et kaneeli asemel on ta taina sisse pannud hoopis Cayenne'i pipart. DeWitt jt (2013: 93) leiavad, et sageli naeruvääristataksegi meessoost tegelaste ebaõnnestumist just aitaja rollis, siinkohal eelkõige toidu valmistamisel. Kooli viimiseks teeb Tobias ühe juustuvõileiva ja sellega tema söögivalmistamised lõppevad. Kuigi ka Tobiasse klassikaaslased pidid kodus söögitegemist proovima, kirjeldab seda vaid üks materiaalne protsess – *Linda oli näiteks teinud krevetikorvikesi* (Tobias: 51). Juustuvõileiva ja krevetikorvikete väärtuste vahe on küll suur, kuid kontekst vihjab, et Lindat aitasid krevetikorvikete tegemisel tema vanemad, mistõttu ei saa teha

soostereotüüpset järelust, et süüa tehes poisid reeglina ebaõnnestuvad, aga tüdrukud mitte kunagi.

Tobiase ema võib uuritud lasteraamatutes pidada kõige stereotüüpsemaks emaks – ta on alati kodus, kui poeg teda vajama peaks, ja muretseb, kui Tobias veidi hiljem koolist koju jõuab, sest „*Makaronid on kõik juba jahtunud.*” Tema 58 materiaalsest protsessist on toidutegemisega seotud 13.

Öösel, kui ma magasin, küpsetas emme suure koogi ja kaunistas seda erinevate mustritega. Koogi keskele kirjutas ta šokolaadiglasuuriga „Tobias 9”. /.../ Siis kattis emme piduliku laua üheksale lapsele /.../. Endale ja issile ta taldrikut ei pannud, sest issi oli töö pärast ära välismaal ning ta ise pidas parajasti dieeti. Laud sai äärmiselt uhke! Emps oli välja otsinud oma kõige armsamad portselantassid ning vanavanaemalt päranduseks saadud hõbedasest tordikahvlid ja klaasist küünlajalad, samuti hallide roosidega salvrätid ja lehekujulised salvrätihoidjad. (Tobias: 43–44)

Emma kujutatakse kui toitjat, kes loob hubasuse ja turvatunde. Ka Niitra (2013: 8) on täheldanud, et Piret Raua lasteraamatutes on emad ja naised väga sageli paigutatud just kodusesse sfääri, söögi eest hoolitsema. Raamatu teiste naiste 77 materiaalsest protsessist viitavad toidu valmistamisele 14 protsessi, nt

Ent nii kui viimane amps oli alla neelatud, tõstis Kirilli ema mulle ette veel kümme pannkooki (Tobias: 77)

kiirustas Krõlli ema kööki ja saabus suure taldrikutäie kotlettide ja tatrapudruga (Tobias: 78)

Otto ema pane talle iga päev karbiga kaasa võileibu ja saiakesi (Tobias: 10).

Kirilli/Krõlli valgevenelasest ema puhul võib toidu pakkumist Danieli (2006: 13–15) eeskujul pidada lisaks soostereotüübile ka rahvuslikke stereotüüpe (oma – võõras) taastootvaks näiteks – Kirilli ema katab küllusliku laua muu hulgas toitudega, mis Tobiase jaoks tunduvad veidrad ja lausa ebameeldivad – *olin täitsa pettunud, kui avastasin, et imeilus moos osutus mingiks vastikuks soolaseks lõgaks* (Tobias: 77–78).

Toiduvalmistamine ei pruugi aga alati olla seotud koduga. Ka kooliaasta lõpupeol jääb toidu eest hoolitsemine emade ülesandeks:

Emps oli peo jaoks küpsetanud terve laari tillukesi lihapiirukaid. Ka teistel emadel olid mingid söögid kaasas. /.../ Kõige isuäratavam oli aga Heleri ema tehtud suur vahukooretort. (Tobias: 106).

Heleri isa ülesandeks lõpupeol jääb lõke süüdata. Sunderlandi (2011: 124) kohaselt on lõkke süütamine üks neist isade materiaaletest protsessidest, mida emad lasteraamatutes kunagi ei tee. Piret Raua lasteraamatus jääbki see ainsaks toiduvalmistamisega seotud tegevuseks, millega mehed kokku puutuvad. Kuigi Tobiast võib oma ebaõnnestunud kaneelisaiakeste küpsetamise katsest hoolimata pidada raamatut lugevatele poistele siiski positiivseks eeskujuks, siis Tobiasi isa, kes töölt koju tulles küsib: „*Kas siin majas õhtusööki ka saab?*” (Tobias: 67), taastoodab soorolle – isad käivad tööl, emad teevad süüa, õpetades neid lasteraamatute kaudu ka lastele.

Peategelane Samuel õpib tänu oma võlupadjale ka süüa tegema, nt *oli Samuel küpsetanud ahjus verivorsti ja praekartuleid hapukapsaga, nad sõid Samueli valmistatud spagette ning hakklihakastet* (Samuel: 89, 142). Kuigi Samueli toiduvalmistamisega seotud tegevusi on arvuliselt vähem kui Tobiasel (179 protsessist 7), teeb Samuel sagedamini süüa kui Tobias. Sellegipoolest ilmnevad taas soostereotüübid – Samuel saab toiduvalmistamisega hakkama tänu võlupadjale, õde Susanna oskab aga iseseisvalt süüa teha. Samueli õe Susanna 75 materiaalsest protsessist viitavad söögitegemisele 9, nt

askeldas Susanna tervelt kolm tundi köögis, et perele õhtusöögiks täidetud kalkunit valmistada. Ta *järgis* täpselt retsepti, *täitis* kalkuni kuivatatud ploomide ja juurviljadega ning *keetis* ka hõrgutava kastme. (Samuel 76)

Kui Samueli toiduvalmistamist kirjeldatakse teiste tegevuste taustal, st keskmes on see, et tegelased sõid üheskoos laua taga Samueli valmistatud toitu, mitte see, kuidas Samuel süüa tegi, siis Susanna toiduvalmistamist kirjeldatakse kui sündmust omaette, st fokuseeritakse tegevust, mitte selle tulemust. Seejuures pole ema tütre oskustega rahul ning soovib palgata koduabilist, kes *valmistaks lõpuks ometigi korralikku toitu* (Samuel: 77).

Samueli ema ja isa sööki valmistamas ei kujutata, Samueli ema käib köögis vaid kohvi keetmas. Seevastu on Samueli emal palju majapidamistoiminguid, millest räägitakse pikemalt järgmises peatükis. Samueli isa materiaalse protsesside hulka ei kuulu toiduvalmistamist ka pärast seda, kui Samueli ema võlupadja mõju lõppedes pere juurest ära kolib, sest selle ülesande võtavad endale lapsed – *mõnel päeval valmistas*

toitu Susanna, mõnikord Samuel. Poiss ei mäletanud peast kõiki retsepte, aga kui ta kokaraamatust järele vaatas, oskas ta väga hästi süüa teha (Samuel: 136). Samuel on analüüsitud lasteraamatutes ainus meessoost tegelane, kelle toidutegemisoskusi kiidetakse, mistõttu võib Samueli pidada soostereotüüpi ümberlukkavaks tegelaseks – ka poisid võivad edukalt söögi valmistamisega hakkama saada. Siiski ei saa unustada, et Samuel omandas oskused tänu võlupadjale.

Raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” toiduvalmistamisele eriti tähelepanu ei pöörata. Ka siis, kui *nad magustoiduks jäätist sõid* või *kui kogu pere õhtust sõi* (Neli: 5, 11) pole kirjeldatud, kes söögi tegi või lauale tõi. Küll aga kirjeldatakse kaht vanaemade toiduvalmistamisega seotud protsessi:

kodus olid vanaemad lastelaste esimese koolipäeva puhul katnud aeda ilusa laua (Neli: 11)

vanaema küpsetatud õunakook (Neli: 12)

Tähelepanuväärne on, peale nende kahe protsessi on vanaemadel selles raamatus veel vaid üks materiaalne protsess – nad lõövad imestusest käsi kokku (Neli: 12).

Kui pere esimese septembri hommikul sisse magab ja ema paanikasse satub, püüab tütar Inger ema lohutada, öeldes *ma võin meestele hommikusööki teha* (Neli: 4). Kuivõrd Inger ütleb seda oma emale ja mitte isale, võib järeldada, et enamasti valmistab hommikusööki ema. Seejuures on kummaline, et Inger plaanib süüa teha meestele, st isale ja oma kahele vennale, aga mitte iseendale ja oma emale. Justkui naised saavad ise endale söögi tegemisega hakkama, mehed aga mitte. Siiski kirjeldatakse ka isa kahel korral seoses söögi valmistamisega – *läks kööki toimetama, pani parajasti kohvimasinasse pulbrit* (Neli: 27, 28).

Peategelast Joonast kirjeldatakse toitu valmistamas vaid ühel korral – *tegi köögis kaasa kaks vorstivõileiba* (Neli: 37), kui kedagi teist parasjagu kodus polnud ja Joonas üksi maale sõita otsustas. Paralleele võib tuua Tobiasega, kes sai samuti hakkama vaid juustuvõileivaga (Tobias: 50), mis viitab, et ilma võlupadja abita on poiste toiduvalmistamisioskused üpris piiratud.

Raamatu „Varastatud oranž jalgratas” peategelase Mari 172 materiaalsest protsessist on toiduvalmistamisega seotud 14 protsessi, mis on rohkem kui teistel raamatu tegelastel. Suurem osa neist protsessidest on seotud piknikuga, mille Mari oma sõpradele korraldab.

„/.../ ma toon kohe tassid,” ütles Mari ja tõttas kõõgi poole (Jalg: 65)

Juba tuli Mari tasside ja laudlinaga tagasi. (Jalg:65)

Mari tõstis igaühe ette tassi ja valas neisse õunamahla. (Jalg: 67)

Mari pakkis ülejäänud küpsised kokku, võttis tühjaks joodud mahlapurgi (Jalg: 72)

Kuigi raamatus kirjeldatakse Mari kui julget ja iseteadlikku tüdrukut, jääb siinkohal Marist mulje kui tublist perenaisest, kes tahab piknikuks varakult valmistuda – ta uurib emalt juba eelmisel õhtul, kas kodus on küpsiseid, et oma sõpradele *midagi head ka pakkuda* (Jalg: 59). Ka Reilika ja Sadu annavad oma panuse – Reilika toob piknikule kaasa korvitäie maasikaid, Sadu *jagas suupisted välja* (Jalg: 67). Kui eelpuberteedieas lubataksegi tüdrukutel olla veidi metsik, siis vanemaks saades hakkavad tüdrukud üha enam ema ja abikaasa rolliks valmistuma, on täheldanud Tarrend (2004: 30).

Raamatu naiste 58 materiaalsest protsessist seonduvad söögitegemisega kaheksa protsessi. Naised toovad lauale suure pannkooke täis taldriku, noad-kahvlid ja moosipurgid (Jalg: 73, 74), emad helistavad lastele, et on vaja koju sööma tulla, ja tõstavad toitu ette (Jalg: 35, 40). Mari emal on raamatus vaid kaks materiaalselt protsessi, millest üks on seotud toiduvalmistamisega – *soojendas vaid Marile taldrikutäie kanasuppi* (Jalg: 57). Mari isa ja teised raamatu meessoost tegelased toidu valmistamisega kokku ei puutu.

Nelja raamatu peale kokku kirjeldatakse tegelasi 94 toiduvalmistamisega seotud materiaalse protsessi abil. Nende protsesside jagunemine poiste ja tüdrukute, meeste ja naiste, peategelaste isade ja emade vahel on toodud tabelis 1.

Tabel 1. Toiduvalmistamisega seotud tegevuste jagunemine naissoost ja meessoost tegelaste vahel

meessoost tegelased	tegevusi	naissoost tegelased	tegevusi
poisid	20	tüdrukud	30
mehed	1	naised	24
peategelaste isad	3	peategelaste emad	16
kokku	24	kokku	70

Tabelist 1 järeldub, et 26% toiduga seotud materiaalistest protsessidest teevad meessoost tegelased (kokku 24 korda) ja 74% teevad naissoost tegelased (kokku 70 korda), mis kinnitab soostereotüüpi naistest ja tulevastest emadest kui pere toitjatest. Kuivõrd osa naissoost tegelasi, nt Otto ema, Joonase vanaemasid ja Mari ema kirjeldatakse vaid paari materiaalse protsessi abil, ent alati kuulub nende hulka toiduvalmistamisele viitav materiaalne protsess, leiab toetust arvamusele, et sageli tehaksegi ainuüksi toidu põhjal järeldusi naise võime kohta lapsi üles kasvatada ja armastada ning naise valmisoleku kohta seada perekonna heaolu esikohale (Daniel 2006: 108).

Peategelane Tobias ebaõnnestub kaneelisaiakeste küpsetamisel ja teeb juustuvõileiva, Joonas teeb kaks vorstivõileiba, Samuel oskab süüa teha tänu võlupadjale – on tähelepanuväärne, et kui peategelastest poisid katsetavad meelsasti söögi tegemist (20 korral), näidates positiivset eeskuju raamatut lugevatele poistele ja tüdrukutele, siis täiskasvanud mehed on vaid neljal korral seotud toidu valmistamisega. Peategelase Joonase isa on kolmel korral kujutatud seoses toidu valmistamisega, ent temagi toimetused köögis piirduvad kohvimasinasse pulbri panemisega (Neli: 28). Nii võivadki ka raamatute noored lugejad arvata, et väikese poisina on söögivalmistamise katsetused aktsepteeritavad, aga täiskasvanud mehel ja isal pole kööki eriti asja, sest selle valdkonna eest hoolitsevad naised ja tütreid.

Väikeste tüdrukute ja täiskasvanud naiste toiduga seotud protsesside arvu (vastavalt 30 ja 40) vahel nii suurt erinevust ei ole kui meessoost tegelaste puhul. Lisaks peategelasele Marile ja peategelaste emadele teevad ka ülejäänud raamatute naissoost tegelased meelsasti süüa, et oma peret toita või külalisi võõrustada. Naissoost tegelaste toiduvalmistamisprotsesse kirjeldatakse võimalikult detailselt, meessoost tegelaste toiduvalmistamist pigem napisõnaliselt. Jääb mulje, et kõik naised naudivad söögi

tegemist kui protsessi omaette, aga mehed teevad süüa enamasti vajadusest – siis, kui kõht on tühi, aga kedagi teist parasjagu kodus ei ole. Ka DeWitti jt (2013: 96) uurimus viitab selgelt toiduvalmistamisprotsessi soolisusele – emadest teeb süüa 29,4%, isadest 7%. DeWitti jt uurimuse eeskujul võib öelda, et ka eesti lasteraamatute autorid on andnud emadele ja tulevastele emadele aitaja rolli.

Ent mitte kõigi naiste puhul pole keskendutud toidu valmistamisega seotud protsessidele. E. Ann Kaplan (1992: 181–182) leiab, et naise roll perekonnas on muutumas, lapsesaamist ei peeta enam alati automaatseks, loomulikuks osaks naise elus. Kui varasematel perioodidel oli *naine* sünonüümne *emaga*, siis tänapäeval on võimalikud ka teistsugused definitsioonid. Naiste rollid paistavad olevat muutunud, nende hulgas on tänapäeval ka n-ö karjäärinaised, kes eelistavad karjääri laste saamisele, ja n-ö superemad, kes üritavad ühildada töö- ja pereelu. Kaplani väide leiab kinnitust ka analüüsitud raamatute põhjal – Joonase ema ei kujutata kordagi süüa tegemas, ka Samueli ema läheb kööki vaid kohvi keetma, ent mõlemad emad käivad tööl. Seevastu Tobiasi ja Mari ema puhul töölkäimist ei kirjeldata, küll aga on suurem osa nende materiaalistest protsessidest seotud just toidu valmistamise ehk traditsioonilise ema rolliga. Kui Joonase ja Samueli ema õpetavad raamatuid lugevatele lastele, et tänapäeval on naistel ka muud rollid peale emarolli, siis Tobiasi ja Mari ema, keda kujutatakse vaid koduses sfääris, rõhutavad taas ennekõike naise emaks olemise rolli tähtsust.

4.3.1.2. Majapidamistööd

Teine suurem koduste tööde valdkond toiduvalmistamise kõrval on majapidamistööd. Siia alla kuuluvad nii koristamine, triikimine, kodu kaunistamine kui ka õmblemine ja remontimine. Varasemate uurimuste põhjal (nt DeWitt jt 2013) võib eeldada, et ka majapidamistööd sõltuvad tegelase soost.

Peategelase Tobiasi ema aktiivsus toidu valmistamisel (ptk 4.3.1.1.) ja majapidamistööde tegemisel taastoodab ühiskonnas levinud stereotüüpset ettekujutust, milline üks tubli ema olema peaks –

Sünnipäeva eelõhtul käskis emme mul oma toa ära koristada. Ise asus ta korteri põrandaid küürima ja aknaid pesema. See võttis tal koletult kaua aega. Ta sai oma suurpuhastusega alles hilisõhtuks ühele poole. (Tobias: 43)

Kirjeldused sellest, kuidas Tobiase ema tube koristab, on pikad ja põhjalikud. Seitsme materiaalse protsessi puhul teeb ema kogu töö ise ära, viie protsessi puhul kaasab ema majapidamistöödesse ka Tobiast, nt

Homnikul dekoreerisime tube: puhusime täis oma viiskümmend õhupalli ja sidusime need kardinapuude külge. (Tobias: 43)

meil tuli emmega uuesti koristama hakata (Tobias: 46)

kui me elutoa diivanipatjade vahelt sinna pudenenud pasteedisaia tükke kokku korjasime (Tobias: 46)

Omalt algatusel Tobias majapidamistööd siiski ette ei võta. Tobiase isa ei osalenud toiduvalmistamise protsessides ega võta osa ka majapidamistöödest. Kui lapsed sünnipäevahoos kogemata kardinapuu alla tõmbavad, loodab ema, et *võib-olla onu Andrus oskab seina sisse tekkinud augud hiljem ära parandada ja puu uuesti üles panna* (Tobias: 45). Näite põhjal võib järeldada, et ema ise kardinapuu paigaldamisega hakkama ei saa ja on teadlik ka sellest, et Tobiase isa ei ole stereotüüpne isa – tema oskuste hulka parandamistööd ei kuulu.

Ta [Tobiase isa] on mul muidu väga tark ja näiteks arvutitest teab ta peaaegu kõike, kuid igasugune ehitamine või näiteks vannitoa torude parandamine käib tal täiesti üle mõistuse. (Tobias: 32)

Nii ei osalegi isa ka majapidamistöödes, sh parandamisega seotud materiaalsetes protsessides. Tobiase isa võiks seega pidada soostereotüüpi rikkuvaks karakteriks, kui mitte tema kulul seetõttu nalja ei tehtaks. Tobiase isal hakkavad käed värisema, kui isadepäevaks kooli kutsutud isadel ja lastel linnumaja palutakse ehitada.

Issi ohkas, võttis haamri ja naela ning üritas katuse kaht viilu kokku lüüa. Naela pihta ta haamriga ei saanud, küll aga tabas haamer issi põialt. (Tobias: 33)

Mehe saamatust peetakse kummaliseks ja Tobiase isa seetõttu ebasehelikuks. Seeläbi tugevdatakse taas stereotüüpi, et mehed peavad oskama haamrit käes hoida ja kodus torusid parandada.

Peategelase Samueli 179 materiaalsest protsessist pole majapidamistöödega seotud protsesside kohta raamatus otseselt midagi öeldud, kuid tekstist võib leida viiteid, et selle valdkonna toimetused jätab Samuel pigem tegemata.

„Kuidas on võimalik, et üks õde ja vend võivad teineteisest erineda nagu öö ja päev?” kaebles ema käsi muljades. „Kuidas on Susanna nii tubli tüdruk, et koristab oma toa ilma käskimata ära ja on kõigis kooliainetes klassi parim? Aga vaata Samueli!” (Samuel: 21)

Samueli süüdistatakse laiskuses ja lohakuses ja vastandatakse Susannale kui puhtust ja korda armastavale tüdrukule. Susanna 75 materiaalsest protsessist 7 on seotud koristamise, pesupesemise ja õmblemisega, taastootes stereotüüpi traditsioonilistest naiste töödest.

Peale selle pidi ta [Susanna] kõik udusuled kokku korjama, need tagasi padja sisse toppima ning augu ise kinni õmblema. (Samuel: 79)

Siinkohal on õmblemine seotud karistusega – Susanna on Samueli padja sisse kääridega augu lõiganud ja peab nüüd ema käsul selle uuesti kinni õmblema.

„Ma võin su pesu kokku korjata!” lubas Susanna kiiruga. (Samuel: 115)

Susanna korjas parajasti ema pesu nõõrilt ära (Samuel: 115)

Kuigi Susanna soovib vabatahtlikult ema pesu korjama minna, on sellel ka tagamõte – Susanna ei taha ema hoovi lubada, sest koer on nõõril tulduva võlupadja katki teinud ja Susanna tahab suled kokku korjata, enne kui ema seda näeb.

Samueli isal on raamatus vaid üks majapidamisülesanne – tuua redel (Samuel: 118). Kui perekond kutsutakse televisiooni otsesaatesse, küsib isa: „*Kus on minu valge särk ja must ülikond, need peab otsemaid ära triikima!*” (Samuel: 54). Ema vastab: „*Ja üleüldse, tänasest päevast peale võid ise oma särke triikida. Naine, kes on sünnitanud nii andeka poja nagu Samuel, ei pea ometi oma mehele särke triikima.*” (Samuel: 54–55). Kuigi isa küsimus pole otseselt emale suunatud, võib ema vastusest järeldada, et seni oli alati ema pesu triikinud. Tõenäoliselt leiab ema, et peale redeli toomise võiks tema mees ka muude kodutöödega abiks olla, mistõttu tuleb edaspidi Samueli isal ise oma särkide triikimisega hakkama saada.

Toiduvalmistamisprotsessidega oli Samueli ema seotud vaid 2 korral (ptk 4.3.1.1.), majapidamistöödega aga lausa 19 korral. Seejuures mainitakse, et Samueli emal on tänu rikastumisele koduseid töid vähemaks jäänud (Samuel: 109–110).

„Kuivatuskapp on katki!” kurtis proua Seebimull oma mehele ühel pühapäeval. „Kuidas ma pesu kuivatan? Ma pesin just terve masinatäie pesu, oma peeneid öösärke ja pitsaluspesu, aga kuivatuskapp ei tööta! Ma helistasin isegi parandusse, aga see on täna kinni.” (Samuel: 109)

„Enne kuivatuskappi kuivatasid sa [Samueli ema] kõik meie pesu väljas.” (Samuel: 110)

„Siis võiksid ka Samueli padja tuulduma panna, kui sa [Samueli ema] seda pesema ei nõustu.” (Samuel: 110)

Samueli isa ei ürita kuivatuskapi parandamist ise ette võtta, vaid uurib, miks naine pesu pesumajja ei vii (Samuel: 109) või nõõri peale kuivama ei pane nagu vanasti. Kuigi emal on piisavalt raha, et majapidamisteenuste eest maksta, ei soovi ta oma pesu teistele imetlemiseks viia, mistõttu ei jää tal muud üle, kui ise oma pesu pesta. Ka Samueli võlupatja ei saa ta parandamiseks õmbleja juurde viia, kartes, et perekonna saladus tuleb ilmsiks.

Ka katkirebitud riidetükid korjati kokku, sest proua Seebimull kavatses neist uue padjakatte õmmelda. /.../ Ta õmbles tugevast kangast tervenisti uue padjakatte ja toppis kõik ülesleitud suled selle sisse. Siis sulges ta padja kolmekordse õmblusega (Samuel: 119)

Majapidamistööde tegemise kombed on peres küll muutunud, kuid osa majapidamistööde puhul ei jää emal muud üle, kui neid ise teha. Samueli ema on majapidamistööde tegemise kohustusest küll vabanenud, kuid see on asendunud teatud kodutööde tegemise vajadusega. Seejuures on ema kodutööd tüüpilised naiste tööd, mis viitab jätkuvalle meeste ja naiste tööde eristamisele.

Raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” majapidamistööde kirjeldamisele ei keskenduta. Vaid siis, kui vanemad ema hambavalu tõttu ootamatult kodust lahkuma peavad, jääb Ingeri ja Harri ülesandeks väiksem vend kooliminekuks valmis sättida. Muu hulgas tuleb neil triikida, viksida, nõeluda, pakkida, pühkida ja küürida (Neli: 5). Jääb vaid oletada, kes nende toimingutega tavaliselt tegeleb.

Raamatus „Varastatud oranž jalgratas” ei teinud mehed kordagi süüa ning pole kaasatud ka majapidamistöödesse. Teksti põhjal võib järeldada, et Mari isa viilib enamasti majapidamistöödest kõrvale – *isa surus pilgu eriti süüvivalt telekasse, nagu alati, kui ema talle tegemata töid meelde tuletas või muudel ebamugavatel teemadel juttu tegi* (Jalg: 58). Kuivõrd raamatus ei keskenduta kodustele toimingutele, on ka naissoost tegelastel vaid 6 majapidamistöödega seotud materiaalsel protsessi.

Ta [Mari] kustutas äratuse ja pani ruttu padja-teki-lina kokku, et ema ei hakkaks segamini jäetud voodi pärast jälle pahandama (Jalg: 64)

Peategelane Mari on aeg-ajalt ilmselt voodi kordategemise unarusse jätnud ning peab seetõttu oluliseks voodipesu kokku panna, et ema temaga jälle pahandama ei hakkaks. Sellele, et voodil vedelev padi, tekk ja lina Mari isa häiriks, ei viidata. Taas kumab soostereotüüp, et naised on suuremad korraarmastajad kui mehed. Mari ema paistab häirivat ka aia nurgas seisev paat – korduvalt heidab ta Mari isale ette, et ta pole mitme aasta jooksul jõudnud seda korda teha (Jalg: 58). Seegi tegevus viitab, et paadi korda tegemine on tüüpiline meeste töö.

Kuigi enamasti kujutatakse naisi n-õ naiselikke majapidamistöid tegemas, nt pojengidele tugesid sidumas (Jalg: 53), siis ühe Supilinna naabrinaise materiaalsed protsessid kujutavad hoopis maja värvimisega seotud tegevusi, nt *ta pani töökindad kätte ja vaatas mitu korda vilksti taeva poole* (Jalg: 15). Mari ema kahest materiaalsest protsessist teise materiaalse protsessi, linasest mobiilikoti tegemise (Jalg: 4) võib rühmitada nii majapidamistööde kui ka vaba aja tegevuste alla, sõltuvalt sellest, kas mobiilikoti järele oli suur vajadus või tegi Mari ema seda vabal ajal oma lõbuks.

Tabel 2. Majapidamistöödega seotud tegevuste jagunemine nais- ja meessoost tegelaste vahel

meessoost tegelased	tegevusi	naissoost tegelased	tegevusi
poisid	0 + 11	tüdrukud	8 + 6
mehed	0	naised	6
peategelaste isad	1	peategelaste emad	27 + 5
kokku	12	kokku	52

Tabelis 2 on esitatud majapidamistöödega seotud protsessid jagatuna meessoost ja naissoost tegelaste vahel. Kui vaadata vaid üksi tehtavaid materiaalseid protsesse, on

meessoost tegelased seotud vaid ühe majapidamistööga, naised 41 tööga, mis viitab väga suurele soolisele erinevusele. Kuivõrd raamatutes esines 11 protsessi, mida vastassoo esindajad üheskoos tegid (Tobias koos oma emaga ning Inger koos Harriga), on tabelis ka need lisatud mõlema osalise üksi tehtavate materiaalse protsesside järele.

Nelja raamatu peale kokku teevad tegelased 64 koristamise, pesupesemise, parandamise jt majapidamistöödega seotud materiaalse protsessi. 19% neist majapidamistöödest (12 protsessi) teevad meessoost tegelased, 81% (52 protsessi) teevad naissoost tegelased. Toiduvalmistamist kujutavate materiaalse protsesside analüüsil ilmnenud suur erinevus poiste ja meeste vahel kajastub ka majapidamistööde analüüsimisel. Kui poisid aitavad oma õde või ema kodutöodes 11 korral, siis isad on esindatud vaid ühe materiaalse protsessiga – redeli toomisega. Veidi suurem erinevus ilmneb ka naissoost tegelaste seas – kui toiduvalmistamisprotsessidega olid nii tüdrukud kui ka naised ühtviisi seotud (vastavalt 30 ja 40 korda), siis majapidamistöödega tegelevad tüdrukud märgatavalt vähem kui naised (vastavalt 14 ja 38 korda). Nii jääbki suur osa majapidamistoimingutest naiste ja emade ülesandeks, rõhutades taas soorolli, et kodu eest hoolitsemine on ennekõike naiste töö.

Analüüsitud lasteraamatutes on kokku 158 koduste töödega, st toiduvalmistamise ja majapidamistöödega seotud materiaalse protsessi. Nende jagunemine nais- ja meessoost tegelaste vahel on esitatud tabelis 3.

Tabel 3. Kõigi koduste töödega seotud materiaalse protsesside jagunemine nais- ja meessoost tegelaste vahel

meessoost tegelased	materiaalse protsesside arv	naissoost tegelased	materiaalse protsesside arv
poisid	31	tüdrukud	44
mehed	1	naised	30
peategelaste isad	4	peategelaste emad	48
kokku	36	kokku	122

Tabelist 3 selgub, et 23% kõigist kodustest töödest teevad meessoost tegelaskujud, 77% töödest teevad naissoost tegelased, mis viitab väga stereotüüpsele meeste ja naiste ning nende rollide kujutamisele. 158 materiaalsest protsessist vaid 5 protsessi teevad täiskasvanud mehed, mis taastoodab ühiskonnas juurdunud soolisi stereotüüpe. Peale

selle peegelduvad analüüsitud raamatutes tüüpilised naiste ja meeste tööd, st koduste töödega seotud ülesandeid jaotatakse vastavalt soole. Nii õpetatakse ka lastele, et laua katmine, söögi tegemine, koristamine ja pesu pesemine on tüdrukute ja naiste ülesanne, mehed keedavad kohvi ja aitavad vajadusel ülesannetega, millega ehk naised füüsiliselt hakkama ei saa, nt toovad redeli.

Hoolimata sellest, et mehed on üha rohkem hakanud pühendama end perele ja kodule (Tarrend 2006: 17), ei kajastu see muutus kahjuks vaadeldud lasteraamatute materiaalses protsessides. Analüüsitud raamatud reklaamivad endiselt vananenud stereotüüpi, et majapidamise ja toidu eest hoolitsemine on naiste ülesanne. Analüüsi tulemust kinnitab DeWitti jt (2013: 97) uurimus – 35,6% emade ja 10,9% isade tegevus viitab hoolitseja rollile, seejuures on emadel rohkem toiduvalmistamise, kodukoristamise ja laste riietamise ülesandeid kui isadel. Sama tendentsi tõdeb veel A. M. Goodeni ja M. A. Goodeni (2001: 96) uurimus, mis viitab samuti sellele, et mehi kujutatakse väga harva majapidamise eest hoolitsemas või poes sisseoste tegemas. Kuigi tänapäeva naise kujutlemise alternatiivid näivad kõrvale jätvat koduse ema rolli, on populaarmedias ja reaalsuses kodused tööd, sealhulgas eelkõige toidu valmistamine, siiski tugevalt naiselikkusega seostatav (Daniel 2006: 105). Võib öelda, et koduseid töid peetakse endiselt naise tööülesanneteks – kuigi naistel ja tüdrukutel on proportsionaalselt vähem materiaalseid protsesse, teevad nad meestest ja poistest rohkem koduseid töid.

Positiivse küljena saab välja tuua poiste esindatuse 31 koduse tegevusega, mis jääb küll tüdrukute tegevuste arvust veidi alla, kuid on noortele lugejatele siiski heaks eeskujuks. Sellegipoolest näib poistest peategelaste seotus koduste töödega veidi erandlik – Tobias püüab saiakesi küpsetada koolis antud ülesande tõttu, Samuelil võimaldavad süüa teha võlupadja abil omandatud oskused, Joonas valmistab võileiba, kui kedagi teist kodus pole. Tüdrukuid seevastu kujutatakse ka vabatahtlikult toiduvalmistamisprotsesse ette võtmas. Paratamatult jääb lugejale mulje, et poistel leidub enamasti n-ö vabandus, miks nad ei käitu soostereotüüpselt ja ise süüa otsustavad teha.

Kuigi Daniel (2006: 106) leiab, et sotsiaalsed rollid on muutumas ning järjest rohkem jagavad naised ja mehed koduseid töid, sealhulgas toidu valmistamist, on muutused

ühiskonnas väga aeglased. Seda toetab ka kodutööd tegevate meeste vähesus analüüsitud lasteraamatutes. Kuigi vahel tulevad emadele appi ka poisid, on üldiselt koduste töödega seotud siiski naissoost, mitte meessoost tegelased. Naisi kujutatakse endiselt kui traditsioonilisi koduloojaid, kelle esmane ülesanne on hoolitseda pere ja rutiinsete koduste tööde eest.

4.3.2. Tööülesannete täitmine

Tööülesannete täitmisega seotud materiaalsete protsesside all peetakse siinkohal silmas kõiki väljaspool kodu tehtavaid protsesse, ilma milleta ei saaks tööülesanded tehtud, sh ka tööle minemist ja töölt koju tulekut. Näiteks bussi kinni pidamine kuulub bussijuhi tööülesannete hulka, aga laste ükshaaval kivi otsast alla tõstmine mitte (Tobias: 102, 97). Ka materiaalne protsess *pani poeomanik suitsu ette* (Jalg: 78) ei kuulu poeomaniku töökohustuste hulka, kuigi materiaalsel protsessil tehakse töö ajal.

Peategelase Tobiasi ema näib olevat kodune – ta teeb süüa ja ootab poega koju ning on alati kodus, kui poeg teda vajab. Vaid ühel korral on öeldud, et ema polnud kodus, kuid ka siis ei viidata eemaloleku põhjusele, nt töötamisele – *Emme oskab küll kunstlikku hingamist teha, aga teda polnud kodus* (Tobias: 103).

Tobiasi isa seevastu näib alati tööd tegevast – isa 13 materiaalsest protsessist neli kirjeldavad isa töölt koju tulemist. DeWitti jt (2013) uurimuse eeskujul võib öelda, et Tobiasi isal on selgelt perekonna toitja roll – vaid isa kujutatakse kodust väljaspool töötamas. Mis tööd isa teeb, seda lugejatele ei öelda.

Me hakkasime vaidlema, ja ma usun, et pikapeale oleksin suutnud emmele isegi aru pähe panna, kui mitte issi poleks töölt koju tulnud ja öelnud: „See on imeilus seakostüüm ja sellega sa lähed! Jutul lõpp! /.../ Sellega oli asi otsustatud. (Tobias: 67)

Kodus panime kõigepealt kuivad riided selga ja seejärel keetis emme kuuma kakaod. Peagi tuli ka issi töölt koju ja siis me jõime üheskoos kakaod (Tobias: 29)

Kui välja arvata viimane näide, kus on kirjeldatud ainsat materiaalsel protsessil, mida kogu pere koos teeb, jääb lugejale paratamatult mulje, et isa jääb justkui kõigest Tobiasi igapäevaelu puudutavatest sündmustest eemale –

Pärast seda otsustasime rosinakukleid teha, ning selleks ajaks, kui issi töölt koju tuli, olid kuklid valmis ja talvemasendus kadunud. (Tobias: 73)

Õhtul oli Heleri juures aias pidu. Sinna olid kutsutud kõik lapsed koos oma vanemate ja õdede-vendadega. Issi ei saanud töö pärast tulla, aga mina ja emme olime küll juba aegsasti platsis. (Tobias: 106)

Seejuures esitatakse isa eemalolek ilma mingi emotsioonita, seda tõdetakse kui üht fakti, millega kõik osalised on leppinud. Isegi oma sünnipäeval ei kritiseeri Tobias isa eemalolekut, vaid kirjeldab seda kui normaalset nähtust – nii lihtsalt on, sinna ei saa midagi parata.

Peale Tobiase ema ja isa on raamatus veel 37 täiskasvanud tegelast, kelle sugu on võimalik kindlaks teha. Suurem osa neist on Tobiase klassikaaslaste emad, isad ja vanaemad, kelle kirjeldamisel pole nende ameti nimetamist oluliseks peetud. Vaid kolme mehe – bussijuhi, kooli turvamehe ja kaubamaja turvamehe, ning kolme naise – Gregori vanaema, õpetaja Liina ja õpetaja Tiina puhul on viidatud nende ametiülesannetega kaasnevatele materiaalsetele protsessidele (vastavalt 3 ja 19 korral). Mehed ruttavad kohale ja peavad bussi kinni (Tobias: 40, 102), Gregori vanaema *töötab nukuteatris* (Tobias: 63). Suurem osa, 77% täiskasvanud tegelaste materiaalsetest protsessidest kirjeldab aga Tobiase naisõpetajate tööülesandeid, nt *õpetaja on teda vahetunnis möllamise eest vähemalt sada korda nurka seisma pannud, mitu õpetaja Pai kirjutatud märkust, kirjutas isegi tahvlile, kui /.../ Liina Laks õpetajate tuppa oli läinud, annab ülesandeks projekte teha, nagu õpetaja ette näitas* (Tobias: 87, 9, 17, 47, 91).

„Samueli võlupadi” erineb teistest raamatutest muu hulgas selle poolest, et lisaks täiskasvanutele on ka peategelasel Samuelil 11 ametiülesannetega seotud materiaalset protsessi, nt *andis ta laupäeviti koduperenaiste seltsile kokanduse tunde, käis Samuel esinemas pealinnas, pani Samuel magama minnes padja alla ungari keele õpiku* (Samuel: 68, 75, 79) – Samuel teeb tööd, et perele raha juurde teenida. Siiski ei saa pidada seda traditsioonilises mõttes töö tegemiseks, vaid võlupadja kasutamisega kaasnevateks ülesanneteks. Peale selle on Samuelil ka kuulsusega kaasnevaid kohustusi, nt *jagas Samuel autogramme, Samuelil ei pruukinud teha muud kui pildistajale poseerida* (Samuel: 72, 51), kokku 8 materiaalset protsessi.

Samueli ema töötab juuksurina, tema 145 materiaalsest protsessist 15 viitavad ametiülesannetega tegelemisele, nt *toonisin parajasti pangadirektori proua Noobeli juukseid helelillaks* (Samuel: 19). Samueli isa töötab televiisoriparandajana, tema 89 materiaalsest protsessist 11 kirjeldavad ametiülesannetega seonduvat.

Härä Seebimullil oli ka üks kirk: televiisor. Ta töötas televiisoriparanduses, kus sai hommikust õhtuni aparaatide sisemust näppida, pisikesi mutreid kruttida ja lambikesi vahetada. (Samuel: 10)

Kui härä Pukspuu televiisor lõi ühel pühapäevaõhtul pildi pauguga eest ära, pidi Samueli isa seda kiiremas korras parandama minema. (Samuel: 11–13)

Samueli isa armastab oma tööd, tema jaoks pole probleem ka nädalavahetustel inimestele appi tõtata. Ema ja isa erinevat suhtumist oma töösse kirjeldab ilmekalt seegi, et pärast Samueli võlupadja mõju lõppemist isa *võib* hakata uuesti telekaid parandama, aga ema *peab* hakkama juuksuriks.

alati võin ma [Samueli isa] ju telekaid parandada (Samuel: 140)

ja mina [Samueli ema] pean jälle juuksuriks hakkama! Oh jumal küll, mind paneb juba mõtegi, et pean vanadele hambututele krõhvadele rulle pähe keerama, vastikusest värisema (Samuel: 82)

Samueli ema ja isa on analüüsitud raamatutes ainsad osalised, kelle puhul viidatakse nende suhtumisele töösse. Samueli ema kirjeldamisel kujutatakse ka tema tööalast ebaõnnestumist, nt *panin kogemata lillat värvi liiga palju* (Samuel: 19), mispeale ema kardab oma klientidest ilmajäämist. Raamatu jutustaja aga kommenteerib, et see *ei olnud muidugi kuigi tõenäoline, sest kogu linnas oli ainult seesama üks juuksuriäri, kus Samueli ema töötas* (Samuel: 21), seeläbi veelgi pisendades ema karjäärisaavutusi. Pärast poja kuulsaks saamist lahkub ema töölt ja hakkab poja mänedžeriks, ostab õhinal kokku aksiaid ja lahkub pere juurest (Samuel: 69, 129, 130). Samueli ema võiks seega pidada iseseisvaks ja ambitsioonikaks, stereotüüpse naise rolli lõhkuda püüdva naise näiteks. Samasugust naisetüüpi on esile tõstetud ka teiste soostereotüüpsete tekstide analüüsimisel kui uut postmodernset naist, kes võitleb stereotüüpse naisideaaliga (Jagger 2001: 48). Samueli ema kirjeldatakse kui naist, kes trügib n-ö meeste maailma, pangadirektorite, börsimaaklerite, televisiooni direktorite sekka. Ent abikaasa

korduvatest hoiatustest hoolimata laseb naine end petta oma tunnetest härra Vingeri vastu ja kaotab seetõttu kõik oma investeeringud ehk ebaõnnestub taas (Samuel: 151). Loo moraal – naised peaksid kuulama abikaasat ning jääma naiste tööde juurde.

Lisaks Samueli emale ja isale on raamatus veel 17 täiskasvanud tegelast, neist 4 meest ja 4 naist kirjeldatakse vastavalt 6 ja 27 tööülesannet tegemas. Muu hulgas lehitseb börsimaakler härra Vinger tähtsaid pabereid, koerakasvataja kasvatab vihaseid valvekoeri, televisiooni direktor härra Tainas helistab kuulsustele ja kõrge soenguga saatejuht torkab mikrofoni nina alla (Samuel: 107, 102, 52, 60). Ent suurem osa materiaalsest protsessidest (58%) kirjeldab taas naisõpetajate ülesandeid, nt *jagas proua Vares kõigi seitsmeteistkümnepärase õpilase lauale puhta valge paberi ja teritatud pliiatsi, kõndis laudade vahel ringi, tuli ta /.../ tugiõpetust andma, pean minema homset kirjandustundi ette valmistama* (Samuel: 26, 27, 135, 140).

Raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” esines vähe toiduvalmistamise ja majapidamistöödega seotud protsesse. Ka tööülesannete täitmist kirjeldatakse vaid üksikute materiaalse protsessidega, nt isa ja ema *kiirustasid tööle* (Neli: 13). Ülejäänud nelja materiaalse protsessi teeb õpetaja Riina, nt *õpetaja Riina seisib tahvli ees; seesama tädi, kes Joonasele aabitsa oli kinkinud* (Neli: 17, 10).

Raamatu „Varastatud oranž jalgratas” peategelase Mari vanemad pole kordagi seotud tööalaste materiaalse protsessidega, see-eest raamatu ülejäänud 19 täiskasvanud tegelast teevad kokku 45 tööga seotud toimingut, naised 6 ja mehed 39. Seega on „Varastatud oranž jalgratas” ainus raamat, kus meestel on rohkem tööga seotud materiaalseid protsesse kui naistel. Kindlasti on oma osa ka sellel, et raamatu tegevus toimub suvel, mistõttu puudub vajadus õpetajate töö kirjeldamise järele. Ülejäänud kolme raamatu naisõpetajad on kõige rohkemate materiaalse protsessidega seotud tegelased, suurendades nii kõigi naissoost tegelaste materiaalse protsesside arvu.

Raamatu naistest on tööalaste materiaalse protsessidega seotud müüja, kes *tõmbas külmikukaane lahti ja tõstis välja kuus jäätist* (Jalg: 84), üks viiekümneandates naisterahvas, kes *töötas postimuuseumis* (Jalg: 15), ja tädi Ira, kes lapsehoidjana töötades *oli vahel nendegi järele vaadanud* (Jalg: 7). Töötavatest meestest viidatakse

kõige enam konstaabel Kuuli, politseinik Lippuse ja mootorrattapolitseiniku tegemistele, kokku teevad nad 22 materiaalet protsessi.

„Ja pärast helistate üks-üks-kaks ning meie tuleme ja paneme pätid raudu” (Jalg: 6)

sõidame asjaosalistega veel jaoskonnast läbi (Jalg: 10)

Just pool tundi tagasi oli liiklustrullist koju jõudnud (Jalg: 25–26)

on parem, kui politsei nad siinsamas kinni võtab (Jalg: 80)

Kuul kuulas tähelepanelikult ja tegi märkmeid (Jalg: 82)

Teine suurem materiaalete protsesside rühm kuulub jalgrattapoe omanikule Silverile ning jalgrattaid transportivale autojuhile Reinule.

„Sa [rattapoe omanik] ju müüd neid üle Eesti” (Jalg: 45)

Rein sidus trossiga koormat kinni (Jalg: 80)

Silver andis jalgratta üle Sassile autokasti tõstmiseks (Jalg: 80)

Kuigi raamatu peategelast Mari üritatakse kujutada soostereotüüpe lõhkuva vaprast tüdrukuna, on täiskasvanud tegelasi esitatud pigem soostereotüüpsetes rollides – politseinikena on esitatud mehi, mitte naisi. Kuivõrd raamatu sündmustiku jaoks on olulised tegelased just mehed, tuleb ka nende tööülesannete täitmisega seotud materiaalseid protsesse rohkem kirjeldada kui naistel. Toiduvalmistamis- ja majapidamisprotsessid on meestegelaste puhul seetõttu teisejärgulised.

Nelja raamatu peale kokku on tegelastel 131 tööülesannete täitmisega seotud materiaalet protsessi. Nende jagunemine nais- ja meessoost tegelaste vahel esitatakse järgnevas tabelis.

Tabel 4. Tööülesannete täitmisega seotud tegevuste jagunemine nais- ja meessoost tegelaste vahel

	Tobias	Samuel	Neli	Jalg	kokku
mehed	3	6	0	39	48
peategelaste isad	4	11	1	0	16
meessoost tegelased kokku	7	17	1	39	64
naised	19	27	4	6	56
peategelaste emad	0	12	1	0	13
naissoost tegelased kokku	19	39	5	6	69

Kuigi raamatute lõikes on naissoost ja meessoost osaliste protsesside arvus suured erinevused, on nelja raamatu peale kokku nais- ja meessoost osaliste seotus tööülesannete täitmisega tasakaalus – meeste tegevusi kirjeldatakse 48 ja naistel 56, isadel 16 ja emadel 13 korral, st meestegelastel kokku 64 ja naistegelastel 69 korral. Tulemust toetab ka Kaplani (1992: 181–182) väide, et koduperenaise roll pole tänapäeva naise ainus võimalik roll, selle kõrvale on tekkinud ka n-ö karjäärinaised ja superemad. Kuivõrd Samueli ema ütleb lahkumiskirjas oma abikaasale *Lapsed võid endale jätta, niikuinii ei sobi nad mu uude ellu* (Samuel: 130), võiks Samueli ema pidada seega karjäärinaise näiteks. Peale selle vihjatakse stereotüübile, et karjäär ja lapsed välistavad teineteist. Ka Pilvre (2009: 54) on meediatekste analüüsides leidnud, et naiste puhul nähakse peret ja tööd sageli konkureeriva ja problemaatilisena.

Töölaseid materiaalseid protsesse on mees- ja naissoost tegelastel küll enam-vähem võrdselt, kuid nende sisu on erinev. Milliseks kujuneb lugeja arusaam naistele ja meestele sobilike tööülesannete kohta, sõltub sellest, millised raamatud lugeja kätte satuvad. Kuigi raamatutes „Tobias ja teine b”, „Samueli võlupadi” ja „Neli hommikut ja üks õhtu” on naistel palju rohkem töölaseid materiaalseid protsesse kui meestel (vastavalt 19 ja 7, 39 ja 17, 5 ja 1), on 56 protsessist 40 protsessi tegijaks naisõpetaja, st 71% naiste tööprotsessidest on seotud õpetamisega. Kuue naisõpetaja kõrval on raamatutes ka üks meesterahvast kehalise kasvatusõpetaja, kuid tema töölaseid tegevusi lähemalt ei kirjeldata. Mida võiksid järeldada raamatut lugevad poisid? Kui raamatud suunavad oluliselt poiste ja tüdrukute kui tulevaste töötajate karjäärivalikuid (Hamilton jt 2006: 757; Bem 1981: 362; Trepanier-Street, Romatowski 1999: 157–159), siis milliseid ameteid lapsed nende raamatute põhjal tulevikus pidama hakkavad. Kas koolidesse tuleb rohkem meesõpetajaid?

Raamatu „Varastatud oranž jalgratas” tegevus toimub suvel, st muu hulgas on puhkus ka õpetajatel, mis kajastub naiste materiaalsete protsesside väikeses arvus. Peale õpetajate kirjeldatakse materiaalseid protsesse tegemas veel teatris töötavat vanaema, postimuuseumis töötavat naisterahvast, jutusaate saatejuhti, müüjat ja lapsehoidjat. Peategelaste emadest kirjeldatakse tööle kiirustavat Joonase ema ning Samueli ema, kes töötab juuksurina, otsustab seejärel hakata poja mänedžeriks, ostab saadud raha eest kokku aktsiaid ja läheb pankrotti.

Peategelase Joonase isa kiirustab tööle, Tobiase isa on alati tööl ja Samueli isa suur kirk on televiisorite parandamine. Teistest täiskasvanud meestest kujutatakse materiaalseid protsesse tegemas turvameest, bussijuhti, börsimaaklerit, televisiooni direktorit, koerakasvatajat, töömehi, konstaablit, politseinikku, mootorrattapolitseinikku, poeomanikku ja autojuhti. Kuigi meeste materiaalsete protsesside arv on veidi väiksem kui naistel, on esindatud suurem hulk erinevaid osalisi ehk materiaalsete protsesside tegijaid. Hamiltoni jt (2006: 762–764) uurimuses leiti samuti, et meessoost tegelastel on palju suurem võimalus erinevate ametite vahel valimiseks kui naistel – ka USA lasteraamatutes töötavad naised enamasti õpetaja, stjuardessi, raamatukoguhoidja, teenija, lapsehoidja, õmbleja või tantsijana. Peale selle kujutatakse nii mehi kui ka naisi palju suurema tõenäosusega töötamas traditsioonilisel kui mitte-traditsioonilisel töökohal.

4.3.3. Vaba aja tegevused

Järgnevalt vaadatakse, milliseid vaba ajaga seotud tegevusi raamatute osalisi tegemas kujutatakse. Vaba aja tegevuste all peetakse silmas tegevusi, mida täiskasvanud ja lapsed väljaspool tööd ja kooli teevad ning mis pole seotud koduste töödega. Kuivõrd raamatu „Varastatud oranž jalgratas” kõik laste materiaalsed protsessid tehakse suvevaheajal ehk vabal ajal, ei analüüsita iga istumist ja astumist ja kohale jõudmist, mida vabal ajal tehakse, vaid uuritakse materiaalseid protsesse teemade kaupa. Lähemalt tulevad uuritud raamatutes kõne alla loomade eest hoolitsemise, looduses viibimise, spordi, loominguliste tegevuste, lugemise, televiisori vaatamise, mängude mängimise ja välimuse eest hoolitsemisega seotud materiaalsed protsessid. Kuivõrd iga teema kohta ei pruugi raamatus näiteid leida, vaadeldakse vaba aja tegevustest parema ülevaate saamiseks edaspidi kõiki raamatuid paralleelselt.

4.3.3.1. Loomade eest hoolitsemine

Loomade eest hoolitsevad raamatutes nii poisid ja tüdrukud kui ka täiskasvanud naised ja mehed – naistel on 13, meestel 4, poistel 29 ja tüdrukutel 27 vastava tegevusvaldkonnaga seotud materiaalsed protsessid. Poistest on loomade eest hoolitsemisega kõige enam (20 korral) seotud peategelane Tobias. Neist üks on seotud

lambatalle söötmisega (Tobias: 72), ülejäänud aga klassiekskursioonilt leitud konnaga, keda Tobias ei raatsi maanteeeservale jätta ning otsustab seetõttu konna endale lemmikloomaks võtta.

nii kui ma [Tobias] ta vette panin, hakkas ta reipalt ujuma. Ma murdsin veel emme toalilledelt vannivette lehti, et vann rohkem järvekese moodi oleks (Tobias: 103)

Ma otsisin Konnu uueks koduks ühe hästi ilusa kohe otse tiigi juures. Tegin kõigepealt sinna rohu sisse puulehtedest mõnusa pesa ja alles siis asetasin Konnu ettevaatlikult pessa. (Tobias: 103)

Tobiase klassivennad puutuvad loomadega kokku 6 korral, enamusest neist on seotud sea päästmisega, nt saime sea korteriuksest tuppa veeretatud, hoiame teda vannitoas (Tobias: 62, 60). Peale selle hoolitseb 3 korral loomade eest ka raamatu „Varastatud oranž jalgratas” poiss Olav, kes koerale tänutäheks vorsti toob, nt andis kogu vorstijupi Matile (Jalg: 55, 66).

Tüdrukute 26 loomadega seotud materiaalsed protsessid jaotuvad Samueli õe Susanna ja Mari vahel (vastavalt 18 ja 9). Mõlemas raamatus kirjeldatakse sageli, kuidas tüdrukud vabal ajal oma koera eest hoolitsevad, nt andis ta viimased küpsised Matile, hoidis Matit rihma otsas enda lähedal (Jalg: 21, 43). Erilist hoolt näitab oma koera vastu üles Susanna, kelle kõigest 75 materiaalsest protsessist 24% ongi seotud koeraga.

Susanna oli kükitanud koera kõrvale ja sügas lummatult ta kõrvatagust (Samuel: 104)

tüdruk viis talle alati süüa ja joogiks vett ning mängis temaga vabal ajal (Samuel: 107)

[Susanna] läks vaatama, mis koeral viga (Samuel: 111)

Lisaks on raamatutes ka 8 materiaalsed protsessid, mida poisid ja tüdrukud üheskoos teevad, nt loomi imetlesime ja paitasime, kõik võtsime alati kodunt Nossu jaoks sööki kaasa (Tobias: 22, 62), lapsesid patsutasid Matit (Jalg: 52). Üldiselt on laste kokkupuuted loomadega siiski juhuslikumat laadi, ajutised. Tõsisemat hoolt kannavad oma lemmikute eest vaid tüdrukud Susanna ja Mari, mõningate mööndustega ka Tobias, kes võtab endale konna siiski vaid paariks tunniks. Seejuures võib veel täheldada üht erinevust – poisid päästavad loomi, tüdrukud saavad päästetud tänu loomadele. Mari koer hirmutab eemale bussijaamas passivad ülbikud (Jalg: 50–51), Susanna muutub pärast koera võtmist palju elavamaks ning tunneb, et ometi märkab keegi lõpuks ka teda

– *Susanna ei pidanudki enam Samueli peale kade olema, sest nüüd oli ka tal midagi, mille üle uhkust tunda* (Samuel: 107).

Raamatu täiskasvanud naistele viitab 13, meestele 4 loomadega seotud tegevust. Mehed viskavad koerale palli või keppi (Samuel: 134) ja sügavad koera kõrvatagust (Jalg: 5). Suur osa naiste protsessidest on tingitud Tobiasi otsusest võtta konn – see mõjutab Tobiasi õpetajat, kelle 3 materiaalsel protsessi on samuti konna päästmisega seotud, nt *tal õnnestuski loom kinni püüda* (Tobias: 102), ja Tobiasi ema, keda 4 korral konna päästmas esitatakse – koos emaga pannakse konn riidest kotikese sisse ja lastakse pargis vabadusse (Tobias: 103). Raamatus „Samueli võlupadi” kirjeldatakse loomadega seotud tegevusi muu hulgas selleks, et naisi, kes silitavad ja sügavad koera (Samuel: 136) ning *viskavad maha saiakoorikuid ja kaerahelbeid* (Samuel: 136), vastandada Samueli emaga, kes koera eriti sõbralikult ei suhtu ning ei nõustu teda isegi silitama (Samuel: 111).

Ta [koer] lakkus ema käeselga, aga too tõmbas selle välkkiirelt ära. „Öäk!” kiljatas proua Seebimull ja raputas kätt sügava vastikusega. „Kui jäle! Kujutage ette, ta lakkus mind oma limase keelega!” (Samuel: 105–106)

Kõigis raamatutes kokku tegeletakse loomadega 81 korral, neist 40 korral naissoost tegelased, 33 korral meessoost tegelased, 8 korral poisid ja tüdrukud koos. Erinevalt Kortenhausi ja Demaresti (1993) uurimusest ei saa analüüsitud eesti lasteraamatute põhjal öelda, et naissoost tegelased loomade eest palju sagedamini hoolitseks kui meessoost tegelased. Küll aga näib, et autorid kirjeldavad põhjalikumalt seda, kuidas Mari ja Susanna oma lemmikloomade eest hoolt kannavad.

4.3.3.2. Loodus

Poisse ja tüdrukuid kujutatakse 36 korral üheskoos looduses viibimas, poisse üksi 48 korral, tüdrukuid kõigest 4 korral – Inger ladus telgipõhja männiokstest pehme madratsi (Neli: 45), Mari veedab nii palju aega väljas värskes õhu käes; kõndis jõepervele, vaatas põlispuid ja aeglaselt voolavat Emajõe (Jalg: 1). Kortenhaus ja Demarest (1993: 230) on leidnud, et poisse kujutatakse enamasti kolm korda rohkem õues mängimas kui tüdrukuid. Eesti lasteraamatuid uurides näib see erinevus veelgi suurem olevat.

Kuigi kõigi raamatute sündmustiku põhjal võib järeldada, et ka tüdrukud veedavad aega õues, on neil enamasti selleks mingi konkreetne põhjus, nt koeraga mängimine, nõõri peal kuivava pesu kokku korjamine, kooli kõndimine või rattavarga tagaajamine. Poisid seevastu oskavad looduses olemist niisama nautida – kala püüda, puude otsa ronida, onni ehitada, taevast uurida jms. Raamatus „Tobias ja teine b” teevad poisid kokku 16 korral looduses midagi toredat. Neist 13 tegevust teeb Tobias, vahel koos oma ema ja tädi Enega.

kuidas ma [Tobias] kala püüan (Tobias: 13)

kui me [Tobias ja ema] pargis jalutasime (Tobias: 26)

Taavi kukkus puu otsast alla (Tobias: 106)

Ka Samueli 6 materiaalsel protsessi on sarnased Tobiase huvidele.

Ujumise, kalapüügi ja puude otsas turnimisega tegeles Samuel märksa meelsamini kui kooliülesannetega ning see oli asi, mis tegi ta emale suurt pahameelt. (Samuel: 6)

Pärast kooli oli tal [Samuelil] taas aega poistega tiigi juures kalal käia ja õunapuude otsa ronida (Samuel: 137)

Seejuures on põnev, et kuigi autorid on tüdrukuid kujutanud vaid 4 loodusega seotud materiaalsel protsessi tegemas, on samas kirjeldatud, mida tüdrukud ei tee, nt *Tema [Susanna] riided olid alati puhtad, sest ta ei roninud puude otsas nagu Samuel* (Samuel: 7) – taas kasutatakse materiaalsel protsessi osaliste vastandamiseks, siinkohal poiste ja tüdrukute erinevusele viitamiseks.

Kui raamatus „Neli hommikut ja üks õhtu” oli koduste tööde ja tööülesannete täitmisega seotud materiaalseid protsesse väga vähe, siis loodusega seotud toiminguid on selles raamatus ainuüksi poistel 30, neist 17 protsessi kuuluvad Joonasele, nt *Joonasele meeldis alati seda [vikerkaart] uurida, kobades ettevaatlikult veealuseid mättaid* (Neli: 37, 38), 4 protsessi Harrile, nt *Tema tuuseldas mööda heinamaad ringi, tegi laineid ja otsis sügavamaid kohti* (Neli: 34). Osa protsesse teevad Harri ja Joonas koos, nt *jäime pisut kauemaks looduse ilu nautima, poisid läksid lauka äärde, poisid panid üles kaasavõetud kuppeltelgi* (Neli: 18, 44, 45). Viimase näite puhul kõrvutatakse poiste ja õe Ingeri tegevust – *Poisid panid üles kaasavõetud kuppeltelgi. Inger ladus*

telgipõhja männiokstest pehme madratsi (Neli: 45). Siingi kumavad laste tegemistes läbi tüüpilised soorollid – mehed panevad maja püsti, naised teevad voodi korda.

Põhjus, miks loodusega seotud protsesse selles raamatus nii palju leidub, on selles, et vanaisa viib Joonase, Ingeri ja Harri igal kevadel sooheinamaale, isa viib lapsed rabasse matkama. Tänu sellele on lastel 28 ühist protsessi, nt

hakkasid hoolega marju suhu noppima (Neli: 43)

venitasid sammud pikemaks ja astusid isa jälgedes vapralt edasi (Neli: 43)

seisid sooheinamaa serval põlvist saadik vees (Neli: 35)

oleme kümme kilti kindlalt maha vantsinud (Neli: 42)

magame telgis, mitte kodus voodis (Neli: 43)

Siit tulenebki suuresti poiste-tüdrukute ühiste materiaalsete protsesside suur hulk. Enamasti on neisse protsessidesse kaasatud ka laste vanaisa või isa.

Kuigi tüdrukuid kujutati looduses üksi vaid 4 materiaalselt protsessi tegemas, kirjeldatakse lisaks koos vendade ja isaga matkavale Ingerile 8 korral ka teisi tüdrukuid poiste-tüdrukute ühistest tegevustest osa võtmas.

mitte keegi meist ei suutnud kivi otsast alla ronida (Tobias: 97)

läksime joale natuke liiga lähedale (Tobias: 98)

Kuigi Tobias kui mina-jutustaja kasutab *meie*-vormi nii poistele kui ka kõigile lastele viitamiseks, võib konteksti põhjal siiski järeldada, et siinkohal peab Tobias silmas kõiki klassiekskursioonile tulnud poisse-tüdrukuid. Tüdrukutel on küll vähe materiaalseid protsesse, mida nad üksi teevad, aga *meie*-vormist võib järeldada, et nemadki osalevad ühistes tegevustes.

Ka täiskasvanud osaliste puhul on sooline erinevus märgatav – mehi kujutatakse looduses 61 materiaalselt protsessi tegemas, neist 20 tehakse koos lastega, naisi kujutatakse 17 materiaalselt protsessi tegemas, millest 7 tehakse koos lapsega. Sarnaselt tüdrukutele on ka naistel üldiselt mingi praktilisem eesmärk looduses viibimiseks, nt

pargis pärnaõisi korjavat naist (Jalg: 43)

„Äkki läheme täna jälle parki?” küsisin lootusrikkalt (Tobias: 27)

Tobiase ema 10 tegevust viitavad ühele sombusele õhtule, kui ema koos pojaga parki läheb, et järgmiseks päevaks koolitöö jaoks kastanimune korjata (Tobias: 27–28). Lisaks käib ema koos Tobiasega pargis ka selleks, et konna vabaks lasta (ptk 4.3.3.1.). Mõne materiaalse protsessi teevad naised siiski ka tegevuse enda pärast, nt *pargipinkidel istuvad vanad kortsus näoga tädikased, mina peesitan selle aja peale lõunamaa päikese all* (Samuel: 24, 129), *nuusutas vaasis lilli* (Neli: 4). Mehed seevastu veedavad looduses oluliselt rohkem aega kui naised.

kuidas taat eemal tarude juures mesilastega jändas (Neli: 38)

üks augustiöö, kui issi mind keset magamist üles ajas ja õue tähistaevast vaatama viis (Tobias: 15)

silla all koogutavad kalamehed olid jäänud sel hommikul koju või põgenenud maale või mere äärde (Jalg: 3)

[Angelo] sõitis õhtupoolikul siia ja pani telgi sellesse võssa püsti (Jalg: 9)

Kui naistest esitatakse looduses kõige rohkem viibimas Tobiase ema, siis meestest on kõige aktiivsem Joonase, Ingeri ja Harri isa, kes lisaks 23 tegevusele teeb 18 protsessi ka lastega koos.

Isa jäi teejuhina sagedasti seisma, uuris ümbrust ja jalgealust, proovis mätaste tugevust. (Neli: 40)

Isa uuris binokliga ümbrust, näidates lastele kaugelt paistvat metsaserva, kuhu nad õhtuks pidid jõudma (Neli: 41)

hommikul vara enne laste ärkamist oli isa teinud ümbruskonnas väikese ringi ning avastanud ootamatult need /.../ marjad (Neli: 51).

Erinevalt Tobiase isast, keda enamasti tööl olevana kirjeldatakse, on positiivne, et Harri, Ingeri ja Joonase isa korraldab lastele ka toredaid ühiseid ettevõtmisi. Võib vaid juurelda, mida laste ema sel ajal tegi, kui isa koos lastega rabas matkas. Pargis jalutamas naisi kujutatakse, miks mitte siis ka rabas matkamas. Ingeri, Joonase ja Harri ema pole ühelgi korral kirjeldatud koos lastega midagi toredat ette võtmas. Miks jäeti ta välja ka sellest vahvast seiklusest? Kui raamatutes ei näidata tüdrukutele positiivset eeskuju, võibki neil jääda mulje, et looduses seiklemine on pigem poistele ja meestel sobilik tegevus.

Kõigi raamatute peale leidub vaid üks sündmus, mida naised ja mehed koos teevad, kui Samueli isa ja proua Sai pulmareisile sõidavad – *lesisid kaks nädalat rannas päikese käes ja mulistasid soojas vahemeres* (Samuel: 149).

Kui arvestada tegevused, mida lapsed ja täiskasvanud koos teevad, nii laste kui ka emade/isade protsesside hulka, selgub, et meessoost tegelastel on kokku 103, naissoost tegelastel 21 looduse nautimisega seotud tegevust, mis viitab selgele soolisele erinevusele. Kui Hamiltoni jt (2006: 763) uurimuses leiti, et 57% meessoost tegelastest ja 43% naissoost tegelastest kujutatakse õues tegutsemas, siis eesti lasteraamatute materiaalsete protsesside põhjal võib järeldada, et eesti naised satuvad loodusesse veelgi harvem. Looduses viibimist võib seega pidada selgelt mehelikuks tegevuseks. Peale selle on üllatav, et isad või vanaisad kaasavad sageli ka lapsed oma tegemistesse, nad on n-ö tegevuse algatajad, ent Tobiase ema läheb lapsega parki pigem vajadusest, mitte omal initsiatiivil. Ka DeWitt jt (2013: 97) on leidnud, et isad viivad lapsi veidi sagedamini loodusesse väljasõidule kui emad ja osalevad emadest palju rohkem nii füüsilises kui ka mitte-füüsilises mängus. DeWitti jt uurimuse eeskujul võib seega öelda, et looduse nautimisega seoses on meestel ja isadel suurem kaaslase roll kui emadel ja naistel.

4.3.3.3. Sportlikud tegevused

Spordiga seotud materiaalsete protsesside all peetakse siinkohal silmas näiteks pallimänge, ujumist, trennis käimist, lumesõja pidamist aga ka näiteks rallil käimist. Osa loodusega seotud tegevusi, nt rabas matkamist, võib osaliselt pidada ka sportimiseks, ent konteksti arvesse võttes on Ingeri, Harri, Joonase ja isa rabamatka esmane eesmärk siiski loodust nautida. Samuti ei liigitu näiteks jooksmine alati sportlike tegevuste alla – raamatus „Varastatud oranž jalgratas” kujutatakse lapsi sageli jooksmas, jalutamas ja ruttamas, kuid nad ei tegele jooksmisega, vaid on sunnitud jooksuma, et rattavarast mitte silmist kaotada.

Sportlikke tegevusi on raamatutes ühtekokku 27, neist 18 teevad poisid, 6 tüdrukud ning 7 protsessi tehakse koos. Tobiase klassiõde Linda käib tennisetrennis, ujumiskoolis ja balletiringis (Tobias: 10), ka raamatu „Varastatud oranž jalgratas” esimene lause ühendab tüdruku ja balleti – *Mari astus uksest välja ja hüples graatsiliste*

balletisammudega mööda auklikku teed (Jalg: 3). Erinevalt kõige sportlikumast tüdrukust Lindast ei tee poisid sporti reeglipäraselt – nende materiaalsete protsessidega ei kaasne sõna *trenn*. Pigem naudivad poisid sporti siis, kui selleks tuju tuleb, vahel lausa terve päeva, nt *ta taoks* arvatavasti *seniajani hommikust õhtuni jalgpalli* (Samuel: 22). Jaak Urmeti (2011: 11, 14–15) tähelepaneku kohaselt on jalgpall lastekirjanduses kõige sagedasem spordiala, mida kasutatakse tihti just stereotüüpse poisilikkuse väljendamiseks. Seejuures on Urmet täheldanud, et erinevalt lastekirjanduse isadest on emade arvates jalgpall täiesti mõttetu spordiala. Seda tõendab ka Samueli ema, kes käsib abikaasal poja jalgpalli sisse augud teha, et Samuel jalgpalli peale nii palju aega ei raiskaks. Samueli isa suhtub seevastu poja jalgpallihuvisse soosivalt ja leiab, et Samuelist oleks võinud elukutseline jalgpallur saada (Samuel: 22). Peale jalgpalli mängimise (Samuel 6, 68, 70) kimavad poisid veel rattaga ringi (Tobias: 108), käivad rallit vaatamas (Tobias: 13), ning ujumas (Tobias: 108; Samuel: 6, 68, 69; Jalg: 71). Seejuures võib täheldada erinevusi autorite leksikaalsetes valikutes – kui raamatu „Varastatud oranž jalgratas” poisid *lähevad ujuma*, siis tüdrukud *käivad korraks vees*:

me lähme Antoniga vist ujuma (Jalg: 71)

lähme käime ka täna korra vees ära (Jalg: 75)

Poistel ja tüdrukutel on ka 7 ühist sportlikku tegevust:

mängime rannas võrkpalli (Jalg: 41)

kui me A klassiga lumesõda peame (Tobias: 11)

hüppasime kaldale veerevate lainete eest kõrvale (Tobias: 96)

nii soojas vees polnud nad sel suvel veel ujunud (Neli: 44)

Analüüsitud raamatutes mehed-naised, emad-isad sporti ei tee. Urmet (2011: 8) on näinud põhjust selles, et pärast kooli lõppu pole täiskasvanutel spordiga tegelemiseks enam piisavalt aega, mistõttu ei leidu sellekohaseid kirjeldusi ka lasteraamatutes.

4.3.3.4. Loomingulised tegevused

Loominguliste tegevuste hulka arvatakse kõik kunstiga seotud materiaalsed protsessid alates käsitööst ja laulmisest kuni raamatu kirjutamiseni. Loomingulisi tegevusi esineb kõigil poiss-peategelastel, kokku 28 protsessi.

Samuel kirjutas raamatut (Samuel: 137)

oli tal [Samuelil] taas aega /.../ päikeselistel päevadel puupulkadele luubiga mustreid kõrvetada (Samuel: 136)

ma [Tobias] käristasin joonistusplokist lehe paberit ja me meisterdasime sellest kolmnurkse mütsi (Tobias: 34)

tõmbasin lõngaotsa tokist välja (Tobias: 93)

[Joonas] meisterdas siis pillile huuliku (Neli: 39)

[Joonas] tõstis pajupilli suule ja puhus õrnalt (Neli: 39)

Suure osa poiste loomingulistest tegevustest moodustavad kaks põhjalikku kirjeldust sellest, kuidas Joonas pajupilli üritab meisterdada (15 protsessi) ja kuidas Tobias emale kingitust plaanib heegeldada (5 protsessi). Seejuures ebaõnnestuvad aga mõlemad poisid esialgse eesmärgi saavutamises – Joonase pillist ei tule ka kõigest jõust puhudes häält välja, mispeale *Poissi haaras enda saamatuse pärast pöörane viha. Ta hakkas pilli pussiga räpakalt lõikuma. Laastutükid pudenesid vette. Ikka uusi ja uusi tükke rapsis ta oksa küljest* (Neli: 39), Tobias aga ei leia heegeldamiseks kuidagi aega, kaotab viimaks ka heegelnõela ning otsustab lõpuks heegeldatud teki asemel emale lihtsalt lõnga kinkida, sest *ta võib neist ju ise endale teki heegeldada* (Tobias: 94). Tobias võtab raamatus ette kaks soostereotüüpi lõhkuvat tegevust – kaneelisaiakeste küpsetamise (ptk 4.3.1.1.) ja teki heegeldamise, ent ebaõnnestub mõlemas n-ö naiste töös. Mittestereotüüpse tegevuse tegemise, ent samal ajal selles ebaõnnestumise kaudu kinnitatakse taas arusaama, et naistele jäägu naiste tööd, meestele meeste tööd.

Tüdrukuid kujutatakse 22 korral loominguga tegelemas. Enamasti on need seotud kas joonistamise, muusika või fotograafiaga.

Ta [Linda] käib laulustuudios laulmas ja kunstistuudios joonistamas ja muusikakoolis klaverimängu õppimas (Tobias: 10)

nad [tüdrukud] olid kodus kõik kellelegi kinkimiseks pilte joonistanud (Tobias: 81)

Inger läks kooriproovi (Neli: 37)

Ma [Mari] tahan pildistada Supilinna puumaju (Jalg: 60)

küsis Reilika hajameelselt, joonistades samal ajal /.../ oksakesega väikseid kalasid (Jalg: 13)

Suure osa tüdrukute loomingulistest protsessidest moodustavad kirjeldused sellest, kuidas Mari fotoaparaati käsitseb (14 protsessi), kuigi Anton tema oskustes kahtleb (Jalg: 70). Erinevalt poistest, kelle loomingulised tegevused ei vii sageli soovitud tulemuseni, õnnestub Maril lisaks majadele ka rattavargaid pildistada, kes Mari fotode abil süüdi mõistetakse (Jalg: 82). Raamatutes esineb ka 5 ühist materiaalse protsessi tegemist, nt *puhusid pajupille* (Neli: 35), *me laulsime laulu* (Tobias: 96), *tegime neist fotosid* (Jalg: 69).

Meestel esineb 24 materiaalsel protsessil, millest 14 protsessi kirjeldavad detailset seda, kuidas Ingeri, Joonase ja Harri vanaisa pajupilli meisterdab ning pillil kurba viisi mängib (Neli: 35, 39). Veel kirjeldatakse põhjalikult Mari isa fotograafiahuvi, millesse Mari ema eriti positiivselt ei suhtu:

Ta kogus vanu fotosid ja pilte Supilinnast, aga vahel võttis ka ise fotoka kätte ja tõttas mõnda kaunimat trepinurka või katuseviilu aparaadi pildiotsijas mahutama. /.../ Ema arvates oli isa hobi üks veider tegevus ja aja raiskamine (Jalg: 61)

Ülejäänud protsessid kirjeldavad kas paberist voltimist (Tobias: 32, 34) või Viljandi folgile minemist (Jalg: 8, 75).

Naisi esitatakse 14 loominguga seotud tegevust tegemas, kuid nende varieeruvus on suurem kui meestel – nad pildistavad (Tobias: 97), heegeldavad (Tobias: 91, 94), meisterdavad põrsamaski (Tobias: 67), laulavad (Samuel: 147–148), käivad lillekoolis (Neli: 7) ja lähevad folgile (Jalg: 75). Naised ja mehed lähevad koos teatrisse (Samuel: 142) ja folgile (Jalg: 75).

Nais- ja meessoost tegelaste puhul võib täheldada seega mõningaid erinevusi – poisid ja mehed tegelevad suurema tõenäosusega millegi meisterdamisega, tüdrukud pigem joonistamisega, ning sageli ka laulmisega. Kuigi Tobias võtab ette ka mitte-stereotüüpse tegevuse ehk teki heegeldamise, siis tegelikult ta selle tegemiseni ei jõuagi. Võib arvata, et Tobiasi ebaõnnestumist nähes ei ürita ka raamatut lugevad poisid teki heegeldamist ette võtta.

4.3.3.5. Lugemine

Lugemisega seotud materiaalsete protsessidena käsitletakse nii raamatute/ajalehtede lugemist kui ka raamatukokku minemist ja raamatute laenutamist. Ainus poiss, kes raamatute lugemisega kokku puutub, on Samuel (7 protsessi), nt *laenasid raamatukogust alles hiljuti indiaanlasteteemalise raamatu* (Samuel: 126). Seejuures on Samueli lugemisele viitavad protsessid veidi erandlikud, sest osa neist protsessidest ei vasta tõele, nt Samuel *lehitseb raamatuid õhtul voodis enne uinumist, Samuel luges selle juba tüki aja eest läbi* (Samuel: 50, 76) – tegelikult paneb Samuel raamatud lihtsalt padja alla. Peale selle esineb ka lugemist eitavaid materiaalseid protsesse, nt *Ma ei ole seda raamatut lugenud* (Samuel: 39). Tüdrukute lugemist kirjeldatakse seevastu sagedamini – Samueli õde Susanna, Mari ja Mari sõbranna Sadu loevad kokku 11 korral.

Susanna oli täiesti iseseisvalt läbi lugenud vene klassiku Lev Tolstoi paksu teose „Anna Karenina” (Samuel: 76)

[Mari] luges artikli südame põksudes ühe hingetõmbega läbi (Jalg: 85)

„Kevadet” oli Sadu ka bulgaaria keeles lugenud (Jalg: 63)

Sadu oli seda juba lugenud (Jalg: 87)

Mehi seostatakse lugemisega 13 korral, kõige aktiivsem lugeja on Samueli isa, kes 7 korral ajalehte loeb.

[Samueli isa] istus diivanil ja luges lehte (Samuel: 109)

[Samueli isa] uuris ajalehest päevauudiseid (Samuel: 140)

nägid nad [tüdrukud] aias professor Angelot väikse laua taga hoolega ajalehte lugevat (Jalg: 72)

Sunderlandi (2011: 10) järgi ongi ajalehte lugev isa lasteraamatutes üks stereotüüpsemaid nähtusi.

Naised loevad 9 korral – õpetajad loevad raamatuid ja ajalehti (Samuel: 16, 151), Joonase ema loeb Ingeri kirjandit (Neil: 20, 22). Kui Samueli anne avastatakse, tuleb ka Samueli emal meelde, et *ma olen sellest kunagi lugenud* (Samuel: 39). Kuivõrd Samueli ema laual kirjeldatakse naisteajakirju ja uut romantilist romaani vedelevat (Samuel: 37,

119–120), võib järeldada, et Samueli ema loeb ka romaane. Kolmel korral kujutatakse Samueli isa ja õpetaja Saia ühiselt ajalehest uudiseid lugemas (Samuel: 150, 152)

Analüüsitud raamatute põhjal jääbki mulje, et mehed ja naisõpetajad loevad peamiselt ajalehtedest uudiseid. Teised naised loevad pigem ajaviitekirjandust või laste koolitöid. Tüdrukud on usinad ilukirjanduse lugejad, samas kui poistest kujutatakse raamatuid lugemas vaid Samueli.

4.3.3.6. Televiisori vaatamine

Televiisori vaatamisele viidatakse raamatutes 18 korral. Kõige enam vaatavad telerit isad (10 materiaalsel protsessil).

[isa] lösutas teises toas diivanil ja vaatas telekast uudiseid (Jalg: 57)

Kodus olles nautis ta teleri eestpoolt ja kõiki huvitavaid saateid, mis sealt tulid. Televiisor oli härja Seebimulli meelest kõigi aegade parim leiutus. Selle ees istudes võis ta ajutiselt unustada kamandava naise, ninatarga tütre ja laisa poja. (Samuel: 10)

Televiisori vaatamist kujutatakse justkui pääseteena, isade võimalusena reaalsusest põgeneda. Kui mehed vaatavad uudiseid (Jalg: 57, 58), mälumänge (Samuel 13) või filme (Samuel: 85), siis Samueli ema vaatab seebioopereid (Samuel: 125). Naised vaatavad telerit vaid kahel korral (Samuel: 126, Tobias: 91).

Poiste telerivaatamist kirjeldatakse kahel korral – *otsustasin minna multikaid vaatama* (Tobias: 49), *vahib siin südamerahus televiisorit, kui koolitükid tegemata* (Samuel: 19). Ühel õhtul vaatab telerit ka Susanna, et oma mõtteid muredelt eemale saada. Seda kirjeldatakse kolme materiaalse protsessi abil (Samuel: 84–85). Hiljem liitub Susannaga ka isa ja kasutab teleri ees istumist ära võimalusena tütrega rääkida (Samuel: 85).

4.3.3.7. Mängud

Materiaalseid protsesse analüüsides tulevad ilmsiks ka mänguasjad ja mängud, millest osalised huvituvad. Mängimisega seotud materiaalseid protsesse viitavad samuti soostereotüüpsetele huvidele.

See-eest oskas ta [Samuel] väga hästi vilistada, keerulisi lennukimudeleid kokku panna ja naabri aiast niimoodi ploome sisse vehkida, et herilased kallale ei tulnud. Selliseid asju ei osanud enamik linna tüdrukutest, vähemalt mitte Susanna. (Samuel: 6–7)

Pärast tunde läksime Greksi ja Erikuga karnevalipoodi ja vaatasime kõiki neid lähedaid asju, mida kinkekaardi eest saaks. Gregorile meeldisid kõige rohkem võltskakajunn ning suured plastmassist kärbsed, mis nägid välja nagu päris ja mida sai teise inimese supitaldrikusse ujuma panna. Erik tahtis endale peerupatja. Minu ema poleks mul selliseid asju osta lubanud (Tobias: 66)

Poiste vaba aja mängulised tegevused, mida on kokku 14, on seotud veel legode, helikopterikomplekti, mootoriga laevamudeli, male mängimise (Tobias: 39, 91, 71, 73), lohe lennutamise ja pusle kokkupanemisega (Samuel: 137, 124–125). Raamatus „Tobias ja teine b” kujutatakse poisse-tüdrukuid Tobiasi sünnipäevapeol 8 korral ka koos mängimas, nt mullitajatega mulle puhumas, kahvlitega õhupalle katki torkamas, niisama ringi kargamas ja kolle mängimas (Tobias: 44–45). Seejuures jääb mulje, et poistel on pigem algataja roll, tüdrukud lähevad lihtsalt poiste tegevustega kaasa, nt

siis tuli Markusele hea mõte õhupallidega mängima hakata. /.../ Õhupallidega mängisime me nii, et algul loopisime neid niisama õhku (Tobias: 45)

siis avastas Gregor, et hõbedast tordikahvlid on vahvalt teravad, et palle pauguga katki lüüa. Me hakkasime kõik hoolega paugutama (Tobias: 45)

Mari lapsehoidja mäletab samuti, *kuidas Mari ja poisid oskasid omavahel kenasti mängida* (Jalg: 7). Tüdrukutele viitab 4 mängimisega seotud tegevust, kõik neist on pärit raamatust „Varastatud oranž jalgratas”. Lisaks jalgratta tagaajamise mängule meenutatakse näiteks, kuidas Mari väiksena liivakooke tegi (Jalg: 74, 59).

Täiskasvanud mehi ja naisi seostatakse mängudega vaid neljal korral – Samueli isa mängis härra Seebimulliga malet, lahendas ristsõnu, uuris ristsõnu (Samuel: 69, 124, 127), poemüüja Katrin pani leti taga sudoku ja pastaka käest (Jalg: 84).

4.3.3.8. Välimuse ja hügieeni eest hoolitsemine

Kuigi meessoost tegelasi kategoriseeriti välimuse kaudu rohkem kui naissoost tegelasi (ptk 4.2.2.3.), ilmneb välimuse eest hoolitsemisega seotud materiaalsete protsesside

analüüsimisel veidi teistsugune pilt. 27-st välimuse eest hoolitsemise protsessist ainult üks viitab poisile ja seegi kirjeldab, et poisid eriti tihti vannituppa ei satu.

„Aga kui te ise dušši võtta tahate?” küsis Linda. „Mis siis saab?”

„Häh,” muigas Greks. „Kes see ikka ennast peseb, kui vanemaid kodus pole. /.../ Ta [vend Mark] satub vannituppa võib-olla kord kuus!” (Tobias: 60–61)

Linda näib eelneva näite põhjal suurt muret tundvat, kuidas poisid ennast pesta saavad, kui nad sea dušinurka kinni panevad. Kuigi käte, näo ja hammaste pesemine on igapäevased tegevused, millega tõenäoliselt kõik raamatute tegelased kokku puutuvad, kirjeldatakse selliseid tegevusi ainult tüdrukute puhul, nt

[Mari] pesi vannitoas käed ära (Jalg: 57)

Siis pesi ta [Mari] vannitoas nägu ja hambaid (Jalg: 64)

Hambaid pestes oli ta [Sadu] mõelnud (Jalg: 62)

Poiste ühe protsessi kõrval viidatakse tüdrukute välimuse eest hoolitsemise protsessidele kokku 8 korral, neist 5 protsessi kirjeldavad Samueli õde Susannat.

Tema [Susanna] riided olid alati puhtad, /.../. Juuksed olid tal kammitud ja kahte patsi punutud (Samuel: 7)

Susanna ilusa kampsuni sisse ei tulnud kunagi augukestki ega tilkunud iialgi kakaod ja need üksikud leivakübemed, mis vahel harva sinna sattusid, noppis ta hoolikalt taldrikule (Samuel: 9)

„Ma [Susanna] käin toas, vahetan riided ära, muidu saavad need mustaks.” (Samuel: 111)

Raamatu peategelast Samueli ennast aga oma välimuse eest hoolitsemas ei kirjeldatagi. Täiskasvanud meestel esineb siiski 5 materiaalist protsessi, millest kõik kirjeldavad seda, kuidas Samueli isa kohtinguks valmistub.

Härä Seebimull oli omakorda riietunud parimasse pühapäevaülikonda, mis sest, et oli laupäev, pannud selga valge särki, sidunud kaela lipsu ja ka vuntsid ära kamminud. (Samuel: 142)

Naisi seevastu kujutatakse 13 korral oma välimusele tähelepanu pööramas, nt

ta ise [Tobiase ema] pidas parajasti dieeti (Tobias: 44)

proua Seebimulli tumedad harvad udemed, mida ta igal hommikul peegli ees välja kitkus (Samuel: 10)

võttis proua Vares prillid eest, et neid puhastada (Samuel: 29)

Proua Sai oli pannud selga oma kõige kaunima lillelise kleidi (Samuel: 142)

Proua Noobel käis iga kahe nädala tagant proua Seebimulli juures oma soengu sügavlillal tooni värskendamas (Samuel: 69)

[Joonase ema] kohendas juukseid (Neli: 4)

Enda väljanägemise eest hoolitseb seega 2 meessoost tegelast, kokku 6 korral, ja 9 naissoost tegelast, kokku 21 korral. Seejuures on tähelepanuväärne, igas raamatus on kujutatud mõnd naissoost tegelast, kes enda välimuse eest hoolitsemisele tähelepanu pöörab.

Välimuse eest hoolitsemisega seotud protsessid viitavad seega selgelt soostereotüüpidele – kuigi pesemine on igapäevane tegevus, kirjeldatakse vastavaid materiaalseid protsesse vaid tüdrukute puhul. Raamatuid lugevatele poistele õpetatakse, et hügieeni eest hoolitsemine on teisejärguline tegevus, eriti kui vanemaid kodus pole. Kuivõrd tüdrukuid aga kiidetakse puhas olemise eest, peavad ka raamatut lugevad tüdrukud välimuse eest hoolitsemist oluliseks. Tüdrukuteajakirju uurinud Kiviselg (2004: 640) on samuti leidnud, et igas ajakirja nubris on aktualiseeritud just välimuse probleemi, mis taastoodab stereotüüpi tüdrukute väljanägemise olulisusest.

Tulemuse põhjal võib järeldada ka seda, et tegelaste välimuse analüüsimisel ei piisa vaid nimetamise ja kategoriseerimise uurimisest, parema ülevaate saamiseks tuleb erinevaid meetodeid kombineerida. Ka välimuse eest hoolitsemisega seotud materiaalse protsesside analüüsimine ei anna terviklikku ülevaadet sellest, kui palju pööratakse osaliste representeerimisel tähelepanu nende välimuse kirjeldamisele, sest sageli kasutatakse selleks teisi keelelisi vahendeid, nt kirjeldamist.

Poisi juuksed olid viimseni maha lõigatud, nagu kriimuline ja mustalaiguline nagu korstnapühkijal – ainult selle vahega, et korstnapühkijal on see põhjustatud sagedasest kokkupuutest tahma ja nõega, bussipeatuses passival poisil aga harvast kokkupuutest seebi ja veega. (Jalg: 46)

Ka Krõlli ema nägi välja nagu muinasjutust. Tal olid suured kuldsed juuksed ja täiesti kuldsed pikad küüned. Seljas oli tal lilla kleit ning jalas kõrgete kontsadega hõbedased kingad. Peab ütleva, et Krõlli ema oli veel ilusam kui meie klassi Linda, ja Linda on ometi kõige ilusam inimene, keda ma tean. (Tobias: 76)

Pärast Krõlli emaga tutvumist läheb Tobias koju ja vaatab oma ema uue pilguga.

Märkasin, et emme sussid olid kulunud ja ühest kohast natuke katki. Emps ise tundus ka nagu natuke kulunud. Küüned olid tal hästi lühikeseks lõigatud ja juuksed olid sorgus. Ma mõtlesin, et ma ei julgeks elu sees Kirilli enda juurde koju kutsuda. Minu kodu on selleks liiga vaene ja ema liiga harilik. (Tobias: 80)

Jääb mulje, justkui õpetatakse raamatut lugevaid poisse oma emasid samasuguse hindava pilguga vaatama, nii nagu teeb seda Tobias.

4.4. Soovitused ja edasised uurimissuunad

Kortenhaus ja Demarest (1993: 231) on leidnud, et lastekirjanduses portreteeritavad rollid ei esita täpset ülevaadet naiste ja meeste tegelikust käitumisest ühiskonnas, mistõttu on vajalik näidata naisi ja mehi suuremas valikus eri rollides, mitte kujutada neid vanal igaval traditsioonilisel viisil. Nagu analüüsitud raamatute uurimus kinnitas, võivad lasteraamatud soostereotüüpe taastoota, ent samal ajal on lasteraamatutel suur potentsiaal eelarvamusi muuta ja stereotüüpe vähendada (Gooden, Gooden 2001: 89–90).

Paljud uurijad rõhutavad vajadust kujutada lasteraamatutes naisi ja mehi kui inimesi ning vältida naiste ja meeste kui vastassugupoolte rõhutamist (Sunderland 2011: 58). Ka Bem (1981: 363) leiab, et inimese käitumisel ja isiksuseomadustel ei tohiks olla sugu ning ühiskond peaks lõpetama soo esile toomist situatsioonides, kus sool mingit tähtsust pole. Sooline eristamine ei tohiks olla kõige muu organiseerimise alus.

Kuigi autoritele ei saa ette kirjutada, mida nad kirjutama peaksid, võiksid lasteraamatud kujutada naisi rohkemates ametites töötamas. Samuti võiks nii mehi kui ka naisi kujutada kodu eest hoolitsevates tegevustes, alates küpsetamisest ja koristamisest kuni auto pesemise ja koduste parandustöödeni. Ka mehi võiks näidata toitu valmistamas ja pesu pesemas, leiab Sunderland (2011: 58–59).

Autorid ei pruugi ise märgatagi, et aktiivse naispeategelase (nt Mari) taustal kujutavad nad täiskasvanuid ainult stereotüüpsetes rollides ning peale selle kirjeldavad ka tüdruku valmistumist tulevase koduperenaise rolliks. Ka lugejad ei pruugi stereotüüpe tähele panna, sest köögis süüa valmistavad emad ja tugitoolis lösutades televiisorist uudiseid vaatavad isad tunduvad nii iseenesestmõistetavad, loomulikustunud. Sellise soostereotüüpse naiste ja meeste representeerimise kaudu hakkavad ka raamatuid lugevad lapsed mõistma naiste ja meeste rolle ühiskonnas. Seetõttu võikski toimetaja (ka keeleteoimetaja) juhtida autori tähelepanu sellele, kuidas ta keele abil stereotüüpe taastoodab, nt

„Issi,” alustas Mari täpselt sellise tooniga, millega väiksed tüdrukud isadele ikka oma palveid esitavad. „Kas ma võin homme paadi peal piknikku teha?” (Jalg: 58)

sama loomulik on seegi, et emadele, kes teadupärast on ilu ja korra küsimustes tundlikumad kui isad, ei saa niisugune vaatepilt lõpmatuseni meeldida. (Jalg: 59)

„Mmmjah,... kirjutame näiteks nii... Sügishommikul puhus vinge tuul nagu püssikuul... ja vihm täristas automaadivalangu plekist katusele.” Harri vaatas rahulolevalt enda ümber. /.../ Lõpuks ütles Inger vaikselt: „Harri, mitte ükski tüdruk ei kirjuta niimoodi.” (Neli: 16)

„Ma [laste isa] naeran sellepärast, et küll õpetajale võis tunduda veider, kuidas üks väike tüdruk kirjutab sügishommikust nii sünge loo. Sellepärast panigi kolme.” (Neli: 20)

Hamilton jt (2006: 764) arvavad, et seni kuni autorid ja kirjastajad ei paku lastele lugemiseks raamatuid, kus naissoost ja meessoost tegelasi käsitletakse võrdselt, on vanemate, õpetajate ja raamatukogutöötajate ülesanne valida lastele raamatuid, mis soorolle võrdselt kujutavad. DeWitt jt (2013: 101, 90) soovivad raamatuid, mis representeerivad positiivseid ja mitmekesiseid vanemate rolle, sest lasteraamatutel on potentsiaal mõjutada positiivselt laste identiteedi kujunemist. Identifitseerides end mitmekülgetes rollides kujutatud isade ja emadega, näevad ka raamatute lugejad suuremat võimalust eri rollide vahel valimiseks, ja mõistavad, et amet ei sõltu inimese soost, vaid eelkõige tema enda soovist. Mary L. Trepanier-Streeti ja Jane A. Romatowski (1999: 156–159) kohaselt piisab kahe kuu jooksul kuuest mittestereotüüpse lasteraamatu lugemisest, et muuta 4–8aastaste laste arusaama ametite soostereotüüpsusest. Peale selle aitab loetud raamatute üle ühiselt arutlemine lastel soorollide konstrueeritust paremini mõista. Lisaks sellele soovib Bem (1983: 611)

lapsevanematel raamatuid ette lugedes muuta näiteks peategelaste sugu või jätta vahele lõigud, mis kujutavad nais- ja meessoost tegelasi soostereotüüpsel viisil.

Lisaks lasteraamatute mõju hindavatele katsetele pakub ka raamatute tekstikriitiline uurimine rohkelt võimalusi edasiseks analüüsiks. Siinset tööd oleks võimalik edasi arendada, analüüsides peale materiaalsete protsesside ka teisi protsesse. Näiteks jääb raamatuid lugedes silma, et teatud verbaalsed ja käitumisprotsessid seostuvad vaid ühe sugupoolega – tüdrukud *kiljuvad*, *tihuvad*, naised *sädistavad*, poisid ja mehed *vannuvad*. Peale selle saab analüüsida põhjuseid, miks teatud materiaalseid protsesse tehakse – poisse kirjeldatakse sageli kedagi kiusamas, nt

me ronisime terve klassiga kiige peale ja tegime hästi suure hoo. Tüdrukud kiljusid küll, et jätke järele, aga meie poisid andmise muudkui hoogu juurde. (Tobias: 98)

„Lähme, hirmutame tüdrukuid!” tuli mulle hea mõte. „Naised kardavad hullult konni!”

„Kardavad või?” oli Uku siiralt imestunud. „Miks küll?”

„Nad leiavad, et konnad on vastikud,” selgitasin mina. (Tobias: 101)

Mõned materiaalsed protsessid seostuvad emotsionaalsusega, mille kujutamisel võib samuti erinevusi täheldada – nt ainult naissoost tegelased löövad heldimusest või imestusest käsi kokku. Kuigi mehi kujutati vaid vähestel kordadel toidu ja majapidamise eest hoolitsemas, siis laste eest hoolitsemisega on nemadki seotud – sageli helistavad õpetajad laste isadele, et need lapsele kooli autoga järele tuleks, emasid seevastu autoroolis ei kujutata.

Teine suur uurimist väärt teema on tegelaste karakteriseerimine – kas osalisi kujutatakse traditsiooniliselt meheliike/naiselikena, või esineb ka mittestereotüüpseid omadusi. Karakteriseerimise analüüsimisel saab lisaks otsestele kirjeldustele, nt *sõbralik*, *lahke*, lähtuda samuti protsessidest, nt *lubas õpetaja Laks lahkelt; võttis nimelt käekotist suure tahvli šokolaadi, murdis selle pooleks ning andis ühe poole mulle* (Tobias: 31, 88), sest osalise teod viitavad muu hulgas ka tema olemusele.

Kokkuvõte

See, kuidas lastekirjanduses on poisse ja tüdrukuid, mehi ja naisi portreeritud, mõjutab laste suhtumisi ja arusaama sellest, kuidas on nende soole sobilik ühiskonnas käituda, olles nii oluline osa lapse identiteedi loomisel. Kui lapsed loovad oma sotsiaalse soo identiteeti, toetuvad nad raamatutest saadud kogemustele juba enne, kui nad tekstides öeldust arugi saavad. Tekstidesse peidetud tähenduste ja võimuhete leidmine ongi kriitilise tekstianalüüsi eesmärk.

Magistritöös „Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses” uuriti kriitilist tekstianalüüsi kasutades, milliseid keelelisi valikuid on eesti lastekirjanduse autorid teinud, st kuidas ja millistes rollides on representeeritud naisi ja mehi, poisse ja tüdrukuid, emasid ja isasid, ja kuidas võib see mõjutada raamatut lugevate laste soolise identiteedi kujunemist.

Analüüsitud raamatutes on kokku 30 poissi, 25 tüdrukut, 44 meest ja 46 naist. Võrreldes varasemate lääneriikides läbiviidud uurimustega, on üllatavalt positiivne, et analüüsitud eesti lasteraamatutes on naissoost ja meessoost tegelasi peaaegu võrdselt, vastavalt 71 ja 74. Sugude esindatuses ilmnevad suuremad erinevused aga osaliste esinemiskordade arvu analüüsides. Kui meessoost tegelastele viidatakse kokku 2757 korral, siis naissoost tegelasi mainitakse märgatavalt vähem – 1998 korral. Seejuures mainitakse tüdrukuid lausa kaks korda vähem kui poisse, mis näitab, et autorid keskenduvad ennekõike poiste ja nende tegevuste kirjeldamisele. Meestele ja naistele, isadele ja emadele viidatakse enam-vähem võrdselt, suuremad erinevused on märgatavad vaid konkreetseid raamatuid analüüsides.

Lähemalt uuriti magistritöös kahte tähistusfunktsiooni nähtust – osaliste nimetamist ja kategoriseerimist ning osalistega seostuvaid materiaalseid protsesse. Nimepidi nimetamisel pole väga suurt soolist erinevust – nimi on 60%-l meessoost tegelastest ja 51%-l naissoost tegelastest, seevastu sõltub nimetamine suuresti tegelaste vanusest – nimi on 89%-l lastest, aga vaid 34%-l täiskasvanutest. Täiskasvanute perekonnanimed on sageli motiveeritud, lastele viidatakse täisnimega aga väga harva. Raamatute

sündmustikku ja sisu arvestades on tulemus ootuspärane – lapsed viitavad üksteisele enamasti eesnimesid kasutades, täiskasvanute representeerimisel viidatakse pigem funktsioonile (nt *õpetaja*, *bussijuht*), sugulussuhetele (nt *ema*, *Uku isa*), lastele võõraste täiskasvanute puhul ka välimusele (nt *kõrge soenguga naine*).

Nimetamine ja kategoriseerimine on raamatutes enamasti põimunud, sageli kasutatakse mitut kategoriseerimisviisi korraga. Olenemata sellest, kas viidatakse peategelasele, lapsele või täiskasvanule, kehtib üldjuhul reegel – mida tähtsam või mida problemaatilisem osaline, seda rohkem on teda erinevate nimetamis- ja kategoriseerimisviiside kaudu esitatud. 145 tegelase representeerimiseks kasutatakse kokku 595 erinevat nimetamis- ja kategoriseerimisviisi, millest 60% viitab meessoost, 40% naissoost tegelastele, mis kinnitab taas meessoost tegelaste olulisust.

Funktsiooni alusel on kategoriseeritud 48% meestest, nt *härja direktor Pukspuu*, *pangadirektor härja Noobel*. Naistest on funktsiooni alusel kategoriseeritud vaid 28%, nt *Samueli klassijuhataja proua Sai*, *kooli söögitädi*, seejuures viitavad lausa pooled naiste kategoriseeringutest naisõpetajatele. Kategoriseerimise analüüsil selgus, et tegelastele pole antud ühtki soostereotüübist erinevat elukutset, kuigi raamatute sündmustiku seisukohalt ei näi tarvilik, et näiteks politseinik või televisiooni direktor oleksid ilmtingimata meessoost, või et kirjanikutädi, geograafiaõpetaja ja müüja oleksid naissoost. Kuivõrd osalise funktsioon viitab enamasti tema ametile, siis lapsi funktsiooni alusel eriti ei kategoriseerita. Siiski võib ka nende väheste näidete puhul märgata stereotüüpsust – poisid on või tahavad olla aseesimehed, piraadid, professorid või eradetektiivid, tüdrukud enamasti Lumivalgekesed, haldjad või perenaised.

Kuigi varasemates uurimustes on täheldatud, et naissoost tegelaste puhul pööratakse välimusele suuremat tähelepanu kui meessoost tegelaste puhul, siis magistritöös analüüsitud kategoriseeringud seda ei kinnitanud. Kuivõrd peategelaste sõbrad on enamasti samast soost, pööratakse vastassoole vähem tähelepanu, mistõttu kategoriseeritakse poisse välimuse alusel rohkem kui tüdrukuid, kellel on raamatutes väiksem roll. Peale selle on meeste välimuse kirjeldamine tähtis sündmustiku arengu jaoks, nt *varas on pikkade tumedate juustega mees*, samas kui naiste välimuse kirjeldamiseks otsene vajadus sageli puudub, nt *üks priske naine*.

Suhete alusel kategoriseeritakse mees- ja naissoost tegelasi võrdselt, erinevus ilmneb vaid abielu kaudu kategoriseerimisel, mida kasutatakse sagedamini naiste representeerimisel, nt *pangadirektori proua Noobel, vanatüdruk*. Ka vanuse alusel kategoriseerimises ei ilmne suuri sugudevahelisi erinevusi, vaid mõne naise puhul võib täheldada vanust kirjeldatavate väljendite rohkust ehk üleleksikaliseerimist. Vanuse tähtsus ilmneb pigem assimileerimisel ehk osaliste rühmana esitamisel, kus vastandatakse eelkõige täiskasvanuid ja lapsi, nt *suured inimesed, esimese klassi tited*.

Positiivse hinnangu kaudu kategoriseeritakse 17 meessoost ning 15 naissoost tegelast, negatiivse hinnangu kaudu 15 meessoost ja 8 naissoost tegelast. Kuivõrd meessoost tegelasi on nii positiivselt kui ka negatiivselt hinnatud rohkem kui naissoost tegelasi, et saa järeldada, et üht sugu kujutatakse positiivsemalt/negatiivsemalt kui teist. Samas on negatiivselt kategoriseeritud 11 poissi, aga vaid 3 tüdrukut, mis viitab soostereotüübile, et poisid on ulakamad kui tüdrukud.

Peale osaliste nimetamise ja kategoriseerimise analüüsi, milliste materiaalsete protsesside ehk tegevuste kaudu osalisi representeeritakse. Neljas raamatus on kokku 2753 materiaalselt protsessi, millest 35% kirjeldas poiste ja 17% tüdrukute, 9% meeste ja 10% naiste, 6% peategelaste isade ja 9% peategelaste emade ning 14% nais- ja meessoost tegelaste ühiseid tegevusi. Nais- ja meessoost osaliste materiaalsete protsesside analüüsi põhjal võib öelda, et kuigi üldine tendents viitab meessoost tegelaste materiaalsete protsesside ülekaalule, seega ka nende suuremale aktiivsusele, on protsesside jagunemine raamatuti väga erinev. Materiaalsete protsesside arv sõltub peategelase soost – peategelase protsesse kirjeldatakse rohkem kui kõrvaltegelaste protsesse; sfäärist, kus tegevus toimub – nt kui lapsed käivad koolis, kirjeldatakse enamasti ka õpetajate materiaalseid protsesse; kirjaniku stiilist – autor võib pidada vajalikuks ühte ja sama tegevust korduvalt, mitme materiaalse protsessi abil väljendada. Seega võib arvata, et lugeva lapse identiteedi kujunemine sõltub suuresti sellest, milliseid raamatuid laps lugema satub, st kui ühe- või mitmekülgne pilt tekib lapsel naiste ja meeste rollist ühiskonnas.

Lähemalt vaadati koduste tööde, töötamise ja vaba aja veetmisega seotud tegevusi. Leiti, et 94-st toiduvalmistamisega seotud tegevusest 26% teevad meessoost, 74% naissoost tegelased. Seejuures on tähelepanuväärne, et kui poisid katsetavad

söögitagemist 20 korral, näidates nii positiivset eeskuju raamatut lugevatele poistele, siis mehed on toidu valmistamisega seotud vaid neljal korral, mis taastoodab stereotüüpi, et köök kuulub naiste ja tüdrukute, mitte meeste maailma. Ka majapidamistööde kujutamisel esinevad suured soolised erinevused – 64-st materiaalsest protsessist vaid ühe tegijaks on mees, samas kui naised pesevad pesu, koristavad, õmblevad jm, viidates taas stereotüüpsele rollijaotusele – toidu ja majapidamise eest hoolitsemine on naiste ülesanne.

131 tööülesannete täitmisega seotud materiaalsed protsessid jagunevad küll meessoost- ja naissoost tegelaste vahel peaaegu võrdselt, kuid sarnaselt funktsiooni alusel kategoriseerimisele ei kujuta ka materiaalsed protsessid ühtki soostereotüübist erinevat ülesannet. Naistele sobilike ametite amplituud kujutatakse meestega võrreldes palju väiksemana, suurema osa materiaalsete protsesside tegijateks on naisõpetajad, peale selle pole naiste ametialased rollid nii kõrge staatusega. Kõik see suunab ka raamatuid lugevate laste tulevase karjäärivalikuid.

Vaba aja tegevustes ilmnevad kõige suuremad soolised erinevused looduses viibimise, sportimise, mängimise ja välimuse eest hoolitsemisega seotud protsessides. Kui meessoost tegelasi kujutatakse loodust nautimas 89 korral ja mängimas 17 korral, siis naissoost tegelasi vaid vastavalt 14 ja 5 korral, poisid teevad sporti 18, tüdrukud 6 korral. Kuigi loomadega seotud materiaalseid protsesse on ühtviisi palju nii poistel kui tüdrukutel, kujutatakse viimaseid põhjalikumalt oma lemmikloomade eest hoolitsemas. Ka loomingulistes tegevustes võib näha soolisi erinevusi – poisid pigem meisterdavad, tüdrukud joonistavad ja tegelevad muusikaga. Rohkem kui poisid, naised ja tüdrukud, tegelevad mehed ajalehtedest uudiste lugemise ja televiisorist uudiste vaatamisega. Ainus tegevus, mida naised teevad vabal ajal rohkem kui teised osalised, on välimuse eest hoolitsemine, vihjates seeläbi ka raamatut lugevatele tüdrukutele välimuse eest hoolitsemise tähtsust. Ilmselt ei jäägi naistel majapidamistööde ja toidu valmistamise kõrvalt piisavalt aega muude hobide jaoks.

Hoolimata sellest, et analüüsitud lasteraamatutes pole sugudevaheline ebavõrdsus esmapilgul nii ilmne nagu varasemate uurimuste põhjal eeldada võis, kujutatakse poisse-tüdrukuid, mehi-naisi enamasti siiski soostereotüüpsel viisil. Kuigi raamatutes esineb soostereotüüpide rikkumist, nt kirjeldatakse Tobiast, kes trügib n-ö naiste

maailma ja üritab kaneelisaiakeksi küpsetada, ning Samueli ema, kes üritab meessoost börsimaaklerite ja direktoritega sammu pidada ning karjääri teha, on mõlemal juhul tulemuseks ebaõnnestumine. Nalja tehakse ka Tobiase isa üle, kes ei oska puutööd teha, ning Samueli õpetaja proua Varese üle, kes on tegelikult *pesuehtne vanatüdruk*, kuid otsustas prouaks hakata, sest *proua* kõlab paremini kui *preili*. Stereotüüpide murdjaid kujutatakse seega kas ebaõnnestujate või naerualustena, mis omakorda kinnitab stereotüüpset ettekujutust naiste ja meeste rollidest 21. sajandi Eestis.

Seejuures autorid ise ehk ei märkagi, et nad poisid, tüdrukud, mehed ja naised iganenud traditsioonilistesse rollidesse on jätnud, sest ka autorid on üles kasvanud ühiskonnas, kus naiste ja meeste kujutamise viisid on loomulikustunud. Nii lähtuvad nad sellest maailmast ka fiktsionaalse tekstimaailma loomisel – poisid saavad raamatutes põnevaid seiklusi ette võtta, samas kui tüdrukud jäävad enamasti tagaplaanile, pealtvaataja rolli, naised teevad süüa ja koristavad, mehi kujutatakse pere ülalpidaja rollis. Ajaloolis-kultuuriliselt välja kujunenud arusaamad soorollidest on visad muutuma, sest neid taastoodetakse iga päev, vahel teadlikult, vahel märkamatu, seeläbi poiste ja tüdrukute valikuid suunates ja piirates.

Kuivõrd poistel ja meestel on traditsiooniliste soorollide murdmisest sama palju võita kui tüdrukutel ja naistel, võiks keeleteoimetaja kui autori teksti esimene hindaja lisaks komavigadele juhtida autori tähelepanu ka tekstitasandile, loomulikustunud naiste ja meeste representeerimisviiside kõrval ka teistsuguste valikuvõimaluste olemasolule, et kajastada ja edendada ühiskonnas toimuvaid soorollide muutusi. Kas *üks priske tädi* peab ilmtingimata olema priske? Kas raamat muutuks halvemaks, kui politseinik või televisiooni direktor oleks hoopis naine, kui geograafiaõpetaja või müüja oleks hoopis mees? Stereotüüpide murdmine ei tähenda seda, et üks sotsiaalne konstruktsioon vahetatakse teise vastu, et poistest saavad tüdrukud ja tüdrukutest poisid, vaid et lapsed ja täiskasvanud vabastatakse soorollide sundusest.

Sellest, millisena naisi ja mehi, poisse ja tüdrukuid lasteraamatutes kujutatakse, sõltub, millised täiskasvanud kujunevad raamatuid lugevatest lastest, milliseid väärtushinnanguid tulevased kirjanikud oma lugejatele edastama hakkavad, millist (fiktsionaalset) tegelikkust autorid oma keeleliste valikutega loovad.

Materjali allikad ja lühendid

Jalg = *Keränen, Mika* 2008. Varastatud oranž jalgratas. Tallinn: Jutulind.

Neli = *Vaiksoo, Jaanus* 2000. Neli hommikut ja üks õhtu. Tallinn: Avita.

Samuel = *Kass, Kristiina* 2012 [2006]. Samueli võlupadi. Tallinn: Tänapäev.

Tobias = *Raud, Piret* 2010. Tobias ja teine b. Tallinn: Mustvalge Kirjastus.

Kirjandus

- Aavik, Kadri* 2010. Kolme keskkooli ajalooõpiku analüüs sooperspektiivist. – ENUTi Uudised, nr 19, lk 5–7.
- Alekõrs, Tiina* 2010. Stiilivärvinguga sõnavarast. – Tekstid ja taustad VI. Tekstiuurimus ja kool. Toim. Krista Kerge. Tallinn: Tallinna Ülikool, lk 45–68.
- Baker, Carolyn, Peter Freebody* 1989. Children's first school books. Oxford: Basil Blackwell.
- Baker, Paul* 2008. Sexed texts: language, gender and sexuality. London; Oakville: Equinox.
- Bem, Sandra L.* 1983. Gender schema theory and its implications for child development: raising gender-aschematic children in a gender-schematic society. – Signs, vol. 8, pp. 598–616.
- Bem, Sandra Lipsitz* 1981. Gender schema theory: a cognitive account of sex typing. – Psychological Review, vol. 88, No 4, pp. 354–364.
- Connell, Raewyn W.* 2005. Masculinities. Berkeley; Los Angeles: University of California Press.
- Coupland, Justine* 2007. Gendered discourses on the 'problem' of ageing: consumerized solutions. – Discourse & Communication, vol. 1, pp. 37–61.
- Daniel, Carolyn* 2006. Voracious children: who eats whom in children's literature. London; New York: Routledge.
- DeWitt jt = DeWitt, Amy L., Cynthia M. Cready, Rudy Ray Seward* 2013. Parental role portrayals in twentieth century children's picture books: more egalitarian or ongoing stereotyping? – Sex Roles, vol. 69, pp. 89–106.
- Fairclough, Norman* 1992. Discourse and social change. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman* 2003. Analysing discourse. Textual analysis for social research. London; New York: Routledge.
- Fox, Mem* 1993. Men who weep, boys who dance: the gender agenda between the lines in children's literature. – Language Arts, vol. 70, No 2, pp. 84–89.

- Gooden, Angela M., Mark A. Gooden* 2001. Gender representation in notable children's picture books: 1995–1999. – *Sex Roles*, vol. 45, No 1/2, pp. 89–101.
- Halliday, Michael A. K.* 2004. An introduction to functional grammar. London: Hodder Arnold.
- Hamilton jt = Hamilton, Mykol C., David Anderson, Michelle Broaddus, Kate Young* 2006. Gender stereotyping and under-representation of female characters in 200 popular children's picture books: a twenty first century update. – *Sex Roles*, vol. 55, pp. 757–765.
- Hennoste, Tiit* 2002. Keelekasutuse uurimine. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 48. Eesti keele uurimise analüüs. Toim. Mati Ereht. Tallinn: Emakeele Selts, lk 217–262.
- Hunt, Peter* 2005. Introduction: the expanding world of children's literature studies. – *understanding children's literature*. Ed. Peter Hunt. London; New York: Routledge, pp. 1–14.
- Hunt, Peter* 2006. General introduction – children's literature. Critical concepts in literary and cultural studies. Volume I, Definitions and distinctions. Ed. Peter Hunt. London; New York: Routledge, pp. 1–7.
- Jagger, Elizabeth* 2001. Marketing Molly and Melville: dating in a postmodern, consumer society. – *Sociology*, vol. 35, No 1, pp. 39–57.
- Kapanen, Airi* 2010. Millest kõnelevad eesti uuema lastekirjanduse verbid. – *Oma Keel* nr 1, lk 34–39.
- Kaplan, E. Ann.* 1992. Motherhood and representation: the mother in popular culture and melodrama. London: Routledge.
- Kasik, Reet* 2002a. Lingvistiline tekstianalüüs. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. TÜ üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4. Tartu 2002, lk 74–89.
- Kasik, Reet* 2002b. Tekstianalüüs ja tekstihoole. – *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 457–463.
- Kasik, Reet* 2008. Meediateksti analüüs: eesmärgid ja metoodika. – *Tekstid ja taustad V*. Meediatekstide keelekasutus ja selle sotsiokultuurilised taustad. Toim. Reet Kasik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 10–41.
- Kasik, Reet* 2011. Stahli mantlipärijad. Eesti keele uurimise lugu. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kiviselg, Kerttu-Kaisa* 2004. Identiteedi konstrueerimine: ajakirjade Täheke ja Stiina näitel. – Akadeemia, nr 3, lk 634–646.
- Kongot, Liisa* 2011. Isikute kategoriseerimine tutvumiskuulutustes. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.
- Kortenhaus, Carole M., Jack Demarest* 1993. Gender role stereotyping in children's literature: an update. – Sex Roles, vol. 28, pp. 219–232.
- Lastekaitse Liidu veebileht* 2013; <http://www.lastekaitseliit.ee/2011/01/eksperdid-omistasid-hea-raamatu-margi-13-le-lasteraamatule/>. (19. mai 2014).
- Leeuwen, Theo van* 2008. Discourse and practice. New tools for critical discourse analysis. Oxford: Oxford University Press.
- Lesnik-Oberstein, Karín* 2004. Introduction. Children's literature: new approaches. – Children's literature. New approaches. Ed. Karín Lesnik-Oberstein. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan, pp. 1–24.
- Marling, Raili* 2011. Sissejuhatus soouuringutesse. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Mikk, Jaan* 2002. Soorollid õppekirjanduses. Toim. Jaan Mikk. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Niitra, Mari* 2006. Tegelaste nimed laste- ja aabitsakirjanduses lapse kognitiivset arengut toetavate elementidena. – Acta Semiotica Estica III, lk 127–137.
- Niitra, Mari* 2013. Toidu roll lastekirjanduses. – Nukits, lk 7–9.
- Paul, Lissa* 2004. Feminism revisited. – International companion encyclopedia of children's literature. Ed. Peter Hunt. London; New York: Routledge, pp. 140–153.
- Pehk, Liivi* 2010. Soolised stereotüübid ja haridus. – ENUTi Uudised nr 19, lk 2–3.
- Pilvre, Barbi* 2009. Eesti Ekspressi „Persoon” soo aspektist. – Ariadne Lõng 1/2, lk 42–62.
- Puna, Kerli* 2006. Soospetsiifilised isikunimetused sõnaraamatutes ja tekstides. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Põldsaar, Raili* 2001. Kriitiline diskursuseanalüüs ja naisekäsitlus eesti meedias. – Ariadne Lõng 1/2, lk 99–106.
- Põldsaar, Raili, Katrin Kivimaa* 2009. Feministlik teooria. – 20. sajandi mõttevoolud. Toim Epp Annus, Tallinn; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 799–806.

- Riiklik õppekava = Põhikooli riiklik õppekava. Lisa 1. Ainevaldkond „Keel ja kirjandus”* 2013. RT I, 28.08.2013, 7;
https://www.riigiteataja.ee/akti/isa/1280/8201/3007/VV1_lisa1.pdf#. (19. mai 2014).
- Spence, Janet T., Camille E. Buckner* 2000. Instrumental and expressive traits, trait stereotypes, and sexist attitudes. What do they signify? – *Psychology of Woman Quarterly* 24, pp. 44–62.
- Stones, Rosemary* 1983. „Pour out the cocoa, Janet!” Sexism in children’s books. York: Longman.
- Sunderland, Jane* 2004. *Gendered discourses. Houdmills etc.*; New York: Palgrave Macmillan.
- Sunderland, Jane* 2011. *Language, gender and children’s fiction*. London: Continuum.
- SVV = Eesti soolise võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise voliniku veebileht* 2013;
<http://www.svv.ee/index.php?id=623>. (19. mai 2014).
- Tallinna Keskraamatukogu* 2014. 2013 loetuimad raamatud;
<http://www.keskraamatukogu.ee/soovitame/kirjandus-2/edetabelid/>. (19. mai 2014).
- Tarrend, Ave* 2004. (Kahtlasest) õnnest, mida reklaamib Viljaküla Brita. – *Nukits*, lk 28–33.
- Tarrend, Ave* 2006. Meestepoliitika algab poisteraamatust. – *Nukits*, lk 14–19.
- Tartu Linnaraamatukogu kirjandusveeb* 2014. 2013 lastekirjanduse top;
http://www.luts.ee/lugemissoovitus/index.php?option=com_content&view=article&id=325:2013-lastekirjanduse-top&catid=44:edetabelid&Itemid=64. (19. mai 2014).
- Trepanier-Street, Mary L., Jane A. Romatowski* 1999. The influence of children’s literature on gender role perceptions: a reexamination. – *Early Childhood Education Journal*, vol. 26, No 3, pp. 155–159.
- Urmet, Jaak* 2011. Kiiremini! Kõrgemale! Kaugemale! Pilk spordi teemale lastekirjanduses. I osa. – *Nukits*, lk 8–15.
- Wason-Ellam, Linda* 1997. „If only i was like Barbie”. – *Language Arts*, vol. 74, No 6, pp. 430–437.
- Wharton, Sue* 2005. Invisible females, incapable males: gender construction in a children’s reading scheme. – *Language and Education*, vol. 19, No 3, pp. 238–251.

Construction of Gender Roles in Estonian Children's Literature

Summary

This master's thesis examines a field that has not yet been thoroughly researched in Estonia – stereotyping of gender roles in Estonian children's literature. While children learn to categorize the world around them through gender, the manner in which women and men are represented in children's literature impacts children's attitudes and perceptions of gender-appropriate behavior and plays an important role in helping children understand their role in society.

The aim of this thesis is to analyze what kind of lexical items the authors have used for portraying women and men, in what kind of activities the characters are being represented and how the stereotypes are textually constructed. The main purpose is to foreground lexical choices that have become a part of our everyday consciousness and may thus go unnoticed and to find out whether the books break stereotypes or depict oversimplified gender-role stereotypes that reinforce sexist attitudes.

The first part of the thesis gives an overview of critical text analysis, gender studies and children's literature theory that serve as the theoretical basis for the thesis. The concept of identity, differences between gender and sex and the process of developing gender are being introduced as well as previous research on children's literature as a medium through which children acquire stereotypes.

The research is based on four of Estonian most read children's books written in the 21st century and is carried out in the form of critical text analysis, adopting M. A. K. Halliday's systematic-functional categories of *participant* and *process*.

Firstly, a content analysis was carried out to find out the frequency with which the female and male participants appeared in the texts. Although there was a total of 71 female and 74 male characters, it was found that they were mentioned 1998 and 2757 times respectively, demonstrating significant male dominance. Boys were mentioned twice as many times as girls which indicates that the authors have first and foremost concentrated on representing boys.

Secondly, the representation of participants was analyzed in terms of T. van Leeuwen's categories of nomination and categorization. It was found that nomination depends greatly on participant's age – 89% of children and only 34% of adults were represented by their name. Regarding categorization one can be represented in terms of his/her functions, relations or physical characteristics. It turned out that 48% of adult male participants and 28% of adult female participants were referred to in terms of their occupation, none of them was given a non-stereotyped role. Physical identification indicated no gender difference, besides that describing the looks of male participants seemed more important concerning the storyline. When it comes to relations, referring to marital status seemed to be especially important when representing women.

Thirdly, the material processes were analyzed through which the participants were represented. The whole of 2753 material processes were first analyzed statistically. Again, the statistics indicated a considerable male dominance. Thereafter the types of activities that female and male characters were involved in were categorized as follows: material processes in home (concerning cooking or housework), at work and in leisure time. 74% of female and 26% of male participants were shown cooking, 81% of female and 19% male characters were represented doing housework. Additionally a great difference occurred considering boys and men – while it was fine for boys to help their mothers, dads rarely did any chores at home. When it comes to working, males and female were represented in equal amount of material processes, however, most of women's activities were carried out by teachers. The most strongly stereotyped leisure time-related activities turned out to be spending time in the nature (males 89, females 14 processes), doing sports (boys 18, girls 6 processes), playing games (males 17, females 5 processes) and taking care of ones physical appearance (males 6, females 21 processes).

Despite the fact that there was almost an even number of male and female participants, the research shows that genders are not being represented equally. Linguistic choices, conscious or not, are made to depict female and male characters in a particular way. Even though there are some non-stereotypical material processes, they end up with failure which affirms gender stereotypes more strongly, thus limiting boys' and girls' choices of what they are and what they want to become.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Liisa Kongot**

(sünnikuupäev: 08.11.1989)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „**Soorollide konstrueerimine eesti uuemas lastekirjanduses. Kriitiline tekstianalüüs**“, mille juhendaja on Reet Kasik,
  - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
  - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 22. mai 2014

Liisa Kongot

Reet Kasik